

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
2023-YL-007

**COVID-19'UN TÜRKİYE TURİZMİNE ETKİLERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ (ANALİZİ)**

HAZIRLAYAN
Fatma ÖZSARIOĞLU

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Aziz BOSTAN

AYDIN – 2023

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

İktisat Anabilim Dalı ..... Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Fatma ÖZSARIOĞLU tarafından hazırlanan **Covid-19'un Türkiye Turizmine Etkilerinin Değerlendirilmesi (Analizi)** başlıklı tez, .../.../2022 tarihinde yapılan savunma sonucunda **oy birliği / oy çokluğu ve % ..... intihal oranıyla** aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

	Unvanı, Adı ve Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan		Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	
Üye		Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	
Üye			
Üye			
Üye			

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu **Yüksek Lisans** tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun ..... tarih ..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Savaş DUMAN
Enstitü Müdürü

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim

.../.../2023

İmza

Fatma ÖZSARIOĞLU

ÖZET

COVID-19'UN TÜRKİYE TURİZMİNE ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ (ANALİZİ)

Fatma ÖZSARIOĞLU

Yüksek Lisans Tezi, İktisat Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Aziz BOSTAN

2023, XVIII + 77 sayfa

Türkiye Cumhuriyeti'nde Covid-19 vakası ile ilk karşılaşma 11 Mart 2020 tarihinde olsa da açıklanan ilk hayat kaybı 17 Mart 2020 tarihinde yaşanmıştır. Covid-19'un solunum damlacıklarının diğer kişilere iletimi ya da temas edilmesi halinde bulaştığı belirtilmektedir. 2019 Aralığından itibaren hızla yayılan Covid-19 virüsü, sadece sağlık alanında olumsuz etkiler yaratmamış, aynı zamanda birçok ekonomik problemlere de yol açmıştır. Ayrıca salgın sonrası gelen kısıtlamalar, insanların turizm sektörüne yönelik taleplerinde bir düşüşün olmasına yol açmış, insanların harcamaları da buna paralel olarak düşüş göstermiştir. Salgın sonrası uygulanan seyahat kısıtlamaları ve uçuş yasaklamaları turizm sektöründe ve bu sektörün çalışanlarında da büyük olumsuzluklar oluşturmuştur. Bu çalışmada turist sayısı, turizm gelirleri ve turistlerin ortalama kişi başı harcamaları için 2018 yılının ocak ayından 2022 yılının mart ayına kadarki süreç için Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden elde edilen veriler aracılığıyla Covid-19 pandemisinin Türkiye'de turizme etkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Serilerin normal dağılıp dağılmadığı kontrol edilmiş, serilerin normal dağılması halinde bağımsız örneklem t testi; serilerin normal dağılmaması halinde bağımsız örneklem t testinin nonparametrik versiyonu olan Mann Whitney U Testi'nden yararlanılmış ve Türkiye'de turist sayılarının, seyahat gelirlerinin ve turistlerin ortalama kişi başı harcamalarının Covid-19 sonrası dönemde, Covid-19 öncesi döneme göre nasıl değiştiği incelenmiştir. Çalışma sonucunda Türkiye'nin 2019 yılından 2020 yılına gelindiğinde turizm sektöründe üç katın üzerinde bir daralma yaşandığı, 2021 yılının 2020 yılına oranla iki kat daha fazla turist misafir ettiği saptanmıştır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Covid-19, Salgın-Turizm İlişkisi, Turizm Sektörü.

ABSTRACT

EVALUATION (ANALYSIS) OF THE ECONOMIC EFFECTS OF COVID-19 ON TURKISH TOURISM

Fatma ÖZSARIOĞLU

MSc Thesis at Economy

Supervisor: Associate Professor Aziz BOSTAN

2023, XVIII + 77 pages

Although the first encounter with the Covid-19 case in the Republic of Turkey was on March 11, 2020, the first reported loss of life occurred on March 17, 2020. The Covid-19 virus, which has spread rapidly since December 2019, has not only created negative effects in the field of health, but also caused many economic problems. In addition, the restrictions that came after the epidemic caused a decrease in people's demands for the tourism sector, and people's expenditures decreased in parallel. Travel restrictions and flight bans applied after the epidemic created great negativities in the tourism sector and the employees of this sector. In this study, it is aimed to investigate the impact of the Covid-19 pandemic on tourism in Turkey through the data obtained from the Central Bank Electronic Data Distribution System for the period from January 2018 to March 2022 for the number of tourists, tourism revenues and average per capita expenditure of tourists. It was checked whether the series are normally distributed, and if the series are normally distributed, independent sample t-test; If the series are not normally distributed, the Mann Whitney U Test, which is the nonparametric version of the independent sample t-test, was used and it was examined how the number of tourists, travel income and average per capita expenditure of tourists in Turkey changed in the post-Covid-19 period compared to the pre-Covid-19 period. As a result of the study, it was determined that Turkey experienced a contraction of more than three times in the tourism sector from 2019 to 2020, and that 2021 hosted 2 times more tourists compared to 2020.

KEYWORDS: Covid-19, Epidemic-Tourism Relationship, Tourism Sector.

ÖNSÖZ

Çalışma sürecimde engin bilgi birikimleriyle yol gösterici olan Doç. Dr. Aziz BOSTAN hocam ve Dr. Öğr. Üyesi Ömer ÖZPINAR hocama teşekkürü borç bilirim.

Hayat arkadaşım, biricik eşim Muhammed Furkan ÖZSARIOĞLU ve minik, güzeller güzeli kızım Almira Gül ÖZSARIOĞLU'na sonsuz özverilerinden ve desteklerinden ötürü minnettar olup teşekkür ederim.

Beni bu günlere yetiştirip getiren canım annem Gülhan KALMAZ ve canım babam Fatih KALMAZ'a sevgilerinden ve ödenmeyecek emeklerinden ötürü teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	x
TABLolar DİZİNİ.....	xi
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
TURİZM, COVID-19 PANDEMİSİ VE COVID-19'UN TURİZM ÜZERİNE ETKİLERİ.....	4
1.1. Salgın Hastalıklar	4
1.2. Tarihteki Salgın Hastalıklar	4
1.2.1. Amvas Vebası.....	5
1.2.2. Kara Veba.....	5
1.2.3. İspanyol Gribi	6
1.2.4. Kolera Salgını.....	7
1.2.5. Hong Kong Gribi	7
1.2.6. Çiçek Hastalığı	8
1.2.7. Kuş Gribi.....	9
1.2.8. Domuz Gribi.....	10
1.2.9. Sarıhumma Virüs.....	10
1.2.10. HIV-AIDS Virüsü	11
1.3. Koronavirüs.....	12
1.3.1. Covid-19.....	12
1.3.2. Covid-19 Epidemiyoloji.....	13
1.3.3. Covid-19 Bulaşma Yolları.....	14
1.4. Turizm Kavramı ve Önemi.....	15
1.4.1. Turizm ve Turist Kavramları.....	16
1.4.2. Turizmin Tarihsel Gelişimi.....	18
1.1.4.1. Sağlık Turizmi.....	19
1.1.4.2. Kültür Turizmi.....	20

1.1.4.3. İnanç Turizmi.....	21
1.1.4.4. İş Turizmi	21
1.1.4.5. Spor Turizmi	22
1.5. Turizm ve Ekonomi Arasındaki İlişki	22
1.5.1. Turizme Etki Eden Unsurlar	22
1.5.1.1. Sosyal Unsurlar	23
1.5.1.2. Psikolojik Unsurlar	25
1.5.1.3. Ekonomik Unsurlar	25
1.5.1.4. Politik Unsurlar	26
1.6. Tarihteki Salgınların Turizme Etkisi.....	27
İKİNCİ BÖLÜM.....	31
COVID-19'UN DÜNYA EKONOMİSİ VE TURİZME ETKİLERİ.....	31
2.1. Turizm ve Covid-19 Arasındaki İlişki	31
2.2. Covid-19'un Turizm Üzerindeki Etkisi	32
2.3. Covid-19'un Turist Davranışlarına Etkisi.....	33
2.4. Dünyada Covid-19'un Ekonomik Etkisi.....	34
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	38
COVID-19'UN TÜRKİYE TURİZMİNE ETKİLERİ.....	38
3.1 Covid-19 Öncesi ve Sonrası Türkiye'nin Turizm Geliri ve İstatistikleri.....	38
3.2. Covid-19'un Türkiye Turizmüne Etkisi	45
3.3. Türkiye Özelinde Ortaya Çıkardığı Fırsatlar	50
3.4. İlgili Araştırmalar	52
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	55
COVID-19'UN TURİZME ETKİLERİNİN İNCELENMESİ VE SONUÇLARI	55
4.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi	55
4.2. Bulgular	55
SONUÇ	60
KAYNAKLAR	62
ÖZGEÇMİŞ	77

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Dünya Tarihindeki En Büyük Salgın Hastalıklar	4
Şekil 3.1. 2021 Yılında Geliş Amacına Göre Ziyaretçiler.....	48

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1.1. Salgın Ölüm Çizelgesi.....	14
Tablo 2.1. Covid-19 Pandemisi Dolayısıyla Seyahat Kısıtlaması Uygulayan Ülkeler Ve Seyahat Kısıtlamalarının Ülkeler Üzerindeki Etkilerine İlişkin Veriler.....	36
Tablo 2.2. Tablonun Devamı	36
Tablo 3.1. 1969- 1994 Yılları Türkiye Gelir ve Giderleri	39
Tablo 3.2. 1996-2022* Yılları Turizm Gelirlerinin Dış Ticaret Açığını Kapatmadaki Payı	42
Tablo 3.3. Turistlerin Tesis Kullanım İstatistikleri	43
Tablo 3.4. Aylara Göre Türkiye'ye Gelen Ziyaretçi İstatistikleri	44
Tablo 3.5. Yurt dışı İkametli Türk Vatandaşlarının Ülkeye Girişi.....	46
Tablo 3.6. Yıllara Göre Türkiye'ye Gelen Yabancıların Ülkeleri.....	47
Tablo 3.7. Türkiye'nin ve Diğer Milletlerin Salgın Karşısında Geldiği Durum	47
Tablo 3.8. Turizm Gelirleri Çizelgesi.....	49
Tablo 4.1. Değişken Tanımları	56
Tablo 4.2. Özet İstatistikler	56
Tablo 4.3. Covid-19 Öncesi ve Sonrası Dönemi İstatistikleri	57
Tablo 4.4. Normallik Testi.....	58
Tablo 4.5. Mann Whitney U Testi sonuçları	58

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AIDS	: Acquired Immune Deficiency Syndrome (Kazanılmış Bağışıklık Yetersizliği Sendromu)
AIEST	: International Association of Scientific Experts in Tourism (Uluslararası Turizm Uzmanları Birliği)
CDC	: Centers for Disease Control and Prevention (Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri)
CoV	: Coronavirus(Koronavirüs)
Covid-19	: Corona Virus Disease 19
DSÖ/WHO	: Dünya Sağlık Örgütü/ World Health Organisation
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
H1N1	: Hemagglutinin Type 1 and Neuraminidase Type 1 (Hemagglutinin Tip 1 ve Nöraminidaz Tip 1)
H3N2	: Hemagglutinin Type 3 and Neuraminidase Type 2 (Hemagglutinin Tip 3 ve Nöraminidaz Tip 2)
HIV	: Human Immunodeficiency Virus (İnsan Bağışıklık Yetmezliği Virüsü)
JCI	: Joint Commission International (Uluslararası Ortak Komisyon)
km	: Kilometre
MERS	: Middle East Respiratory Syndrome (Orta Doğu Solunum Sendromu)
MERS-CoV	: Middle East Respiratory Syndrome Coronavirus (Ortadoğu solunum sendromu koronavirüsü)
MÖ	: Milattan Önce
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
PHEIC	: Public Health Emergency of International Concern (Uluslararası Önemi Haiz Halk Sağlığı Acil Durumu)
RNA	: Ribo Nucleic Acid (Ribo Nükleik Asit)
SARS	: Severe Acute Respiratory Syndrome (Ağır Akut Solunum Sendromu)
SARS-CoV	: Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus (Şiddetli Akut Solunum SendromuKoronavirüsü)
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

TDK	: Türk Dil Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRSAB	: Türkiye Seyahat Acentaları Birliği
UHAS	: University of Health and Allied Sciences (Sağlık ve Müttefik Bilimler Üniversitesi)
UNWTO	: United Nations World Tourism Organisation (Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü)
vd.	: Ve Diğerleri

GİRİŞ

Salgın hastalık, “pandemi” ve “epidemi” olarak iki farklı tanımlamayla belirtilmektedir. Salgın hastalık, aynı zamanda “doğal felaket” olarak kabul edilmektedir. Epidemi, bir hastalığın aktif bir şekilde yayıldığı, bölgesel bir olayı temsil etmekten, pandemi küresel bir yayılmayı temsil etmektedir. Eski Yunancadan gelme pandemi kavramının kökenleri olarak pan “tüm” ve demos “insanlar” olarak ifade edilmektedir. Oldukça geniş bir yayılma kapasitesi olan ve etkisinin uzun süre hissedildiği salgın hastalıklar için kullanılmaktadır. Tarih sayfalarında salgın hastalıklar ile alakalı birçok vaka bulunmaktadır.

21’inci yüzyılda yaşanan Koronavirüs salgınından önce yaşanan salgınların turizm endüstrisinde, dünya genelinde uzun sürecek bir düşüş ve dünya genelini derinden sarsacak zararlara sebebiyet verdiği düşünülmektedir. Fakat Koronavirüsün Dünya geneline olan etkilerinin farklı olması nedeniyle ayrı bir şekilde ele alınması gerekmektedir.

21’inci yüzyılın ilk çeyreği ile beraber insanoğlu covid-19 virüsü ile sarsılmış, tarih 31 Aralık 2019’u gösterdiğinde Çin’in bir eyaleti olan Hubei’nin Wuhan kentinde bir canlı hayvan pazarında başladığı belirlenen pandemi tüm dünyayı ciddi bir şekilde etkisi altına alan bir tehdit oluşmuştur. Hastalığın ilk zamanlarında bu grip insanlara ne kadar “normal” gelse de ilerleyen süreç içerisinde ciddi sağlık sorunları yaratmaya başlamıştır. Bu hastalık kendini ateş, kuru öksürük, tat ve koku kaybı, baş ve eklem ağrıları, solunum güçlükleri gibi belirtilerle belli etmektedir. Bu belirtiler sonucu hastalığın ilerlemesi durumunda da can kayıplarına yol açmaktadır. Salgın, yayılma açısından o kadar hızlı büyümüş ki devletlerin bu konuda birçok önlem almalarına sebebiyet vermiştir. Seyahat kısıtlaması, tecrit uygulamaları, iş yerlerinin kapatılması gibi birçok tedbir alınmasına sebep olan Covid-19 salgını, bazı sektörlerdeki taleplerin artması sonucu tedarik zinciri aksamalarına, üretim aksamalarına, işsizlik artışlarına, ekonomik küçülmelere ve daha birçok soruna neden olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Avrupa ülkeleri ve Çin’in bu salgından en fazla etkilenen ülkeler olduğu görülmektedir. Bunun yanında Koronavirüs kapsamında bazı sektörlerin bu salgını fırsat olarak değerlendirdiği de görülmektedir. Ülkeler bazında incelendiğinde sağlık sektörü içerisindeki güçlü yapı nedeniyle medikal turizm için fırsat yaratılmış ve bu gibi bazı yeni fırsatlar ortaya çıkmıştır.

Türkiye'nin Turizm Sektörü gelirlerinin payı; 2018'de Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) içerisinde %3,8, ihracat gelirleri içerisinde %17,5, dış ticaret açığını kapatma hususunda %53 oranındadır. 1980 yılında Türkiye'de turizm hususunda işletme ve yatırım belgeli 778 tesis bulunmaktayken, bu tesislerin yatak sayısı 82.332 ve oda sayısı 42.011'dir. 2019 yılındaki istatistiklerde 4.918 tesis sayısı, 1.200.122 yatak sayısı ve 569.886 yatak sayısı olduğu ve büyük bir sektörel gelişim yaşandığı görülmektedir (Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB), 2022).

Turizm sektörü,185 sektörü dolaylı, 54 sektörü ise doğrudan etkileyen bir sektördür. Bu özelliği ile sektör, Türkiye'deki en çok döviz getiren sektör olmasının yanında aynı zamanda en rekabetçi sektör olarak nitelendirilmektedir. COVID-19'un turizm ekonomisi üzerinde eşi ve benzeri bulunmayan bir krize sebep olduğu düşünülmektedir. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD)'nün 2020 yılındaki tahminlerinde sektörel düşüşün %45 olacağı vurgulanmıştır. Bu da pandeminin turizm sektörü üzerindeki etkisinin tahminlerde oldukça yüksek olacağını göstermiştir. İç turizm pandemi süresince sınırlama ve yasaklamalardan kaynaklı olarak büyük ölçüde etkilenmiş, iyileşme aşaması itibarıyla toparlanma sürecine girmiştir (OECD, 2020).Yapılan çalışmalarda pandeminin dünyada ve Türkiye'deki turizm sektörü üzerinde oldukça büyük çapta bir etkisinin olduğu ve sektörel bir küçülmeye, turizm hususunda farklı alanlara yönelmelere, seyahat kararlarında psikolojik bir olumsuz tercihe sebebiyet verdiği ifade edilmiştir (Acar, 2020: 7-21;Bahar ve İlal, 2020: 125-139; Demir vd., 2020: 1-5; Kıvılcım, 2020; Özçoban, 2020: 853-866)

Çalışma; kavramsal çerçeve, Covid-19 ve turizm, Covid-19'un Turizme Etkilerinin İncelenmesi ve Sonuçları olmak üzere dört ana başlıktan oluşmaktadır. İlk bölümde tarihteki salgın hastalıklar, Koronavirüs ve turizm hakkında bilgiler verilmiş, sonrasında Covid-19'un dünya ve Türkiye Turizmine olan etkileri incelenmiştir. Çalışmada veriler Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden elde edilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Geçmişten günümüze süregelen salgın hastalıklar neticesinde, salgının yaşandığı coğrafyada birtakım problemler meydana gelmektedir. Bu araştırmanın amacı Covid-19 pandemisinin Türkiye turizmi üzerine etkilerini araştırmaktır.

Araştırmanın Önemi

Çalışma geçmişten günümüze kadar olan süreç içerisinde yaşanan salgın hastalıkların etkilerinin neler olduğunun saptanması hususunda büyük önem taşımaktadır. Ayrıca Koronavirüs kapsamında turizm endüstrisi ile alakalı yapılan çalışmanın hem sağlık sektörüne hem de turizm sektörüne katkı sunacağı düşünölmektedir.

Çalışma, koronavirüsün etkileri bağlamında yapılan çalışma konunun açıklığa kavuşturulması, Covid-19'un Türkiye turizmine etkileri ve Covid-19-turizm ilişkisinin tespiti adına önemlidir. Bu bağlamda çalışmadan elde edilen bulgular büyük önem taşımaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TURİZM, COVID-19 PANDEMİSİ VE COVID-19'UN TURİZM ÜZERİNE ETKİLERİ

Bu bölümde, salgın hastalıklar, tarihteki salgın hastalıklar, koronavirüs, turizm kavramı ve önemi, turizm ve ekonomi arasındaki ilişki, tarihteki salgın hastalıkların turizme olan etkileri ele alınarak kavramsal çerçeve oluşturulmuştur.

1.1. Salgın Hastalıklar

Salgın hastalık, “pandemi” ve “epidemi” olarak iki farklı tanımı bulunmaktadır. Salgın hastalık, aynı zamanda “doğal felaket” olarak kabul edilmektedir. “Bir hastalığın veya enfeksiyon etkeninin ülkelerde, kıtalarda, hatta tüm dünya gibi çok geniş bir alanda yayılım göstermesi” şeklinde tanımlanmıştır (Sağlık Bakanlığı Bilgilendirme Platformu).

1.2. Tarihteki Salgın Hastalıklar

Geçmiş dönemlerde salgın hastalıklar ile alakalı birçok vaka bulunmaktadır. Dünyada salgın hastalık olarak adlandırılan vakalar şekil 1.1’de gösterilmiş olup, Covid-19 öncesi başlıca on salgın hastalık incelenmiştir. Şekil 1.1’de gösterilen veriler 25 Mart 2020 verilerine dayanmaktadır.

Şekil 1.1. Dünya Tarihindeki En Büyük Salgın Hastalıklar

Kaynak: (Verikaynağı, Salgınlar)

Şekil 1.1’de Dünya’da meydana gelen salgın hastalıklar ve bu salgın hastalıklar sebebiyle ölümlerine yol açtığı insan sayıları gösterilmektedir. Bu bağlamda insanlık üzerine en fazla etkisi olan salgın hastalık Kara Veba olmaktadır. Sonrasında ise sırasıyla Çiçek Hastalığı, İspanyol Gribi, Justinianus Veba Salgını ve İnsan Bağışıklık Yetmezliği Virüsü (HIV)/ Kazanılmış Bağışıklık Yetersizliği Sendromu (AIDS) gelmektedir. Salgın hastalıkların bazıları günümüzde tamamen etkisini kaybetse de bazılarının etkileri hala devam etmektedir.

1.2.1. Amvas Vebası

639 yılında ilk vakasının görüldüğü söylenen Amvas Vebası “Kara Ölüm” ismiyle de anılmaktadır. Filistin merkezli olan bu salgın, Kudüs’e 33 km uzaklığındaki Amvas’ta görülmesiyle beraber Amvas Vebası ismini almıştır. Bu veba Filistin’den sonra Ürdün, Şam ve ardından Urfa’ya kadar büyük bir alana sıçramıştır. Amvas Vebası, aralarında dönemin önemli isimlerinin de bulunduğu toplam 25 bin kişinin hayatını kaybetmesine yol açmıştır (Öner, 2020: 42).

1.2.2. Kara Veba

Veba, *“hasta farelerden insana geçen bir mikrobun oluşturduğu bulaşıcı, öldürücü bir hastalık, taun”* şeklinde tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu(TDK), 2022).

Çin ve Asya merkezli olan bu veba türünün 1347-1351 yılları arasında başladığı düşünülmektedir. Ayrıca Kara Veba’nın Avrupa’ya da yayıldığı, bu yayılma sonrası büyük bir yıkıma yol açtığı düşünülmektedir. “Yersinia Pestis” ismini alan bu pandeminin, kemirgen ya da pire gibi böcek türlerinden kaynaklı ısırıklarla bulaşım gösteren bir bakteri türünden kaynaklandığı kabul edilmektedir (Aslan, 2020: 35- 41).

Bu veba türünün “kara” olarak ifade edilmesi, mikrop bulaşan kişilerde görülen siyahı andıran bir lekeden kaynaklı olduğu bilinmektedir. Bunun bu lekeden sonra hastalık bulaşan kişilerin koltuk altı, boyun ve kasıklarında yumurtayı andıran şişlikler oluşmaya başlamaktadır. Ayrıca kara veba hastalığına yakalanan kişilerde ter, idrar ve tükürük gibi salgılarda kötü bir kokuya rastlanılmakta, bu nedenle “Hıyarcıklı Veba” şeklinde de isimlendirilmektedir. Kara veba, bulaştığı kişilerin yarısından fazlasının ölümüne sebebiyet vermiştir (Özdemir, 2010: 31).

Kara veba ayrıca akciğer vebası olarak da bulaşabilmektedir. Soğuk havalarda mikropların yerleşke olarak “akciğer” organını seçmesi sebebiyle “akciğer vebası” olarak nitelendirilmiştir. Akciğer vebası olan kişilerde burun kanaması olduğu, kişilerin bu hastalığı tükürük ve öksürük gibi vücut salgıları yaydığı tespit edilmiştir (Panzac, 2011: 42).

Her ne kadar yukarıda belirtilen etkiler olsa da kara veba herkeste aynı etkiyi göstermemiştir. Bazı kaynaklara göre 200 milyon insanın ölümüyle sonuçlanan kara vebanın, Avrupa kıtasında yaklaşık üçte bir oranında bir ölüm oranına sahip olduğu tahmin edilmektedir. Ölen insanlar arasında soylu ailelerin üyeleri ve kraliyet mensubu kişiler de bulunmaktadır (Aslan, 2020: 35- 41).

1.2.3. İspanyol Gribi

İspanyol gribi 20’nci yüzyılda ortaya çıkmış bir salgın hastalıktır. İnsanlık tarihine bakıldığında en büyük salgın hastalık ölümlerinin görüldüğü salgınlardan biri olmaktadır. H1N1 virüsü sebebiyle oluştuğu bilinen İspanyol gribi, 1918’de başlamış olup, ilk vaka ABD’de bulunan Kansas eyaletine bağlı Haskell bölgesinde kaydedilmiştir. İspanyol gribi, ilk vakasından itibaren hızlı bir şekilde yayılım göstermiştir (Yolun, 2012: 71).

Bu salgının İspanya’da ortaya çıkmadığı fakat “İspanyol Gribi” adını almasında diğer ülkelerin uyguladığı sansürlerden bağımsız bir şekilde İspanya’nın bilgileri sansürsüz paylaştığı için ülke adıyla isimlendirildiği düşünülmektedir (Koçıbay, 2020: 3).

1918 Mayıs’ında askeri toplulukların da virüse yakalanması sonucu bu virüs, hastane kapasitelerinin dolmasına sebebiyet vermiştir. Alman askeri kayıtlarına göre Alman askerlerinin de bu virüse yakalandığı, süreç içerisinde birçok probleme neden olmuştur (Koçıbay, 2020).

Ayrıca virüsün ölüm oranlarına bakıldığında 20-40 yaş arası insanlarda daha ölümcül olduğu bilinmektedir. Askeri birliklerin çoğunluğunun bu yaş aralığında olduğu düşünüldüğünde bu birliklerde büyük yıkıma yol açtığı söylenebilmektedir. Dört yıllık 1’inci dünya savaşında Amerikan ordusunun büyük bir bölümü bu gribe yakalanmış, büyük kayıplar yaşamıştır (Temel ve Ertin, 2020: 65).

1.2.4. Kolera Salgını

Kolera 19'uncu yüzyıldan sonra Avrupa'da yaygın şekilde görülmüştür. Ayrıca Latince anlamı "morbusile" yani "hastalık" olan ifade ile "cholera morbus" olarak isimlendirilmiştir. Bazı milletler de farklı isimlendirmeler ile kolerayı ifade etmişlerdir. Örneğin Arap milletlerinde "maraz-ı esved", Osmanlı İmparatorluğu'nda "karasarılık, maraz-ı cedit, illet-i kolera, illet-i mahuf ve illet-i adiyе" şeklinde isimlendirmeler yapılmıştır (Şahsuvaroğlu, 1954: 282-283). Kolera'nın belirtileri olarak baş ağrısı, kusma, karın ağrısı ve ishal gösterilmektedir. Ayrıca hastalık dışkı, kusma, kirli su gibi etkenlerle yayılmaktadır (Onul, 1974).

Kolera virüsünün en eski çağlarda bile varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Hindistan bölgesindeki varlığı bilinmektedir. Hindistan bölgesinde varoluşunun temelinde ise coğrafi konumun yanında dinsel inanış, iklimsel ve sosyolojik yönler de gösterilmektedir. Kolera virüsünün başlangıcı olarak gösterilen bölge ise "Aşağı Bengal" olarak nitelendirilen bölgedir. Bu bölge geniş bir delta üzerinde bulunan, "Ganj" ve "Brahmaputra" nehirlerinin arasındadır (Ayar ve Sarıyıldız, 2007: 1-2). 1817 yıllarına kadar Hindistan ve Asya kıtasını etkisi altına alan bu virüs sonrasında Dünya genelinde bir yayılım gerçekleştirip "yedi büyük salgın" olarak nitelendirilen salgınlara sebebiyet vermiştir (Eraksoy, 2011: 75).

Dünya genelinde toplumsal ve kişisel temizlik konusunda, sağlık hizmeti konusunda "devrim" niteliği taşıyan birçok gelişmenin meydana gelmesinde bu salgının etkisi bulunmaktadır (Davies, 2006). Kolera salgınının Avrupa'ya yayılmasının ardından, salgını durdurmak adına Milletlerarası Sıhhiye Konferansı toplanmış, konferansa birçok millet temsilcileri katılmıştır. Katılan milletler olarak Fransa, Avusturya, İngiltere, Toskana, Yunanistan, Rusya, İspanya, Portekiz, Papa, Sardinya ve Sicilya gösterilmektedir. Ayrıca bu konferansa Osmanlı Devleti de davet edilmiştir. Toplantı İstanbul'da yapılmıştır. (Uludağ, 1938:1-2).

1.2.5. Hong Kong Gribi

Yaklaşık bir milyon kişinin hayatını kaybettiği Hong Kong gribi, adını hastalığın ilk defa görüldüğü Hong Kong şehrinden almaktadır (Tekin, 2021: 330-355). Ayrıca bu grip "Çin Gribi" ya da "Asya Gribi" şeklinde de bilinmektedir. Hastalığın nedeni olarak gösterilen A tipi H3N2 virüsü, birçok virüs grubunun birleşimiyle mutasyon geçirmesiyle H2N2

virüsünden oluştuğu belirtilmektedir. Kuş gribi virüsünün genlerine sahip olan bu virüs, yaşlı kesim için ölümcül bir etki göstermiştir. Grip salgını, Hong Kong'dan sonra Filipinler, Singapur, Vietnam, Avrupa, Kaliforniya, Kuzey Avustralya rotasında ilerlemiştir. ABD-Vietnam savaşı sonrası askeri birliklerin geri dönmeleri sonucu ABD'de de bu virüs yaygın bir şekilde görülmüştür. Ayrıca virüsün ABD'ye yayılmasından kısa bir süre sonra aşı bulunmuştur (Aslan, 2020: 35- 41).

1.2.6. Çiçek Hastalığı

Çiçek hastalığı, Dünya tarihinde bilinen en yaygın ve en yüksek ölüm oranına sahip salgın olarak gösterilmektedir. Çiçek hastalığının tarihi çok eski olmakla birlikte, Mısır firavunların derilerinde bile bu hastalığın izlerine rastlanmaktadır. Dünya genelinde bu hastalıktan yaşamını kaybedenlerin sayısının 300 ila 500 milyon arası olduğu da kabul edilmektedir (Parıldar, 2020: 19-26). Çiçek hastalığı sadece insanlarda gözlemlenmektedir. Yani hayvanların bu hastalıkta taşıyıcı bir etkisi bulunmamaktadır. Hastalığın bulaşması ise genel olarak öksürük veya hapşırık ile meydana gelen sıvılarla temas yoluyla olduğu bilinmektedir. Bu hastalık vücutta döküntüler meydana getirmekte, bu döküntülerin meydana geldiği "ilk hafta" daha fazla bulaşıcılık göstermektedir. Ayrıca bulaşma riski, döküntülerin kurumaması sonucu yara kabuk bağlayana kadar devam etmektedir. Bu hastalığın bulaşması kıyafet veya diğer eşyalara temas şeklinde de olabildiği görülmektedir (Parıldar, 2020: 19-26).

Türk sağlık tarihinde önemli bir yere sahip bu salgını en erken kontrol eden milletlerden birinin Osmanlı Devleti olduğu görülmektedir. Yapılan uygulamanın, hastalardan dökülen pulların "ceviz kabuğu" içinde biriktirilerek, hastalıktan korunmak adına vücut kesitlerine yerleştirildiği görülmektedir. Bu uygulama neticesinde ise hastalıktan tamamen korunması mümkün olmasa da sakatlık ve ölüm oranlarında azalmalar görülmüştür. Ayrıca bu uygulamanın "insan çiçeği aşılması" olarak isimlendirildiği bilinmektedir (Kahya ve Erdemir, 2000: 12-13).

Avrupa'da virüsün yayılımının giderek artması, ölüm oranlarını da büyük ölçüde artırmış, bu bağlamda virüsün durdurulması büyük önem arz etmiştir. Bu zaman zarfında da Avrupa, Osmanlı Devleti aracılığıyla çiçek hastalığına "aşı" bulabilmiştir. Bu durumun nedenleri arasında 1717 ve 1718 yıllarında İstanbul'daki İngiliz elçisinin eşi olan Lady Mary Wortly Montegru'nun Osmanlı Devleti'nin salgın ile mücadele kapsamında kullandığı tedavi

yöntemlerini “mektup” şeklinde yazması ve bu tedavinin ülkelerinde de uygulanmasını talep etmesi bulunmaktadır. Hatta İngiliz elçisinin eşi ve çocukları da aynı aşılamaı yaptırmıştır. Yazılan bu mektuplar, Montegu'nun ölümünün ardından yayınlanmıştır. Bu da Avrupa'nın çiçek aşısının ne olduğunu görmesini sağlamıştır (Eroğlu vd., 2014: 101).

1.2.7. Kuş Gribi

Hayvanlardan bulaşan bir hastalık olduğu bilinmektedir. Kuş gribinin H5N1 (Avianinfluenza) olarak isimlendirmesi yapılmaktadır. Yaklaşık 100 yıl önce İtalya'da çıkan bu hastalığın diğer ülkelere yayılmasıyla salgın halini aldığı görülmektedir. 1959 yılında İskoçya'da “toplulu tavuk ölümü” şeklinde sonuçlandığı bilinmektedir (Boynukara vd., 2009: 73-79).

Kuş gribi, 1999 yılında tekrar salgın halini almış, bunun sonucunda insan hayatının olumsuz etkilenmeye başlamıştır. 2003 yıllarında ise Kuş gribinin Çin'de bir insanın ölümüne, Vietnam'da üç insanın ölümüne neden olmasıyla beraber Güneydoğu Asya'da salgının hızla yayıldığı tespit edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nde insana bulaşmış ilk kuş gribi vakası 2005 sonlarında tespit edilmiştir. 2006 yılında ise 12 ülke vatandaşının kuş gribine yakalandığı, dört vatandaşın vefat ettiği bilgisi yayınlanmıştır. 2006 yılında karantina faaliyetleri başlamış, ilk uygulamada 1500 kümes hayvanı imha edilmiştir (Başdemir, 2006: 1-2).

Yapılan çalışmalar sonucunda kuş gribi virüsünün hava yoluyla yayıldığı, fakat yayılma alanının sınırlı olduğu saptanmıştır. Virüsün yayılım yolu olarak kemirgenler, kan emen sinekler ya da böcekler tarafından sağlıklı olarak nitelendirilen hayvanlara ve insanlara bulaştırıldığı tespit edilmiştir. Kuluçka süresinin üç gün olarak ifade edildiği bu grip, iki hafta süre ile büyük toplumsal yayımlara sebebiyet vermektedir. Bu virüsün bulaştığı hayvanların 10 günlük bir süre zarfında dışkı ya da ağız salgıları ile virüsü yaydığı, insanların ise 2-10 günlük bir süre zarfında bu hastalıktan etkilendiği bildirilmektedir (Boynukara vd., 2009:73-79).

1.2.8. Domuz Gribi

H1N1 virüsü olarak da bilinen ve 2009 Mart'ında Meksika içerisinde bulunan bir domuz çiftliğinde ilk vakanın görüldüğü bildirilen bu hastalığın İnfluenza A grubundaki virüslerden oluşan H1N1 virüsü, domuz hayvanı ile insanlara geçen ve salgın olarak yayılan bir solunum yolu enfeksiyonu olarak tanımlaması yapılmıştır. Buna bağlı oluşan salgına ise domuz gribi salgını adını almıştır (Çırakoğlu, 2011: 50-53).

İlk çıkış yeri Meksika olan bu virüs başlarda “Meksika Gribi” olarak adlandırılmıştır. Sonrasında virüsün görülüş sıklığı olarak “domuz” hayvanının olması neticesinde “Domuz Gribi” adını almıştır. Ayrıca zaman içerisinde diğer virüslerle etkileşiminden kaynaklı mutasyona uğrayan bu virüsün “Yeni A(H1N1)” olarak tanımlaması yapılmıştır (Şanlı, 2010: 6).

Meksika merkezli olan bu virüs, 2009 Nisan'ından sonra giderek yaygın bir hal almış, Kanada ve ABD'de vakalar görülmeye başlanmıştır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), domuz gribinin giderek yaygınlaşması sebebiyle 29 Nisan 2009'da salgın alarm düzeyi “Evre 5” bildirimini yapmıştır. Bu bildirimden ardından ise kıtalar arası hızla yayılan vakalar sebebiyle Evre 6'ya geçiş yapılmıştır (Çırakoğlu, 2011: 50-55). 2009 yılında toplamda 200'den fazla ülkede H1N1 virüsünün tespit edildiği aktarılmıştır. Dünya genelinde domuz gribinden vefat eden kişi sayısının 12 bin kişi olduğu bilinmektedir. Ayrıca DSÖ tarafından bu hastalık yayılması “küresel pandemi” olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca DSÖ, 2010 yılının Ağustos'unda yapmış olduğu açıklamada H1N1 virüsünün “salgın sonraki döneme geçişinin” sağlandığı ifade edilmiştir (Badur, 2010: 25-30). Bunun yanında Türkiye'de aşılama politikaları kapsamında 800 bin adet aşı yapıldığı, 376 kişinin de yaşamını yitirdiği bilgisi verilmektedir (Ceyhan, 2016: 1-6).

1.2.9. Sarıhumma Virüs

Sarıhumma virüsünün grip benzeri etkileri olsa da karaciğer tahribi ve oldukça yüksek ateşten dolayı kanamalar meydana getirmesi sebebiyle farklı bir virüs türü olarak nitelendirilmektedir. Diğer virüslere benzer, hızlı bir yayılım göstermesi onu salgın hastalık sınıfına sokmaktadır. Bu virüs, 18'inci yüzyıl başlarında İngiltere, İspanya, Fransa ve İtalya'yı etkisi altına almıştır.

19'uncu yüzyılda ise İspanya'da bu virüsten vefat edenlerin sayısının 300 bin civarı olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca 1802 yılında Haiti devrimi esnasında Fransız ordusu sivrisinekler vasıtasıyla bu hastalığa yakalanmış ve bu neticede birliklerinin hemen hemen yarısını kaybetmiştir (Özler ve Şubesi, 2021: 45-47).

2003 yılında DSÖ tarafından kontrolünün sağlanması adına sarıhumma aşılama çalışmalarına başlanmış ve bu çalışmadan önce detaylı olarak "risk haritası" çıkarılmıştır. Virüsün mevcudiyetinin bulunduğu yoğun nüfuslu bölgelerde toplam olarak 192 milyon aşı yapılması planlanmıştır. Ancak aşılama çalışmaları yaklaşık olarak 40 milyonda kalmış, küresel bağışıklık açısından yetersiz bir aşılama olmuştur. Bunun yanında DSÖ'nün aşılama sonrası yapmış olduğu bildirimde sarıhumma aşısının yaygınlaşması ve maliyetinin düşürülmesi adına çalışma yapılması gerektiği belirtilmiştir (WHO ve UNICEF, 2010: 1-14). Bu bildirimden yaklaşık 10 yıl sonra 2020 yılına gelindiğinde Sudan çevresinde sarıhummanın mutasyonlu bir şekilde tekrardan tespit edilmesi, salgın riskinin hala devam ettiği gerçeğini gözler önüne getirmektedir (Seyahat Sağlığı, 2020).

1.2.10. HIV-AIDS Virüsü

Virüsün çıkışından itibaren yapılan çalışmalarda bilinen bir virüs türü olmadığı tespit edilmiştir. Bu hastalığa "Acquired Immune Deficiency Syndrome" adı verilmiş, kısaltması olarak baş harfleri olan AIDS ile anılmıştır. Türkçe çevirisi "*Kazanılmış Bağışıklık Yetersizliği Sendromu*" olmaktadır. HIV virüsü sebebiyle oluşan AIDS hastalığı, insanlarda vücut direnci tahribi yaparak diğer hastalıkların daha yüksek bir şiddetle geçirilmesine ve iyileşme ihtimallerini minimuma düşürmesine sebebiyet vermektedir (Tümer ve Ünal, 2011: 1-8). AIDS hastalığı, HIV virüsünün son evresi olan dördüncü evrenin insanda görülmesi olarak tanımlanmaktadır. Hastalığın birçok bulaşma çeşidinin olmasına karşın en bilinen özelliği cinsel ilişki yoluyla bulaşması olmaktadır (Bakırcı, 2012).

AIDS hastalığının ilk bilinen teşhisi ABD'de 1981 yılında konmuştur. O günden itibaren 1 Aralık 2021 tarihine kadar olan süre zarfında 32,7 milyon kişinin vefat ettiği, 38 milyon kişinin ise bu virüs ile yaşamını sürdürmek zorunda kaldığı bilinmektedir. Ayrıca 2010'dan sonraki döneme bakıldığında virüsün ölüm oranının % 39, yeni vaka sayısının da % 23 azaldığı gözlemlenmektedir (Kabakçı, 2020).

1.3. Koronavirüs

Koronavirüs ailesi olarak daha çok “Akut Solunum Sendromu (SARS, Cov)” tarzında şiddetli enfeksiyonal hastalıkların klinik tablolara sebep olması neticesinde ortaya çıkmaktadır (Eryılmaz ve Keşli, 2020: 1-9). Koronavirüs olarak tanımlanan virüs çeşidi tek zincirli bir yapıda, ayrıca pozitif polarite ve zarflı şekilde Ribo Nükleik Asit(RNA) virüsleri olmaktadır. Yüzeyleri çubuklu uzantılı bir tasarıma sahip olmasından kaynaklı Türkçe karşılığı “taç” olan Latince kökenli “korona” adlandırması yapılmıştır. Bu bağlamda bu virüse “taçlı virüs” anlamına gelen Koronavirüs denmektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020).

Koronavirüsün ilk bulguları 1930 yılında tavuklarda tespit edilmiştir. Ayrıca insan ölümlerine neden olabilecek solunum yolu enfeksiyonlarına yol açan bu virüs, kuşlarda ya da memelilerde ortaya çıkabilmektedir. Ölüm oranı en yüksek türlerine bakacak olursak Ağır Akut Solunum Sendromu(SARS), Orta Doğu Solunum Sendromu(MERS) ve COVID-19 ile karşılaşılmaktadır (Alpago ve Alpago, 2020: 99-114). Ayrıca bu virüsün yalnızca çeşitli hayvanlarda görülen, aynı zamanda hayvanlardan da insanlara bulaşabilecek, hastalık yapıcı olarak tanımlanan bir “patojen” olduğu bildirilmektedir (Alp ve Ünal, 2020: 1-10).

1.3.1. Covid-19

Koronavirüs ailesinden gelen yeni bir Koronavirüs hastalığı “Covid-19”olarak ortaya çıkmaktadır. 2020 Ocak ayında Çin’de bulunan Wuhan kentinde bazı hastaların solunum problemleriyle karşı karşıya kalmaları durumunda yapılan araştırmalarda ilk Covid-19 vakaları saptanmıştır. Bu salgının başlangıç noktasının Wuhan’daki bölgesel hayvan ve deniz ürünleri pazarı olduğu belirtilmiştir. Bulaşım hızı olarak yüksek bir yapıda olan bu virüs önce Wuhan ve Hubei bölgelerindeki şehirlere, sonrasında ise tüm Çin Halk Cumhuriyeti’ne yayılmış, ardından diğer ülkelere de yayılım göstermiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020). Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti’nin Sağlık Bakanlığı tarafından yapılan Covid-19 tanımında; Koronavirüsler (CoV)’in soğuk algınlığından kaynaklanan Orta Doğu Solunum Sendromu Koronavirüsü (MERS-CoV) ve SARS-CoV benzeri birçok hastalığa sebebiyet verdiği büyük bir virüs çeşidi olarak ifade etmektedir. Ayrıca DSÖ’nün 10 Ocak 2020’de yayınlamış olduğu 2019-nCoV adını alan belge neticesinde Dünya ülkelerinin tamamının bu virüs çerçevesinde tedbirler almasının bir gereklilik olduğu açıklanmıştır. Koronavirüs kapsamında ilk çıkışından günümüze kadar olan süreç içerisinde yapı, yayılma alanı, korunma yolu gibi birçok şekilde çalışmalar yürütülmüş, hala da yürütülmektedir (Acar, 2020: 7-21).

DSÖ'nün hastalığın vaka sayısının artması neticesinde yapmış olduğu açıklamada; COVID-19 hastalığı bulunan bireyin öksürmesi, hapşırması ya da konuşması halinde ortaya çıkan vücut sıvısının diğer insanlara geçmesi durumunda bu hastalığın bulaşabileceği ifade edilmiştir. Bu kapsamda yapılan incelemelerde COVID-19'un yalnızca mikroskop eşliğinde görüldüğü, üremek için gerekli ortamın sağlanması halinde yüksek hızda çoğalma gösterdiği, mikroorganizma olmasından kaynaklanan mücadele zorluğunun bulunduğu bildirilmiştir (Alpago ve Alpago, 2020: 99-114).

Türkiye Cumhuriyeti'nin Sağlık Bakanlığı da bu konuda açıklamalar yapmış, 60 yaş ve üzerindeki vatandaşların, herhangi bir kronik rahatsızlık durumunun bulunması halinde en fazla risk altında olan grubu temsil ettikleri bildirilmiştir. İlk vaka olarak gösterilen hadise ise 11 Mart 2020 tarihinde kayıt altına alınmış, bununla birlikte vakalar gün geçtikçe artış göstermiş ve devlet tarafından birçok önleme tabii olunmuştur (Dikmen vd., 2020: 29-36).

1.3.2. Covid-19 Epidemiyoloji

Çin'de bulunan Wuhan bölgesi, kısa bir zaman diliminde akciğer iltihabı (pnömoni) vakalarının 44'e ulaşması doğrultusunda yapılan araştırmalar, deniz ürünleri pazarıyla epidemiyolojik bir bağ olduğunu saptamıştır (Dikmen vd., 2020: 29-36). Dönem içerisinde Wuhan şehrinin çevre illerini de kapsayan 80 binin üstünde vaka raporlara geçmiştir (İşsever vd., 2020: 1-13). 2020 başlarında yeni bir Koronavirüs oluşumu saptanmış, farklı isimlendirme yapılsa da sonrasında bu virüse de "COVID-19" isimlendirmesi yapılmıştır (WHO,2020). Tarih 30 Ocak 2020'yi gösterdiğinde DSÖ Genel Direktörünün yapmış olduğu duyuru neticesinde bilinen en yüksek alarm seviyesi "Uluslararası Önemi Haiz Halk Sağlığı Acil Durumu(PHEIC)", yani milletlerarası bir endişe durumu niteliğinde halk sağlığı acil durumuna geçilmiştir (WHO,2020).

2022 yılında vaka sayısının 600 milyonun üstüne çıktığı bildirilmektedir (John Hopkins University, Statistics). 11 Mart 2020 tarihinde ise Çin'de vaka sayılarının artması üzerine DSÖ Genel Direktörü tarafından salgının pandemi niteliği taşıyabileceği bildirilmiştir. Ayrıca bu açıklama öncesi toplam 118 binin üzeri vaka ve 4291 vefat eden insanın bulunduğu açıklanmaktadır (WHO, 2020).

Pandemi sıfatı altında belirtilen hastalıkların milyonların üzerinde bir yaşam kaybına yol açtığı bilinmektedir (Saydam, 2020). Türkiye Cumhuriyeti'nde COVID-19 vakası ile ilk

karşılaşma 11 Mart 2020 tarihinde olsa da açıklanan ilk yaşam kaybı 17 Mart 2020 tarihinde yaşanmıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020).

COVID-19'un solunum damlacıklarının diğer kişilere iletimi ya da temas edilmesi halinde bulaştığı belirtilmektedir (Group, 2020). Bulaşıcılık süresi tam olarak saptanamasa da hastalığın kuluçkada olduğu son 1-2 günde başlayıp hastalık atlatılana kadar sürdüğü düşünülmektedir. Ateş, kuru öksürük ve yorgunluk en bilindik semptomlar olmaktadır (WHO, 2020). Vakalarda ateş ve nefes darlığının yanında akciğer tahribatının da görüldüğü bilgisi verilmektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020).

Tablo 1.1. Salgın Ölüm Çizelgesi

TARİH	SALGIN İSMİ	ÖLÜM İSTATİSTİKLERİ
541-542	1. Veba Salgını	30 ila 50 milyon arası
1347-1351	2. Veba Salgını	Yaklaşık 200 milyon
1817-1923	Kolera	Yaklaşık 1 milyon
1944-Günümüz	Kırım Kongo Kanamalı Ateşi	Net küresel veriye ulaşılamamaktadır
2002-2004	SARS	Toplam 770
2009-2010	Domuz Gribi	Yaklaşık 200.000
2014-2016	Ebola	Yaklaşık 11.000
2021-Günümüz	COVID-19	6,28 milyonun üzerinde olduğu ve giderek arttığı bildirilmiştir.

Kaynak: (Türk vd., 2020 ve WHO güncel istatistik)

Tablo 1.1’de gösterilen salgın ölüm çizelgesi incelendiğinde Veba Salgınlarının diğer salgınlara oranla daha ölümcül olduğu görülmektedir. Veba Salgınları sonrası bir milyon ölümün üstüne çıkan salgınlar arasında kolera'nın yanında günümüzde etkisinin bulunduğu Covid-19 bulunmaktadır.

1.3.3. Covid-19 Bulaşma Yolları

Yeni tip Koronavirüs hakkında çalışmalar hala devam etmektedir. Bunun yanında hastalığın ilk çıkış kaynağı için yapılmış çalışmalarda Huanan bölgesindeki Deniz Ürünleri Toptan Satış Pazarı işaret edilmekte, bulaşma yolunun ise vahşi hayvan ticaretinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bunun yanında kedi, köpek gibi hayvanlar aracılığıyla insanlar üzerine Koronavirüs geçişi hakkında bir tespit bulunamamaktadır (Acar, 2020: 7-21).

Ayrıca tüm salgın hastalıklarda hastalığın bulaşma yolu hakkında yapılacak tespitler büyük önem arz etmektedir. Covid-19'un bulaşma esasları ise “damlacık” yoluyla bulaştığını

işaret etmektedir. Toplum içerisinde virüslerin bulaşma hızı ve bulaşma oranları değişiklik göstermektedir. Bir hastalığın temel bulaştırma katsayısı “R₀” olarak tanımlanmaktadır. R₀, bir hastalığın ne kadar bulaşıcı olduğunu gösteren bir ölçü olmaktadır. WHO, Covid-19’un R₀ değerinin 2-4 arası olduğunu bildirmektedir (Who, 2020).

Bunun yanında virüs barındıran kişilerce öksürme, hapşırma gibi damla saçma durumları olabilmekte, bu damlacıklara temas eden kişilerce de bulaşma söz konusu olmaktadır. Her ne kadar hastalık bulaştırmanın önüne geçmek adına test çalışmaları yapılırsa da hastalık bulaştıran ana etken olarak hastalıklı kişiler gösterilmektedir (Özçoban, 2020: 853-866).

Çin üzerinden epidemiyolojik özellik tespiti yapıldığında, virüsün kuluçka süresinin iki gün ila 14 gün arası değiştiği, ortalama sürenin ise beş-altı gün olduğu görülmektedir. Virüsün farklı varyantlarının ortaya çıkması halinde bu sürenin de tekrardan değişebileceği düşünülmektedir (Kıvılcım, 2020: 17-27).

Koronavirüs kapsamındaki değerlendirmelerde ortama direnç gösteren virüs türü olmadığı söylene de Covid-19’un ortam koşulları çerçevesinde dayanıklılık ya da direnç özelliklerinin değiştiği gözlemlenmektedir (Acar, 2020: 7-21). Yapılan testler neticesinde Koronavirüslerin cansız yüzeylerde etki süresinin birkaç saat ile sınırlı kaldığı saptanmıştır. Ayrıca genel ve kişisel temizlik hususunun da büyük önem arz ettiği belirtilmektedir (Til, 2020: 53

1.4. Turizm Kavramı ve Önemi

Bu başlıkta turizm ve turist kavramları, turizmin tarihsel gelişimi ele alınarak turizm türleri incelenmiştir.

1.4.1. Turizm ve Turist Kavramları

Latince “dönme” manası taşıyan “tornus” ve İngilizcede “gezgin” anlamı taşıyan “touring” kelimelerinin temeli olan “tour” kelimesinden “tourism (turizm)” kelimesi türetilmiştir. Her ne kadar ilk kullanımı bilinmese de yazılı olarak ilk defa 1811 yılında yayımlanış yeri İngiltere olan “Sporting Magazine” dergisi olduğu kabul görmektedir (Demir, 2020: 1-5).

Turizmin kavramsal yapısı hakkında yapılan çalışmaların 19’uncu yüzyıl sonlarına kadar sürdüğü görülmektedir. Turizm kavramının ilk tanımlaması 1905 yılında Guyer-Feuler tarafından yapılmıştır. Guyer-Feuler, turizm kavramını hava değişimlerinin giderek artması sonucu meydana gelen dinlenme ihtiyacı, doğa ve sanatla harmanlanmış büyüleyici güzelliklerin görülmesi ve tanınması arzusu olarak nitelendirmektedir. Ayrıca bu arzu kapsamında, doğanın kişilere mutluluk getirdiği düşüncesi temelinde ve ticaret-sanayi alanında gelişim, ulaşım ve ulaşım araçlarının daha gelişmiş yapıya ulaşmasının sonucunda milletlerle toplulukların yakınlaşmalarının artması olanağı sunan modern çağ olayı şeklinde bir tanımlama yapmaktadır (Öztürk ve Bayat, 2011: 135-156).

1941 yılında Hunziker ve Krapf tarafından yapılan çalışmada turizm tanımı olarak kalıcılığı ve gelir sağlayan faaliyetleri olmayan yabancıların, geçici süre ile başka milletlerin topraklarında kalmalarının yarattığı ilişkilerin tamamını kapsayan kavram olarak nitelendirilmektedir. Bu tanımlamalar doğrultusunda Uluslararası Turizm Uzmanları Birliği tarafından 1980 yılında terimsel bir düzenleme yapılmıştır (Babacan Çengel, 2013). Bu düzenleme, turizmin kişilerin sürekli olarak yaşadığı ve barınma alanı olduğu yerden, bu alanlar dışında büyük çoğunlukta “turizm işletmeleri” bulunan yerlere seyahatleri ve bu işletmelerin mal ve hizmetlerini talep etmeleri, geçici olarak yapılan bir “faaliyet ve ilişkiler bütünü” olarak nitelendirilmektedir (Maviş vd., 2002: 7-9).

Turistin kavramsal tanımlaması ilk olarak Milletler Cemiyeti İstatistik Uzmanları Komitesi tarafından 1937 yılında yapılmıştır. Bu tanımlamaya göre Turist; bir ülkeden başka ülkeye gezi, sağlık, dini, bilimsel, spor, ziyaret ve birçok neden çerçevesinde ülkede minimum bir gün kalmak suretiyle gelen birey olmaktadır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti’nde “2274 sayılı Seyahat Acentaları Yönetmeliği” 1966’da yürürlüğe girmiş, bu mevzuat çerçevesinde turist; para kazanma amacının bulunmadığı, eğlenme ya da dinlenme amacıyla ya da bilimsel, sportif, kültürel, idari, dinsel, sıhhi ve birçok sebepten dolayı ikamet ettiği yerden farklı bir

yere geçici süreliğine geçiş yapan, tüketici olarak bir süre seyahat edip konaklamasından sonra tekrar barınma alanı olan yere dönen kişi olarak nitelendirilmektedir (Maviş vd., 2002: 5-7).

Dünya içerisinde hemen hemen her toplumdan milyonlarca kişi, yaşadıkları coğrafyadan farklı coğrafyalara, birçok sebepten dolayı seyahat etmektedir. Bu seyahatler genellikle “turizm” seyahatleri olmaktadır (Civelek, 2020: 27).

2.1.2. Turizmin Önemi

Turizmin önemine bakıldığında ekonomik katkılarından istihdama kadar birçok alanda getirisinin olduğu görülmektedir. Turizm, gelir meydana getirmesi, döviz getirisi ve istihdama katkısının olumlu sonuçlarından dolayı küresel ekonomi alanında en önemli sektörlerden biridir (Bahar, 2006: 137-150).

Turizm, 2. Dünya Savaşı sonrası hızlı bir gelişme yaşamış, bu gelişme sonucu daha geniş halk kitlelerine ve daha uzak mesafelere kadar yayılım göstermiştir. Turizm, birçok alanda önemli sonuçlar elde edilmesini sağlamıştır. Bu alanlardan bazıları ekonomik ve kültürel, sosyal ve politik etkiler ile beraber ülke ekonomisine, özellikle ekonomik ve politik ilişkilere olan katkılarıdır. Bu katkılardan dolayı gelişmiş ülkelerin yanında gelişmekte olan ülkelerin de turizm politikalarına önem verdikleri görülmektedir (T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, 2011).

Turizm, milyonlarca sayıda etkileşimi içerisinde barındıran, kendine özgü tarih, dil ve kültür yapısı olan birçok insanın yapmış olduğu kitle hareketidir. Bu ifadeden kaynaklı turizm uçak firmaları, deniz araçları, kiralık araba acenteleri, seyahat acenteleri, problem çözümü için çalışan birimler, konaklama yerleri, yiyecek ve içecek bulunan mekanlar, toplantı salonları gibi büyüklü küçüklü iş alanlarını ortaya çıkarmaktadır. 41 alt sektörü bulunan ve ilişki içerisinde bulunduğu yüzlerce kurumla beraber büyük bir sektör olmaktadır (T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, 2011).

Turizm alanında oluşan arz ve talepten dolayı, çağdaş ekonomi çerçevesinde önemli bir sektör olarak görülmektedir (Göçen vd., 2011: 493-509). İstatistik alanında yapılan küresel çalışmalarda, turizm sektörünün dünyadaki istihdama katkı oranı % 7,4 olarak ifade edilmekte, toplam istihdam olarak da % 10'luk bir katkı sunmaktadır (Bahar ve İlal, 2020: 125-139).

Bazı ülke, şehir ya da bölgelerin ana geçim kaynağı turizmdir. Bu sektörün bir “hizmet” sektörü olmasından kaynaklı olarak makineleşme ve otomasyon imkânı sınırlı bir şekilde sağlanabilmektedir. Bu da turizm sektöründe işgücüne çok fazla ihtiyaç duyulmasına sebep olmaktadır. Üretilen hizmet bakımından bölgesel bir yapıda olan turizm, turistin yapmış olduğu tüm harcamaların ülke ya da şehir kazancına doğrudan katkı sağladığı bir sistem oluşturmaktadır. Turizm sektörünün alt sektörleri içerisinde konaklama, ulaşım, yeme-içme, eğlence sektörü gibi birçok sektör bulunmaktadır. Ayrıca dolaylı yoldan tarım ve sanayi sektörü ile de ilişkisi bulunmaktadır (Zengin, 2010: 102-126).

Küreselleşme ile beraber şehirlerdeki büyüme hızları da artmış, büyüyen şehirlerdeki vatandaşların ise eğlenme, istirahat ve spor yapma gibi ihtiyaçlarında bir büyüme söz konusu olmuştur. Bu durum ise turizm sektörünün gittikçe ilerlemesine, ayrıca ilerlerken yeni turizm çeşitlerinin de meydana gelmesine olanak sağlamaktadır (Duran, 2012: 45-52).

Turizmin gelecekte bölgesel eşitsizliğin ortadan kalması, yoksulluğun azalması ve istihdam imkanlarının geliştirilmesi için “planlama ve uygulama aracı” şeklinde değerlendirileceği düşünülmektedir (Duran, 2012: 45-52).

1.4.2. Turizmin Tarihsel Gelişimi

Turizm sektörü birçok insanın yaşamında önemli bir parça olmaktadır. Geçmişte, hatta 1930’lu yıllara kadar ülke içi ya da ülkelerarası yolculuk yapan kesim incelendiğinde bu yolculuk yapan kimselerin genellikle asker, tüccar, kâşif ya da denizci olduğu görülmektedir. Geçmiş şartlar göz önünde bulundurulduğunda bu kimselerin harici seyahat etmemesinin sebebi, yolculukların konforsuz ya da tehlikeli olmasıdır. Hatta gezginlerin yapmış oldukları yolculuklar dahi kuşkuyla karşılanmıştır. Gezginlerin seyahatlerinde güvenlik problemi ya da kimliklerini kanıtlamakta güçlük çekmemeleri adına bazı belgelerin düzenlendiği, bu belgeleri gezginlerin yanında taşıdığı da saptanmıştır. Ayrıca bu belgeler ilk “pasaport” örnekleri niteliği taşımaktadır (Oruç, 2004: 13).

İkinci Dünya Savaşı sonrası küreselleşmenin de etkisiyle ekonomik, sosyal, teknolojik ve politik gelişmelerin yaşanması turizmin de hızla gelişmesinde önemli bir etken olmaktadır. Turizm İkinci Dünya Savaşı’ndan günümüze gelişimini sürdürmüş, hala da sürdürmeye devam etmektedir. Turizmin gelişmesi hem turist sayısında artışa sebebiyet vermesi hem de

ekonomik açıdan gelişmeye sunduğu katkılardan dolayı büyük önem arz etmektedir (Sarkım, 2008: 3).

19'uncu yüzyılda bazı İngiliz vatandaşlarının Avrupa yolculukları esnasında "turizm" sözcüğünü kullandığı ve bu kullanımın ilk bu çerçevede olduğu düşünülmektedir. 2'nci Dünya Savaşı sonlarına kadar ulaşımında temel araç olarak gemi kullanılmaktadır. Günümüzde de deniz aşırı yolculuklar çerçevesinde yoğun bir şekilde kullanılan gemiler önem arz etmektedir. 1940 sonlarında hava ulaşımının büyük ölçüde gelişim göstermeye başladığı, turist sayısının da bu gelişimle beraber arttığı gözlemlenmektedir (Oruç, 2004: 13-14).

2.1.4. Turizm Türleri

Turizmin genelleştirilerek bir incelemesi yapıldığında "iç" ve "dış" turizm olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. İç turizm; ülke vatandaşlarının, ülke sınırları içerisinde seyahatleriyle turizm tesislerinden yararlanmaları olarak tanımlanmaktadır. Dış turizmde ise "ülke dışı" bir seyahat ve yararlanma söz konusudur. Bu ifade ile dış turizmin "ülke ekonomisi" ve "farklı kültür etkileşimi" adına büyük önem taşıdığı düşünülmektedir (Koyunsağan, 2008: 42).

Turizm türleri, turizm faaliyetinde bulunan kişilerce bu faaliyetlerin katılım amaçları çerçevesinde meydana gelmektedir (Emekli, 2006: 53). Turizm türlerine bakıldığında birçok tür mevcut olmaktadır. Dünya üzerinde en çok tercih edilen turizm çeşidinin "3s turizmi" yani "deniz güneş kum turizmi"dir. Genel hatları ile incelendiğinde turizm türleri sağlık, kültür, inanç, iş ve spor turizmi olarak beşe ayrılmaktadır.

1.1.4.1. Sağlık Turizmi

Doğuştan gelen rahatsızlıklar, yoğun çalışma şartları gibi etkenlerden kaynaklı sağlık problemleri insan yaşamını da olumsuz etkilemektedir. İnsanların eski zamanlardan günümüze sağlıklı yaşam sürdürebilmek adına seyahatler yaptığı görülmektedir. Bu seyahatler çerçevesinde göze çarpan en büyük seyahat tercihi "termal sular" olmaktadır. Bu seyahatlerin de iki farklı etkeni olmaktadır (Öztaş ve Karabulut, 2006: 24). Bu etkenler; Seyahat eden kişilerin eski sağlıklarına kavuşmak adına doğuştan gelen ya da sonradan olan sağlık problemlerinin giderilmesini ve seyahat eden kişilerin yaşamlarındaki sağlığının korunması adına düzenli bir tedaviyi amaçlaması olmaktadır.

Bu sebepler baz alındığında sağlık turizmi, tedavisi mümkün kılınan hastalıkların tedavisi ya da ileride doğabilecek sağlık problemlerinin önlenmesi adına; deniz, dağ, mağara, kaplıca, ılıca, ilgili hastaneler ya da güzellik ve kültür merkezi gibi özel tesislerin hizmetlerinden faydalanmak adına yapılan turizm çeşididir (Koyunoğlu, 2003: 42). Ayrıca sağlık amacıyla yapılmış olan seyahatlerin sağlık turizminin şekillenmesine ve termalizm, klimatizm, valizm ve thalassotherapie gibi sağlık turizmi çeşitlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır (ztaş ve Karabulut, 2006: 24).

- Termalizm, o coğrafyada bulunan kaplıca ılıca gibi zengin mineralli su kaynaklarının tedavi amacı ile kullanılması,
- Klimatizm, o coğrafyada bulunan iklim, doğal ortam ya da temiz havanın tedavi amacı ile kullanılması,
- valizm, o coğrafyada bulunan bazı meyve ve sebzelerin karışımından kr elde edilerek tedavi amacı ile kullanılması,
- Thalassotherapie ise klimatizm ile benzer bir şekilde o coğrafyada bulunan deniz suyu, iklim ya da havanın tedavi amacı ile kullanılmasıdır.

1.1.4.2. Kültür Turizmi

Kültür turizmi turizm sektörünün alternatif bir türü olarak, finansal katkı sağlamasının yanında “kültürel değerlerin korunması” ve “kültürel değerlerin gelecek nesillere aktarılması” kapsamında büyük önem taşıyan bir turizm türü olarak bilinmektedir (ztrk ve Yazıcıoğlu, 2002: 183-195). Bu turizm türünde genellikle tercih sebebi olarak arkeolojik alanların yanında müzeler, mimari alanlar, sanat galerileri, festivaller, tiyatro gösterileri, müzikal faaliyetler ve dini faaliyetler gibi kültürel değer arz eden alanlar olmaktadır (Richards, 2001: 23). Ayrıca bu seyahatlerde insanlar farklı yerler görmek, tanımak ve kültür öğrenmek, kendini geliştirmek adına da kültür turizmine başvurabilmektedir (Huh, 2002: 8).

Özellikle gelişmiş olarak nitelendirilen ülkelere bakıldığında “kültürel turizm” olarak değerlendirilen turistik mekanların ve etkinliklerin, farklı sanat eserlerinin bulunduğu müzelerin, tiyatroların, operaların ön planda olduğudur. Az gelişmiş ülkelerde ise dini ritüellerin, sanat eserlerinin, geleneksel yaşam şekillerinin, yöresel araçlarından inanış şekillerine kadar olan tüm yöresel faaliyetlerin “küresel turizm” olarak önemi bulunmaktadır (Kahraman ve Türkay, 2004: 37).

1.1.4.3. İnanç Turizmi

İnsanlığın varoluşundan bugüne bir “din aitliği” ihtiyacı hissettiği düşünülmektedir. Bu da çok eski zamanlardan günümüze olan çeşitli din veya inançların ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. Bu inançlar kapsamında “kutsal” olarak nitelendirilen yerlere insanlar tarafından toplu ziyaretler gerçekleştirilmektedir. Bu da bir turizm türü olan “dini turizm” türünün meydana gelmesinde etkili olmuştur (Wright, 2007: 9).

İnsanların buldukları yerden ayrılarak dini gereksinimlerini karşılamak adına yapılmış olan turistik seyahatleri turizm kavramı altında değerlendirilmekte, bu da “dini turizm” olarak adlandırılmaktadır (Güzel, 2010: 90). Ayrıca Güzel dini seyahatlerin amaçlarını;

- Hac ziyaretleri neticesinde manevi olarak rahatlamak,
- İnsanların inandıkları dinlerde olan kişilerle tanışmak ve buluşmak istemesi,
- “Din vazifeleri” adı altındaki kuralların yerine getirilmesi,
- “Kutsal” olarak nitelendirilen mekanların görülmesi ve tanınması hakkında istek duyulması şeklinde sınıflandırılabilir (Güzel, 2010: 91).

1.1.4.4. İş Turizmi

İnsanlar yapılan millet içi ya da milletlerarası ticari anlaşmalar neticesinde, iş ilişkilerinin güçlendirilmesi ve bu ilişkilerle bağlantılı olarak ekonomik fayda sağlanmasını amaçlamaktadır. Bu da iş turizminin kendiliğinden gelişmesini ve bir turizm türü olmasını sağlamıştır. Bu amaçla seyahat eden kişilerin çoğunlukta olması turizme katkı sunmaktadır (Adan, 2015: 6555 – 6611).

İş amaçlı seyahatlerin süreleri genel olarak kısa olmaktadır. İş amaçlı seyahatlerin kısıllığı, çoğunlukla yalnız yapıldığından kaynaklanmaktadır. İş turizmi olarak çoğunlukla fuarlar, sergiler, kongre, eğitim gibi aktiviteler icra edilmektedir. Bu aktivitelerin yerine getirilirken istenmesi sonucu seyahat eden kişilerin turizm tesislerinden de yararlanıyor oluşu turizm pazarına etki etmektedir (Kaya, 2019: 46).

1.1.4.5. Spor Turizmi

Katılım sayısı baz alındığında en popüler turizm türlerinden birisi olan spor turizminin hem ekonomik hem de kültürel önemi bulunmaktadır. Günümüzde spor turizmi denince akla farklı dallar üzerinde spor aktiviteleri gerçekleştirmek adına akla gelen seyahat etmek gelmektedir. Spor turizmi, ulusal ya da milletlerarası sportif faaliyetleri kapsayan organizasyonlar, turlar ve şampiyonalar gibi etkinliklere katılım gösteren bireylerin boş zaman değerlendirme adına yarışma isteğini gerçekleştirmek ve sporla alakalı etkinliklere katılmak için seyahati kapsayan faaliyetler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Toramanlı, 2014: 10).

Spor turizminin ekonomik etkilerinin bulunmasının yanında kültürel etkileri de bulunmaktadır. Sportif faaliyetlerle beraber ülkenin diğer ülkelerce tanınmasının sağlanması, ülke kültürünün Dünya tarafından bilinirliğinin artırılması adına spor turizmi de önemli bir etki sağlamaktadır (Toramanlı, 2014: 9).

1.5. Turizm ve Ekonomi Arasındaki İlişki

Bu başlık altında turizm ve ekonomi arasındaki ilişki, turizme etki eden unsurlar doğrultusunda incelenmiştir.

1.5.1. Turizme Etki Eden Unsurlar

Belirli zaman dilimi içerisinde tüketicilerin farklı fiyat aralıklarında ve farklı markalarda olan turizm ürünlerini satın almak adına talepte bulunmaları, “turizm talepleri” olarak nitelendirilmektedir (Serra vd., 2014: 223). Sağlıklı bir turizm talebi oluşturulabilmesi için turizm talebinde bulunan kişinin ekonomik olarak yeterli olması ve istenilen süre içerisinde boş zamanının olması bir gereklilik olmaktadır. Bu iki durumdan birinin eksikliği halinde turizm talebi bahse konu olmamaktadır. Kişisel ihtiyaçlar hiyerarşisi göz önünde bulundurulduğunda barınma, beslenme, güvende olma, eğitim ve sağlık gibi ihtiyaçların giderilmesi bireysel olarak ilk yönelim bu ihtiyaçlara olmaktadır. Bu ihtiyaçların karşılanması halinde ise kişinin turizm faaliyetlerine yönelme adına düşünceleri olmaktadır. Turizm faaliyetlerinde karşılanması gereken en büyük iki ihtiyaç para ve zaman olmaktadır (Bahar ve Kozak, 2013: 67). Turizm taleplerinin coğrafi özellik faktörü göz önünde bulundurulduğunda bir sınıflandırma yapılabileceği düşünülmektedir. Bu düşünceyle beraber turizm talebi ülke içi

ve ülke dışı olarak iki farklı incelemeye tabii tutulabilmektedir. Ayrıca bu sınıflandırmanın yanında tüketici gruplarını efektif, potansiyel veya marjinal olarak incelemek mümkün olmaktadır (Serra vd., 2014: 223-224).

Turizmin önemli olarak görüldüğü ülkelerde, sektörel yatırım olarak turizme her geçen gün artarak yatırım yapılması ve geleceğe dönük bir planlamanın yapılması beklenmektedir. Turizm talebiyle alakalı yapılmış veya yapılacak gerçekçi bir tahminin, ülke turizmine ve ihracata katkı sağlayacaktır. Gerçekçi bir tahmin yürütmek adına arz-talep uyumunun olması gerekmektedir. Bundan dolayı bir ülkenin turizm talepleri ile alakalı belirleme yapması, yapmış olduğu turizm planının etkinliğine ve bu plan doğrultusunda ortaya koyduğu stratejilere bağlı olmaktadır (Aktaş, 2007: 77).

Dünyada genel olarak turizmin önemini kavrayan ülkelerin, bu sektörden kaynaklı bir ekonomik gelişim yaşadığı görülmektedir. Türkiye'nin de bu sektöre verdiği önem neticesinde gerekli ekonomik kazanımlar sağlamaktadır. Türkiye'de hala devam eden çeşitli çalışmalar sonucunda turizm sektöründen alınacak pay artırılmak istenmektedir. Türkiye'nin bulunduğu jeopolitik konumun yanında doğal ve kültürel zenginlikleri, turistlerin yoğun olarak ilgisini çekmektedir. Türkiye'nin sahip olduğu zenginliklerin, doğru politikalar ve planlamalar neticesinde daha fazla tanınacağı, bu durumda da turizm gelirlerinin daha fazla artacağı öngörülmektedir (Zortuk ve Bayrak, 2013: 42).

Turistik olarak mevcut olan ürünlerin talep edilmesini artırabilmek adına birçok unsur etkili olmaktadır. Bir sınıflandırma yapıldığında ise “ekonomik faktörler” ve “ekonomik olmayan faktörler” şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ekonomik faktörlerin talebin oluşmasında doğrudan bir etkisi olmakta, ekonomik olmayan faktörlerin ise zaman içerisinde talebin belirlenmesine etki etmektedir (Ünlüönen vd., 2015: 34).

Ayrıca “dış turizm” göz önünde bulundurulduğunda sosyal, politik, psikolojik ve ekonomik unsurların “talep” oluşmasına etkisi bulunmaktadır (Wang vd., 2018: 157). Talep oluşumuna etki eden faktörler ise aşağıda incelenmektedir.

1.5.1.1. Sosyal Unsurlar

Turizme etki eden sosyal faktörlere bakıldığında kişilerin medeni durumu, cinsiyeti, yaşı, eğitim seviyesi, kültür seviyesi ve meslek türü gibi özellikler gösterilmektedir. Bu

özellikler ise turizm etkinliklerine katılım düzeyinde etkili olmaktadır (Tutar ve Tutar, 2004; 55)

Kişilerde mevcut olan sosyo-demografik özellikler, seyahat tercihlerini doğrudan etkilemektedir (Davras, 2017: 70). Bu özelliklerden ilki eğitim düzeyi olmaktadır. Bireylerin eğitim düzeylerinin turizme olan etkisi doğrultusunda talepte şekillendirmeler yapmaktadır. Ayrıca bireylerin meslekleri de turizm taleplerine etki etmektedir. Eğitim seviyesi, kişilerin dünya hakkında ne denli bilgiye sahip olduğunu da kavramaya yardımcı olmaktadır (Kılıç ve Demir, 2017: 75). Ayrıca kişilerin eğitim seviyeleri bilgi edinme becerilerini de göstermekte, ayrıca kişilerde tecrübe edinme isteği uyandırmaktadır. Bu bağlamda bireyler seyahate çıkıp tecrübe edinme gereksinimi duymaktadır. Turizm faaliyetlerinin dışında eğitim seviyesi, kültürel, sportif ve sanatsal etkinliklere olan katılımı da etkilemektedir (Çiçek ve Avderen, 2013: 27).

Yaş, cinsiyet ve aile yapısı ise turizmi etkileyen faktörler arasında bulunmaktadır. İkamet edilen yerden başlayarak, aile içerisinde bulunan birey sayısı, çalışma durumları gibi etkenler, mal ve hizmet üzerindeki taleplere etki edebilmektedir (Tengilimoğlu, 2016: 72). Bu duruma örnek teşkil edecek bir istatistikte, evli ve çocuk sahibi olan kişilerin, bekar olan kişilere oranla turizm faaliyetlerine katılımının daha az olduğu saptanmıştır. Ayrıca cinsiyet ve yaşa bağlı olarak da turizm faaliyetleri şekillenebilmektedir. Türkiye'nin de içinde bulunduğu birçok ülke içerisinde kadınlar, ülkede mevcut olan toplumsal rolleri gereği pek çok uğraş içinde bulunmaktadır. Bu da kadınların erkeklere oranla daha az boş zamanının olmasına sebebiyet vermektedir. Yaş faktörü incelendiğinde, gençlerin yaşlılara oranla daha fazla boş zamanı olmaktadır. Ayrıca “yaş” faktörünün etkili olduğu farklı aktiviteler de bulunmaktadır (Demir ve Demir, 2006: 39). En çok seyahat eden yaş grubu ise 25-65 yaş arası bireylerden oluşmaktadır. Gelişmiş ülkeler baz alındığında ise gençlerin daha fazla seyahat ettiği görülmektedir. Dil farklılıkları ise turizm sektöründe hem istihdamı hem de hizmet kalitesini etkileyen faktör olarak yer almaktadır. Turizm sektörünün başarılı bir sektör olması adına “turist ile iletişim” çok önemli bir faktör olmaktadır (Akgöz ve Gürsoy, 2014: 18). Dil problemleri doğrultusunda bazı turistlerin anlaşılma güçlüğü çekmeyeceği, ortak dil konuşulan ülkelere seyahat etmek istediği görülmektedir. Bu istek neticesinde turizm faaliyetleri de etkilenmektedir (Kılıç ve Demir, 2017: 76).

1.5.1.2. Psikolojik Unsurlar

Kişilerin turizme katılması adına engel teşkil edebilecek birçok psikolojik faktör bulunmaktadır. Öncelikle turistlerin seyahat edeceği yerlerde kendilerini güvende hissetmesi ve seyahat ettiği ülkedeki halkın kendisi üzerinde etkisinin olacağı davranışlar psikolojik etkisi bakımından önem arz etmektedir (Tutar ve Tutar, 2004: 43).

İnsanların içerisinde bulunduğu psikolojinin ekonomik davranışlar ile doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantısı bulunmaktadır. Turistik faaliyetlerin sürekli ve sınırsız bir şekilde gelişim göstermesi neticesinde turistler psikolojik doyuma daha yavaş ulaşmaktadır (Şanlıoğlu, 2017: 77).

2016 yılında yapılan bir çalışmada kişilerin psikolojik olarak ruh ve duygu durumlarının yurtdışı seyahatlerini ne denli etkilediği tespit edilmiş, bu bağlamda seyahat arzusuna etki eden faktörler içerisinde sosyo-psikolojik faktörlerin de bulunduğu gözlemlenmiştir. Bireylerin duygu-durumlarında oluşan şokların dış turizm talebine etkisi olmakta, bu etkinin zaman ve olay faktörleri içerisinde meydana geldiği ifade edilmektedir (Dragouni vd., 2016: 84). 11 Eylül saldırıları örneği incelendiğinde ise bölgeye seyahat etmek isteyen kişilerin turizm talebi psikolojik olarak etkilenmiştir (Yılmaz ve Yılmaz, 2005).

1.5.1.3. Ekonomik Unsurlar

Turizm alanındaki en önemli unsurların başında ekonomik unsurlar gelmektedir. Bu bağlamda turizm taleplerinin temel değerlendirmeleri, turistlerin yapmış olduğu harcamalar ve ülkede kalma süreleri olmaktadır (Santos ve Cincera, 2018: 166). Yani gelir düzeyi yetersiz olan kişilerin turizm faaliyetlerine katılma eğilimi daha az olmaktadır. Turizm sektöründe hizmet talep eden kişilerin alım gücünün yüksek olması önemli bir durumdur. Alım gücünün yeterli olması, turizm faaliyetlerinin sağlıklı bir şekilde icra edilmesine olanak tanımaktadır (Yapıcı, 2018: 59). Yani insanların dış turizm taleplerinde mensubu oldukları ülkelerin ekonomik güçleri önemli bir etken olmaktadır.

Turizme etki eden ekonomik bir unsur olarak turizm talebinin gelir esnekliği olarak bilinmektedir. Turistik bazlı ürünlerin tüketimi adına turizm faaliyeti icra eden kişi ya da kişilerin belirli miktarda bir gelirinin olması önemli olmaktadır. Turizm faaliyetleri içerisinde kişiye sunulan ürün ve hizmetler zorunlu birer ihtiyaç değildir. Bu da ürün fiyatlarında talepten ayrı bir belirleyici olduğunu göstermektedir. Fakat turizm sektörü üzerinde bir fiyat

düşüklüğü olması halinde talebin fiyattan daha yüksek bir seviyede olacağı öngörülmektedir (Toprak ve Abedtalas, 2018: 43).

Kişinin refah seviyesinin de turizmle bağlantılı olduğu, bu bağlamda refah seviyesi yüksek olan toplumlarda turizm ilgisinin daha fazla olduğu görülmektedir. Bu da gelir dağılımının turizmde etkili bir faktör olmasını sağlamaktadır (Sezgin ve Acar, 1991: 31).

Kişi başına düşen milli gelir, turizme etki eden ekonomik unsurlar içerisinde yer almaktadır. Kişi başına düşen gelirdeki eşitlik, ülke içerisinde adil bir paylaşımı simgelemekte, doğal olarak düşük gelirdeki kişilerin gelir düzeylerinde artış yaşamasına, bu da turizme ilgilerinin artmasına katkı sağlamaktadır. Gelir dağılımı adil olmayan toplumlar incelendiğinde turizme olan kişisel taleplerin de düştüğü görülmektedir (Bahar ve Kozak, 2013: 44).

Turizm bölgelerine olan uzaklığın da turizm faaliyetlerine etkisi görülmektedir. Turist gönderen ülkelere bakıldığında ülke sınırları içerisinde uzaklaşılması, turizm talebinde azalmaya sebep olmaktadır (Yarcan, 1998: 21). Bu da uzaklık faktörünün turizm talebinde caydırıcı bir etki yaşattığını göstermektedir. Erişebilirlik kavramı ise turizmin bir bölgeye akışıyla yakın ilişki içerisinde olmaktadır. Seyahat maliyeti ise turizm talebinin oluşmasında en önemli ekonomik faktörlerden biridir (Santos ve Cincera, 2018: 165).

Turistik bölgenin konaklama potansiyeli ve arz kapasitesi de önemli bir etken olmaktadır. Bölgelerdeki artan talep nedeniyle konaklama konusundaki önem ortaya çıkmaktadır. Konaklama üzerine hizmet veren işletmelerde bulunan fiziki yapı ve hizmet kalitesi, turistlerin konaklama tercihlerinin ana belirleyicilerindedir (Davras, 2017: 71). Ayrıca verilen hizmetin ücretlerindeki uygunluk dış turizm talebinde bir artış yaratmaktadır. Bu da arz-talep dengesini sağlamaktadır (İçöz ve Kozak, 2005: 82).

1.5.1.4. Politik Unsurlar

Turizm neticesinde devletlerin birbirleri arasında bağları güçlenmekte, bu ortam hoşgörülü bir hal almaktadır (Şanlıoğlu, 2017: 26). Bu da dünya barışı açısından turizmin önemini göstermektedir. Bunun yanında devletlerarası problemlerden dolayı turizm talebi oluşturacak kişilerin vatandaşı olduğu devlet tarafından seyahat engelleyici bazı yasaların mevcudiyeti, turizm faaliyetlerini engelleyici ve “talepte daralma” oluşturucu bir problem

olmaktadır. Ülkeler, bazı şartlar ve siyasi ortamlar neticesinde bu tür yaptırımlar uygulayabilmektedir (Tutar ve Tutar, 2004: 77).

Ayrıca turistlerin seyahat talebi düşüncesinin olduğu ülkede yaşanan siyasi olaylar sebebiyle turizm faaliyetleri olumsuz bir şekilde etkilenmektedir. Siyasi istikrarsızlık bulunan toplumlarda turizm sektöründeki başarı günden güne düşmektedir. Türkiye ile Rusya arasında 2015 yılında yaşanan kriz doğrultusunda Türkiye'ye seyahat talebinde bulunan Rusya vatandaşlarının sayısının büyük ölçüde düştüğü örnek olarak gösterilmektedir (Şanlıoğlu, 2017: 27).

1.6. Tarihteki Salgınların Turizme Etkisi

Tarih sayfalarında küresel bazlı salgınlarda milyonlarca insanın ölümüne sebebiyet verecek durumların olması mümkün olmaktadır (Tokaç, 2020: 6-9).Biyolojik bir olgu olması sebebiyle insanlık tarihinin çok eski zamanlarına kadar salgın hastalıklar görülmektedir. Bunun sebebi olarak mikroorganizmaların insanlık tarihinden daha eski olmasıdır. Bunun yanında insanların göçebe yaşam tarzlarından yerleşik hayata geçmesi, beraberinde sağlıksız koşullar oluşmasına etki etmiş, insanların bağışıklık sistemiyle alakalı birçok problemler yaşamasına sebep olmuştur. Etken olarak ise sağlıksız bir ortam, hijyen kurallarının yok sayılması, ekolojik dengenin tahribatı, kıtlıklar ve doğal afetler gösterilmektedir (Kılıç, 2020: 17-18).

Tarihin ilk bilinen salgını olarak Milattan Önce (MÖ) 430 senesinde olan Mora Savaşı esnasında görülen Atina vebası, diğer adıyla “eski salgın” gösterilmektedir. Yunanistan toprakları içerisinde gerçekleşen bu salgında 75 ile 100 milyon insanın yaşamını yitirdiği düşünülmektedir. Günümüze kadar salgın dolayısıyla milyonları aşkın insan yaşamını yitirmiştir(Aslan,2020: 36).

Salgın dönemleri içerisinde “hastalık” boyutu dışında sosyal ve ekonomik hayat da ciddi anlamda etkilenmektedir. Günümüze kıyasla geçmiş dönemlerde yaşanan salgın hastalıklar esnasında devlet ya da buna bağlı kuruluşlarca tedbirler alınmadığı için salgın hastalıkların daha fazla yıkım getirdiği görülmektedir. Sağlık, ulaşım ve teknolojinin geçmişte gelişmemiş olması göz önünde bulundurulursa, salgın süreçleri daha uzun, salgın yönetimi daha zor ve salgının atlatılmasının daha güç olduğu düşünülmektedir.

Yakın dönem salgınları incelendiğinde ise yaşanan salgınların Covid-19 salgınına sebebiyet veren virüs ile benzer bağlarının bulunması dolayısıyla “21’inci yüzyıl salgınları” tek bir çatı altında incelenebilmektedir. Bu nedenle SARS, Kuş Gribi, Domuz Gribi, MERS ve Ebola salgınları çalışmada anlatılmıştır. Bu salgınların etkileri hususunda doğrudan ya da dolaylı olarak bir değerlendirme yapılabilmektedir.

2011 yılında yapılan bir çalışmada salgın hastalıkların doğrudan ekonomiyi etkisi altına aldığı bildirilmektedir. Ekonomiyi etkileme sebepleri ise salgın için kaynak sağlayan devlet, sigorta kuruluşlarının salgına bağlı harcamalarındaki artış olarak gösterilmektedir. Tedavi süreci içerisinde kişilerin bazı kısıtlamalar ve tedbirlere maruz kalması durumunda işgücü verimsizliği oluşmaktadır. Virüs yayılımının önüne geçmek adına yapılan bazı uygulamalar arasında turizm faaliyetlerinin kısıtlanması, yurtiçi-yurtdışı seyahatlerin kısıtlanması, halka açık etkinliklerin kısıtlanması, spor ya da diğer faaliyetlerin de kısıtlama kapsamında değerlendirilmesi şeklinde olmaktadır (Verikios vd., 2011: 4).

Salgın hastalık durumlarında yapılan kısıtlama uygulamaları çerçevesinde en etkilenen sektörlerden biri “turizm sektörü” olmaktadır. Turizm kapsamında değerlendirilen faaliyetlere bakıldığında küresel bir etkileşimin söz konusu olması da turizm faaliyetlerinin öncelikli olarak kısıtlanması ya da kontrol altında yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Turizm endüstrisinde “ilk sınav” olarak nitelendirilen 21’inci yüzyıl salgını SARS virüsü salgını olarak gösterilmektedir. 2002-2003 yılları içerisinde tespit edilen 8096 hasta kişiden 744 kişinin yaşamını yitirdiği bilinmektedir. Milletlerarası bir panik ortamına sebebiyet veren bu salgın, Çin, Hong Kong, Tayvan ve Singapur başta olmak üzere 27 ülke içerisinde tespit edilmiştir (WHO, 2004).

Ayrıca DSÖ, salgının milletlerarası seyahat aracılığıyla yayılmaması adına, bu ülkelere seyahatlerin durdurulması talebinde bulunmuştur. Bu talebin ardından ise Asya turizmi büyük bir çöküş yaşamış; Çin, Hong Kong, Tayvan ve Singapur başta olmak üzere, salgının yoğunlukta olduğu ülkelerde yaklaşık üç milyon işsiz ve 20 milyar dolar ekonomik kayıp yaşanmasına sebebiyet vermiştir (Kuo vd., 2008: 917-918).

Ayrıca SARS salgını ile ilgili olarak, zayıflama düşüncesi olduğu dönemde Asya coğrafyasında kuş gribi salgını oluşmaya başlamıştır. 1997 yılında başlayan salgının resmi olarak insana bulaşması ilk olarak 2003 yılında Çin’de tespit edilmektedir. Yapılan çalışmalar sonucunda bu hastalığın hayvanlardan insanlara geçtiği tespit edilmiştir. Bu tespit ile birlikte

insan zararının daha az olacağı öngörülmüştür. 2005 yılında DSÖ'nün yapmış olduğu açıklamada mutasyona uğrayabileceğini bildirmiştir. Ayrıca kuş gribi salgınının oluşma riski sebebiyle bölgelere gerekmedikçe seyahat edilmemesi için devletler yazılı veya sözlü uyarılar yapılmıştır (Lee ve Chen, 2011: 1421). Uyarılar sonucunda Asya-Pasifik turizmi açısından büyük çaplı bir düşüş yaşanmış, SARS salgını sonrası bu salgının da etkileri turizm sektörü açısından çok büyük zararlara sebep olmuştur.

2009 yılında ilk olarak Amerika ve Meksika'da görülen domuz gribi salgını ortaya çıkmıştır. Amerikan Hastalık Kontrol ve Koruma Merkezi'nin sunmuş olduğu veriler çerçevesinde global olarak 151-575 bin arası insanın yaşamını yitirdiği düşünülmektedir (CDC, 2019). Ayrıca bu salgının ölüm oranındaki yükseklik göze çarparsa da turizm endüstrisi diğer salgınlara oranla daha az etkilenmiştir (Viboud ve Simonsen, 2012: 651–653). Ayrıca turizm gelirlerinde 2,8 milyar dolarlık bir düşüş, gelen turist sayılarında ise 1 milyon insana varan azalma olduğu görülmektedir. Salgının etkileri 2010'dan sonra düşüşe geçmiştir(Zeydan ve Gürbüz, 2020: 129).

Domuz gribinin ardından Afrika kaynaklı bir salgın hastalık MERS ortaya çıkmıştır. Koronavirüs tabanlı (Mers-Cov) bir virüs olarak bilinmektedir. İlk karşılaşılan vaka yeri olarak Suudi Arabistan gösterilmektedir. "Hac" olarak nitelendirilen ziyaretlerin de yoğun olduğu bu bölge, virüs dönemi boyunca büyük endişeler duyulmasına sebep olmuştur. 2013 yılına gelindiğinde ise Hac ziyareti sırasında bir çalışma yapılmış, MERS virüsü bulaşan bir hasta saptanamamıştır (Al-Tawfiq vd., 2014: 422-428). Turizm olarak etkisine bakılacak olursa dönem içerisindeki Hac sayıları da incelendiğinde büyük bir düşüş yaşanmadığı görülmektedir. Bu salgının ardından dönem içerisinde Ebola salgını Afrika kıtasında bulunan Gine'de ortaya çıkmış, ardından 2014 yılında Batı Afrika'da yaygın olarak görülmeye başlamıştır. DSÖ istatistikleri incelendiğinde bu hastalıktan vefat eden kişi sayısının 32 bin 319 kişi olduğu görülmektedir (WHO, Ebola Raporu, 2021). Son iki salgının (MERS ve Ebola) da turizmdeki olumsuz etkileri küresel olarak düşük olmasına karşın, bu salgında bölgedeki turizm endüstrisi büyük ölçüde olumsuz etkilenmiştir. Bölgedeki havalimanı ve otellerdeki iptal yoğunluğu göze çarpmakta, bu nedenden dolayı kapanan oteller de bulunmaktadır. Salgın sebebiyle bölgede iç ve dış turizm durma noktasına gelmiş, işletmelerin büyük ölçüde etkilenmesiyle beraber işsizlik oranları da istatistiksel olarak artış göstermiştir (Kongoley, 2015: 543).

Yani 21'inci yüzyıl salgınlarının turizm endüstrisine olan etkileri, yakın zaman içerisindeki son beş salgın kapsamında değerlendirildiğinde dünya genelinde uzun sürecek bir düşüş ve zararlara sebebiyet verdiği düşünülmemektedir. Dünya Bankası verileri incelendiğinde SARS salgınının etkisinin geçmiş salgınlara oranla sadece % 0,4 oranında olduğu görülmektedir (World Bank, 2020a). Bu durumda turizm endüstrisi olarak Dünyada dirençli bir yapının bulunduğu kanaatine varılmaktadır (Düzgün ve Kurt, 2020: 20).

İKİNCİ BÖLÜM

COVID-19'UN DÜNYA EKONOMİSİ VE TURİZME ETKİLERİ

Bu bölümde, turizm ve Covid-19 arasındaki ilişki, Covid-19'un turizm üzerindeki etkisi, Covid-19'un turist davranışlarına etkisi ve dünyada Covid-19'un ekonomik etkisi incelenmiştir.

2.1. Turizm ve Covid-19 Arasındaki İlişki

Covid-19 salgınıyla beraber mevcut mal ve hizmetin satın alınmasındaki talep düşüşü nedeniyle dünya ülkelerinde bu salgından kaynaklı ekonomik zararlar oluşmuştur (Nar, 2020). Ayrıca bu salgın sonrası gelen kısıtlamalar, insanların turizm sektörüne yönelik taleplerinde bir düşüşün olmasına yol açmış, insanların harcamaları da bu bağlamda düşüş göstermiştir. Salgın sonrası uygulanan seyahat kısıtlamaları ve uçuş yasaklamaları turizm sektöründe ve bu sektörün çalışanlarında büyük tehditler oluşturmaktadır. Hizmet sektörlerini oluşturan oteller, lokantalar, eğlence yerleri, spor etkinlikleri ve kültürel etkinlikler bu kısıtlamalardan en çok etkilenen alanlar olmaktadır (Bahar ve İlal, 2020: 125-1391). Ayrıca Dünyada milli gelirinin büyük bir bölümünü turizmin oluşturduğu ülkeler, şehirler ve bölgeler bulunmaktadır. Pandemi kısıtlamaları bu bölgede oluşacak talebin azalmasına hatta yok olmasına ve bu bölgelerde büyük ekonomik zararlar oluşmasına sebebiyet vermiştir.

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO)'nün yayınlamış olduğu 2020 Mayıs verilerine göre COVID-19'un turizm sektörü üzerindeki etkisi, 2009 yılında yaşanan "Küresel Ekonomik Kriz" baz alındığında bu krizin üç katı olarak ifade edilmiştir. Ayrıca 2020 yılı Mayıs ayındaki uluslararası seyahatin bir yıl öncesine bakıldığında % 98 azaldığı görülmektedir. 2020 yılı ocak ayından mayıs ayına kadar geçen süreye bakıldığında ise bir yıl öncesine göre % 56 oranında bir düşüş saptanmaktadır (TÜRSAB, 2021).

Dünya Turizm Seyahat Konseyi (WTTC) verilerinde ise 2020 yılı seyahat ve turizm sektörü zararının 4,5 trilyon doların üzerinde olduğu görülmektedir. Ayrıca 2019 yılı seyahat ve turizm sektörlerinin GSYİH katkısının % 10,4 olduğu görülmekteyken, Covid-19 salgınından kaynaklı kısıtlamalar dahilinde bu oranın 2020 yılında % 5,5 oranına kadar düşmektedir. Ayrıca Dünyada 2019 yılı turizm sektörü istihdamının 334 milyon kişi olduğu,

2020 yılında ise 272 milyon istihdama düşerek % 18,5 oranında bir daralma yaşadığı, 62 milyon insanın da işsiz kaldığı bildirilmektedir.

UNWTO'nun 2021 yılında yayınlamış olduğu Dünya Turizm Barometresi'nde Covid-19 etkisiyle 2020 yılı içerisinde milletlerarası turizmde devasa bir rakam olan % 73'lük bir düşüş yaşandığı, 2021 yılının ilk ayında da kısıtlamaların artması dolayısıyla % 83'lük bir azalmayla seyrettiği görülmektedir. Ayrıca 2021 yılı ocak ayı verileri incelendiğinde en fazla kısıtlama olan Asya ve Pasifik bölgeleri % 96, Avrupa ve Afrika % 85, Orta Doğu % 84 ve Amerika kıtası ise % 77 oranında "uluslararası geçiş" kaybı yaşamıştır (UNWTO, 2021).

2.2. Covid-19'un Turizm Üzerindeki Etkisi

Turizmin hassas bir yapıda olması sebebiyle, Covid-19 gibi bir salgının turizm sektörünü büyük ölçüde etkileyeceği düşünülmektedir. İnsanların pandemi ile karşı karşıya kalması, hayatlarını koruması adına yurt içi veya yurt dışı yapacağı her türlü seyahati engelleyebilmektedir.

Dünya üzerinde turizme etkisinin bu kadar yüksek olduğu bir felaketle karşı karşıya kalınmadığından, bu problemi çözmeye yeni çözümler bulunması gerekliliği doğmuştur. Bu nedenle devlet yönetimleri ve turizm sektörü içerisindeki şirketler turizm sektörü adına mali kayıpların en az olacağı farklı yöntemler geliştirmeye çalışmaktadır (Türker, 2020: 207-224).

COVID-19'la beraber gelen kısıtlamalar ailelerin gelir ve harcamalarını düşürmüş ve turizm sektörünün bundan büyük ölçüde olumsuz etkilenmesine sebebiyet vermiştir. Hizmet sektörü içerisinde faaliyet sürdüren işletmelerin ve spor, eğlence, kültürel etkinlik gibi faaliyetlerin bu kısıtlamalardan en fazla etkilenen alanlar olduğu görülmektedir (Bahar ve İlal, 2020: 125-139).

Tüm Dünyada turistlerin seyahat planlarının iptal olması ve ulaşım sektörüne kısıtlama getirilmesi sonucu 2020 yılı dünya hasılası 2,9 trilyon dolara düşerek % 3,3 düşmüştür. Diğer yıllara bakıldığında ise bu oranın ortalama % 10,4 civarlarında olduğu, hasılanın ise ortalama 9,16 trilyon dolarlarda olduğu görülmektedir. Bu bağlamda turizm sektörünün son 20 yılın en çok daralmasını yaşadığı tespit edilmektedir. Bu daralmanın yanı sıra genel olarak Dünyada gayri safi milli hasılda katkısı olan turizm sektörünün katkı payı % 10'un üzerinde olduğu düşünüldüğünde, daralma sonucu oluşacak ekonomik problemlerin yanı sıra istihdam

alanının da daralacağı, bu nedenle işsizliğin artacağı da düşünülmektedir (Demirdöğen ve Yorulmaz, 2020: 3- 24).

2.3. Covid-19'un Turist Davranışlarına Etkisi

Tarihte insanlığın salgın hastalıklarla mücadele ettiği birçok dönem bulunmaktadır. Bu dönemler boyunca her salgın hastalık büyük ölçüde insanların hayatlarını kaybetmesine neden olmuş, ayrıca insanlarda bazı sağlık problemleri, psikolojik problemler, ekonomik ve günlük yaşamı etkileyen birçok problemlere de neden olmuştur. Günümüzde ise ortaya çıkan salgın Covid-19 gibi “yeni nesil” bir oluşum içine girmiş, bu bağlamda yıllar sürecektir bir problem silsilesine zemin hazırlamıştır. Ayrıca bu salgınla beraber insanların yaşam şeklinde belli başlı değişimler olmuştur (Sürme, 2020: 13).

Hastalığın yaygın hale gelmesiyle beraber devletler birçok önlemler almış, bu bağlamda turizm bir süreliğine yoğun kısıtlamalara maruz kalmıştır. Hastalığın etkisinin azaldığı süreler zarfında kısıtlamalar kaldırılmaya başlanmış, turist talebinde bir yoğunluk öngörülmüştür. Fakat pandemi süresinde insanlarda yeni davranış kalıpları ve yeni alışkanlıklar ortaya çıkmış, bu da turizmde müşteri davranışlarının da etkilendiği yeni boyutlar meydana gelmesine sebebiyet vermiştir. Yani günümüzde diğer zamanlardan farklı olarak ekonomik ve sosyal kararlardan çok psikolojik kararların verildiği bir turizm ürünü seçimi yapılmaya başlanmıştır (Alaeddinoğlu ve Rol, 2020: 236).

Yapılan çalışmalar salgın hastalık zamanlarında insanların turizm seçimi yaparken psikolojik faktörlerin turistler tarafından önemli bir faktör olduğu tespit edilmiş, korku, endişe, travma, panik gibi psikolojik ve kalıcı bir hasar meydana getirebilecek bir durumun kendilerince “yaşanmayacak” olarak görüldüğü yerlere talep oluştuğu da ifade edilmiştir. Ayrıca diğer çalışmalarda belirtilen, pandemi sonra erdiği zaman zarfından beş ile yedi ay sonrasında insanların yeniden normal bir tatil isteğinin oluştuğu gözlemlenmektedir. Fakat bu tatillerin geçmiş zaman tatilleri gibi değil, daha çok kısa tatiller olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca bu çalışmalarda tespitler göz önünde bulundurulduğunda temizlik önlemlerinin daha iyi alındığı yerler ve doğa alanları turizm talebinde daha fazla tercihin olacağı yerler olmaktadır (Wachyuni ve Kusumaningrum, 2020: 409).

Psikolojik nedenlerden kaynaklı olarak, bazı insanlar iç turizme yönelmiştir. Çünkü iç turizmin daha güvenli olduğu düşünülmektedir. Bu da pandeminin insanlar üzerinde bıraktığı

psikolojik etkilerden biri olmaktadır. Ayrıca bu durumun sebebi olarak Covid-19 salgını esnasında sınırların öncesinde haber verilmeden kapatılması, milyonlarca turistin günlerce hatta haftalarca yurtdışında mahsur kalmasına sebep olmuştur. Bu da hem onlarda hem de diğer insanlarda turizm hakkında seçim yaparken göz önünde bulundurulması gereken psikolojik bir neden haline almıştır (Bekaroğlu ve Yılmaz, 2020: 573-584).

Pandemi sebebiyle işsizlik oranlarının artması, turizm sektöründe de birçok probleme sebep olmuştur (Gros ve Ounnas, 2021: 1-12; Heffetz ve Reeves, 2021: 5-25). Bu sebeplerden birinin işsiz kalan insanların tatil planlarını iptal etmesi, işine devam eden insanların ise ekonomik dalgalanmalardan korkması sebebiyle tatil planlarını ertelemek istemesi olmaktadır. Ayrıca pandemi nedeniyle sağlık problemi yaşayan bireylerin de hastalıktan psikolojik olarak etkileneceği, bu bağlamda dış turizm tercihlerini yaparken bilmediği bir coğrafyayı tercih ederken bir korku yaşayacağı düşünülmektedir. Dünyada Covid-19 ve turizm tercihi konulu birçok anket bulunmakta ve sonuçları bu yönde çıkmaktadır.

2.4. Dünyada Covid-19'un Ekonomik Etkisi

2019 Aralığından itibaren hızla yayılan Covid-19 virüsü, sadece sağlık alanında olumsuz etkiler yaşatmamış, aynı zamanda ekonomik problemlere de yol açmıştır (Tayar vd., 2020: 293- 320).Bilhassa farklı sektörlerin üretim faaliyetlerinin durma noktasına gelmesi, fabrikaların kapanması, özel sektör faaliyetlerinin yapılamaması, ayrıca bu sektörlerde bulunan çalışanların işyerlerinin kapanması ya da durması nedeniyle işsiz kalmaları, tüketicinin yanında üretim alanlarında da yaşanmasına sebebiyet vermektedir (Ulun, 2020: 89-102).

Ayittey vd. (2020) yapmış olduğu çalışmada Covid-19'un Çin ve Dünya ekonomisine olan etkilerinin 2021 yılının ilk çeyreğinde Çin ekonomisinde 62 milyar dolar, Dünya ekonomisinde ise 280 milyar dolar zararlı sonuçlanacağını öngörmektedir. Çin, ilk vaka sonrası Covid-19'dan ekonomik olarak ciddi bir şekilde olumsuz etkilenmiştir. Çin'deki imalat ve hizmet sektörleri pandemiden en fazla etkilenen sektörler olmaktadır. Çin'deki otomobil satışları ise bu dönemde %80 oranında bir azalma göstermiş, ihracat ise ciddi oranlarda düşmüştür (Musmar, 2020).

Almanya, ekonomik olarak Covid-19 vakalarının görülmesi itibarıyla Covid-19'dan ciddi bir şekilde etkilenmiştir. Böylece 23 Mart 2020 tarihinde Almanya'da, piyasa

sektöründe oluşan talebin hızla azaltılması adına Economic Stabilisation Fund (Ekonomi İstikrar Fonu) kurulmuştur (Scheifele, 2020).

Dünya ekonomisinin 2020 yılında %3,5 oranında bir daralma yaşadığı, Euro Alanı'nın ve Hindistan'ın yaşamış olduğu daralmanın ise bu oranın yaklaşık olarak iki katı olduğu saptanmaktadır. (Yeyati ve Filippini, 2021: 1-30). ABD ekonomisinin 2020 yılında Dünya ortalamasına yakın bir oranda daraldığı bildirilmektedir. Dünya ekonomisinin 2019 yılında %2,7 oranındaki büyümesine karşın 2020 yılındaki düşüşle birlikte salgının dünya ekonomisinin üretim kaybına etkisinin yaklaşık olarak %6,2 olduğu ifade edilebilmektedir. Ayrıca Covid-19 pandemisi, 2'nci Dünya Savaşı sonrası dünya ekonomisindeki en derin resesyona sebebiyet veren olay olmaktadır (Yeyati ve Filippini, 2021: 1-30).

Covid-19 salgını Avrupa Birliğinde derin bir krize sebep olmuştur. 2020 yılının ikinci çeyreği itibarıyla ülkelerin çoğunun GSYH %10, tüm yıl için ise %5 oranında daralmış, işsizlik oranları 2020 yılı başlarında %6,5'ten %7,6'ya yükselmiştir. ABD'de ise bu oran 2020 yılı başında %4, Nisan ayına gelindiğinde ise %14,7 olarak rapor edilmiştir. Kasım ayında ise ABD'de işsizlik %7 seviyelerine gerilemiştir (Gros ve Ounnas, 2021: 1-12; Heffetz ve Reeves, 2021: 5-30). Buradan yola çıkarak 2020 yılında bir panik havasının olduğu söylenebilmektedir.

2020 yılı Türkiye-Çin ekonomilerinin büyümesi küresel olarak dikkat çekmektedir. Bu büyüme hızları Çin'de %2,3, Türkiye'de %1,8 olmaktadır. Dönem içerisinde İspanya'nın ardından pandeminin en çok etkisinin hissedildiği ülke İngiltere olmaktadır. İngiltere ekonomisi hizmet sektöründeki kriz sebebiyle büyük bir düşüş yaşamış, salgın İngiltere'de adeta bir darbe etkisi yaratmıştır. Pandemi sebebiyle 2020 yılı Güney Afrika'nın ekonomisinde büyük katkısı olan Turizm sektörünün pandemiden etkilenmesinin de sebep olduğu büyük ve keskin bir küçülme meydana gelmiş, etkilerinin uzun dönem boyunca hissedileceği bir etki yapmıştır (Gönültaş ve Zengin, 2021).

Pandemi, 2020 yılının ikinci çeyreği itibarıyla AB ülkelerini oldukça etkilemiş, İspanya (-%21,6), Fransa (-%18,6) ve İtalya (-%18,2) pandemiden oldukça yüksek oranlarda etkilenmiştir. 2020 yılının ikinci çeyreğinde ekonomik küçülme görülmeyen tek AB ülkesi ise İrlanda olmuştur. Ayrıca İrlanda, bu çeyrekte hızla bir toparlanma göstererek dikkat çekmiştir (OECD, 2021).

Bu kapsamda Türkiye'nin de içinde bulunduğu dünya devletlerinin çoğunda salgınla mücadele ile beraber aynı zamanda ekonomik bir problemle de mücadele başlamıştır (Demir vd., 2020: 1-5). Covid-19 kapsamında Dünyada ekonomik karar birimleri doğrudan etkilenmiş, salgından sonra ekonomik olarak para ve maliye politikalarında genişletici bir tutum izlemeye başlamıştır (Soylu, 2020: 169-185).

COVID-19'un ekonomik etkileri incelendiğinde sağlık sektöründe aşırı yıpranma, işsizlik sayılarında artış görülmektedir. Ayrıca tedarik zinciri hasarları ve bu hasarlar sonucunda para dolaşımında ağır bir dolaşım görülmeye başlanmış, bu nedenle finansal sektörde büyük zararlar meydana gelmiştir (Eryüzlü, 2020: 10-19).Covid-19 pandemisi dolayısıyla seyahat kısıtlaması uygulayan ülkeler ve seyahat kısıtlamalarının ülkeler üzerindeki etkilerine ilişkin veriler tablo 2.1'de gösterilmektedir.

Tablo 2.1. Covid-19 Pandemisi Dolayısıyla Seyahat Kısıtlaması Uygulayan Ülkeler Ve Seyahat Kısıtlamalarının Ülkeler Üzerindeki Etkilerine İlişkin Veriler

Ülke/Bölge	Zaman Dilimi	Etkileri
Avustralya	Şubat 2020	Avustralya'daki en az iki bölge Cairns ve Gold Coast, 600 milyon doların üzerinde bir gelir kaybettiğini bildirdi. Ulusal seyahat acentesi Flight Center, seyahat talebinin önemli ölçüde düşmesi sebebiyle Avustralya'da 100 mağazayı süresiz olarak kapattı.
Bosna Hersek	Mart 2020	Bosna Federasyonu'nu ziyaret eden yabancı turist sayısı bir önceki yıla göre %79 düşerek 9.660 oldu. Toplam turist sayısı yıllık %75 azalarak 16.186' ya düştü. Toplam turist geceleri %73 azalarak 31.881 oldu. Yabancı girişler yıllık %79 düştü.
Bulgaristan	Mart 2020	Koronavirüs salgını nedeniyle Mart ayında yabancıların girişini yasakladı. Mart 2020'de yabancı girişler yıllık %43,7 düştü.
Kamboçya	Mart 2020	Yabancı girişler yıllık %65 düştü (Post, 2020). Kamboçya'nın 4,92 milyar ABD doları tutarındaki turizm sektörü pandemiden en çok etkilenen sektör oldu. Mart ayında toplam 223.400 yabancı turist sayısı, geçen yılın aynı ayına göre %65 düşüş gösterdi.
Çin	Ocak 2020	Çin turizmi, hem yurt içi hem de yurt dışı tur gruplarının yasaklanması da dahil olmak üzere, seyahat kısıtlamaları ve bulaşma korkularından büyük zarar gördü.
Hong Kong	Şubat 2020	Şubat 2020' de yabancı girişler bir önceki yıla göre %96,4 ve Mart 2020' de bir önceki yıla göre % 98,6 düştü.
Kosta Rika	Mart 2020	Yabancı girişler yıllık %51,4 düştü.

Tablo 2.2. Tablonun Devamı

Hırvatistan	Mart 2020	Yabancı girişler yıllık %75 düşüş gösterdi.
--------------------	------------------	--

Kıbrıs	Mart 2020	Yabancı girişler yıllık %67,4 düştü
Japonya	Mart 2020-Nisan 2020	Yabancı girişler yıllık %94 düştü. Nisan ortasına kadar, yabancıların günlük girişleri yıllık %99,9 azaldı.
Meksika	Mart 2020	Pandemi 4.000 otel (52.400 oda) ve 2.000 restoranın kapanmasına neden olurken, havayolu sektörü de Mart ayına kadar 30 milyar MXN (1.3 milyar ABD doları) kaybetti
Güney Kore	Mart 2020	Güney Kore'nin en büyük seyahat acenteleri Hana Tour ve Mode Tour da iptallerden 10 milyar Won (8.421.585.00 ABD dolar) kayıp bildirdi
Amerika Birleşik Devletleri	Nisan 2020	Hawaii'ye turist girişleri %99,5 azaldı. Florida turizmi, 2020'nin ilk çeyreğinde %10,7 düşüş gösterdi. Havayolu, yolcu gemisi, otobüs ve demiryoluyla seyahatlerde keskin düşüşler oldu

Kaynak: Kunt, 2021

Tablo incelendiğinde pandeminin ülkelerin turizm bölgelerindeki yabancı turist girişlerinin büyük ölçüde azalmasına sebep olduğu görülmektedir. Ülkelerin Ocak-Nisan 2020 ayları içerisinde bildirmiş olduğu veriler doğrultusunda pandemi sebebiyle ülkeye giren yabancı turist sayısında en az %51,4 en fazla ise %99,5'lik bir düşüş olmuştur.

Dünya ülkelerinin tamamı göz önünde bulundurulduğunda turizm sektörü, eğlence ve kültür sektörleri, ulaştırma, enerji, otomotiv ve imalat sanayi sektörlerinin de pandemiden ekonomik olarak etkilendiği görülmektedir. Hatta pandemiden en fazla etkilenen başlıca sektörler olarak gösterilmektedir (Demir vd., 2020: 1-5).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

COVID-19'UN TÜRKİYE TURİZMİNE ETKİLERİ

Çalışmanın bu bölümünde Covid-19 öncesi ve sonrası Türkiye'nin Turizm geliri ve istatistikleri, Covid-19'un Türkiye turizmine etkisi, Covid-19'un Türkiye özelinde ortaya çıkardığı fırsatlara ve ilgili araştırmalara yer verilmiştir.

3.1 Covid-19 Öncesi ve Sonrası Türkiye'nin Turizm Geliri ve İstatistikleri

Türkiye'de turizm, bir sektör olarak 1980'li yıllardan sonra büyük bir gelişme sağlamıştır. Bu bağlamda ülke kalkınması adına turizm sektörünün bu yıllardan sonra önemli bir konuma geldiği görülmektedir. 24 Ocak 1980'de "Ekonomik İstikrar Programı" kararları alınmıştır. Bu bağlamda "ithal ikameci" olarak yapılan stratejiler, yerini "ihracata dayalı sanayileşme" politikasına bırakmıştır. Ayrıca turizm sektörünün ülkeye uygun bir yapısının olması, ucuz, verimli ve etkili bir araç olması neticesinde turizm sektörü önemli bir sektör olarak görülmüştür (Tosun, 2001: 289-303).

1980 yılında izlenen politikalar, yapılan yatırımlar göz önünde bulundurulduğunda turizm sektörünün büyük gelişimi dikkat çekmektedir. Bu gelişmelerin gelecekte de devam edeceği düşünülmektedir. Türkiye'nin önemli yatırım ve mali desteği olarak 1982 yılında yürürlüğe giren "Turizm Teşvik Kanunu" gösterilmektedir (Yamak vd., 2012: 205-220). Ayrıca Türkiye'nin dış ticaret açığı probleminin turizmden elde edilen gelirlerle giderilmeye çalışıldığı, bu nedenle turizm sektörünün ülkede önemli olduğu görülmüştür (Uğuz, 2014: 18-22).

Dünya üzerindeki turizm sektörlerinin hızla gelişmesiyle beraber Türkiye de bu sektörde "ekonomi" ve "mikro" politikaları doğrultusunda hızla gelişim göstermektedir. Türkiye'de Turizm gelirleri kapsamında veriler Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) iş birliği ile beraber TÜİK'in yürüttüğü "Çıkış Yapan Ziyaretçiler Anketi"nden elde edilmektedir. Ankette Türkiye'yi ziyaret ederek yurt dışına çıkış yapan yabancılarla ödeme dengesi metodolojisi kapsamında yurt dışında yerleşik olarak yaşamakta olan ve Türkiye'ye giriş yapan vatandaşların yaptıkları turizm harcamaları belirlenmektedir. Turizm giderlerinin belirlenmesi ise TÜİK'in yürüttüğü "Vatandaş Giriş Anketi" sonuçları ile belirlenmektedir.

Üçer aylık dönemler içerisinde yapılan anket çalışmalarıyla, yurt dışı ülkeleri ziyaret edip tekrar Türkiye'ye giriş yapan, Türkiye'de yerleşik olarak yaşamakta olan kişilerin, yurt dışında yaptığı harcamalar belirlenmektedir. Seyahat, DTÖ'nün turizm istatistikleri metodolojisinde yaptığı değişikliklerin sonucunda TÜİK'in yayımladığı turizm istatistiklerinden içerik olarak farklılaşmış, ödemeler dengesi istatistiklerinde bu değişikliklerin yansıtılması adına turizm kaleminin adı "Seyahat" olarak değiştirilmiştir (TCMB, 2022). Covid-19 öncesi ve sonrası Türkiye'deki gelişimler neticesinde turizm gelirlerinin ihracat ve ithalata oranı tablo 3.1 ve 3.2'de gösterilmektedir.

Tablo 3.1. 1969- 2022* Yılları Türkiye Gelir ve Giderleri

YIL	İHRACAT RAKAMLARI	TURİZM GELİRLERİ	TURİZM GELİRLERİNİN İHRACATA ORANI (%)	İTHALAT GİDERLERİ	TURİZM GİDERLERİ	TURİZM GİDERLERİNİN İTHALATA ORANI (%)
						Milyon \$
1969	537,0	36,6	6,8	801,0	42,2	5,3
1970	588,0	51,6	8,8	948,0	47,7	5,0
1971	677,0	62,9	9,3	1 171,0	42,2	3,6
1972	835,0	103,7	12,4	1 563,0	59,3	3,8
1973	1 317,1	171,5	13,0	2 086,0	93,0	4,5
1974	1 532,2	193,7	12,6	3 777,6	151,8	4,0
1975	1 401,1	200,9	14,3	4 738,7	155,0	3,3
1976	1 960,0	180,5	9,2	5 128,0	207,9	4,1
1977	1 753,0	204,9	11,7	5 796,3	268,5	4,6
1978	2 288,0	230,4	10,1	4 599,0	102,5	2,2
1979	2 261,2	280,7	12,4	5 069,4	95,1	1,9
1980	2 910,1	326,7	11,2	7 909,4	114,7	1,5
1981	4 702,9	381,3	8,1	8 933,4	103,3	1,2
1982	5 746,0	370,3	6,4	8 842,7	108,9	1,2
1983	5 727,8	411,1	7,2	9 235,0	127,3	1,4
1984	7 133,6	840,0	11,8	10 756,9	276,8	2,6
1985	7 958,0	1 482,0	18,6	11 343,4	323,6	2,9
1986	7 456,7	1 215,0	16,3	11 104,8	313,6	2,8
1987	10 190,0	1 721,1	16,9	14 158,0	447,7	3,2
1988	11 662,0	2 355,3	20,2	14 335,4	358,0	2,5
1989	11 624,7	2 556,5	22,0	15 792,1	565,0	3,6
1990	12 959,3	3 225,0	24,9	22 302,1	520,0	2,3
1991	13 593,5	2 654,0	19,5	21 047,0	592,0	2,8
1992	14 714,6	3 639,0	24,7	22 871,1	776,0	3,4
1993	15 345,1	3 959,0	25,8	29 428,4	934,0	3,2
1994	18 105,9	4 321,0	23,9	23 270,0	866,0	3,7

Kaynak: (TÜRSAB, 2021).

Tablo 3.1. Tablonun Devamı

YIL	İHRACAT RAKAMLARI	TURİZM GELİRLERİ	TURİZM GELİRLERİNİN İHRACATA ORANI (%)	İTHALAT GİDERLERİ	TURİZM GİDERLERİ	TURİZM GİDERLERİNİN İTHALATA ORANI (%)
1995	21 637,0	4 957,0	22,9	35 709,0	912,0	2,6
1996	23 225,5	5 962,1	25,7	43 626,6	1 265,0	2,9
1997	26 261,1	8 088,5	30,8	48 558,7	1 716,0	3,5
1998	26 974,0	7 808,9	28,9	45 921,4	1 753,9	3,8
1999	26 587,2	5 203,0	19,6	40 671,3	1 471,0	3,6
2000	27 774,9	7 636,0	27,5	54 502,8	1 711,0	3,1
2001	31 334,2	10 450,7	33,4	41 399,1	1 738,0	4,2
2002	36 059,1	12 420,5	34,4	51 553,8	1 880,0	3,6
2003	47 252,8	13 854,9	29,3	69 339,7	2 424,8	3,5
2004	63 167,0	17 076,6	27,0	97 539,8	2 954,5	3,0
2005	73 476,4	20 322,1	27,7	116 774,2	3 394,6	2,9
2006	85 534,7	18 594,0	21,7	139 576,2	3 270,9	2,3
2007	107 271,8	20 942,5	19,5	170 062,7	4 043,3	2,4
2008	132 027,2	25 415,1	19,2	201 963,6	4 266,2	2,1
2009	102 142,6	25 064,5	24,5	140 928,4	5 090,4	3,6
2010	113 883,2	24 931,0	21,9	185 544,3	5 874,5	3,2
2011	134 906,9	28 115,7	20,8	240 841,7	5 531,5	2,3
2012	152 478,5	29 351,4	19,2	236 545,1	4 593,4	1,9
2013	157 610,2	34 305,9	21,3	242 177,1	5 253,6	2,1
2014	151 802,6	32 309,0	21,8	251 661,3	5 470,4	2,2
2015	143 934,9	31 464,8	21,9	207 203,4	5 698,3	2,8
2015	143 934,9	31 464,8	21,9	207 203,4	5 698,3	2,8
2016	142 606,2	22 107,4	15,5	198 601,9	5 049,8	2,5
2017	156 992,9	26 283,6	16,7	233 799,6	5 137,2	2,2
2018	167 967,2	29 512,9	17,5	223 046,0	4 896	2,2
2019	171 531,0	34 520,3	20,1	202 705,0	4 403	2,1
2020	169 514,1	12 059,0	7,11	219 400,0	1104,5	0,5
2021	225 291,0	24 482,3	10,86	271 424,0	1 851,9	0,68
2022*	165 608,0	35 028,5	21,15	239 043,0	2 829,0	1,18

*2022 yılı ilk üç çeyreği

Kaynak: (TÜRSAB, 2021; data.tuik.gov.tr).

TÜRSAB'ın verileri incelendiğinde turizm gelirlerinin 1969 yılı içerisinde ihracata oranının % 6,8 olduğu görülmektedirken, 2019 yılına gelindiğinde bu oran % 20,1'lere çıktığı görülmektedir. İthalat oranına bakıldığında ise 1969 yılında % 5,3 olan bu oran 2019 yılında % 2,1'lere kadar düşmüştür. Ayrıca turizm gelirleri 1969 yılında 36,6 milyon dolar iken, 2019 yılında ise bu oran % 34 milyar 520 milyon dolara kadar çıktığı görülmektedir. Turizm

giderleri ise 1969 yılında 42,2 milyon dolar seviyelerindeyken, 2019 yılında 4 milyar 403 milyon dolar seviyelerinde olmaktadır. Tabloda turizm gelirlerinin ihracat gelirlerine oranının en düşük olduğu yıl 1982 yılıdır. Oran da %6,4'tür. Turizm gelirlerinin ihracat gelirlerine oranının en yüksek olduğu yıl ise 2002 yılı olup, oranı %33,4'tür. Covid-19 sonrası döneme bakıldığında 2019-2020 yılları arasında %186'lık bir düşüş olduğu görülmektedir. Bu da pandeminin turizm sektörü üzerinde büyük bir etkisinin olduğunu ifade etmektedir. 2020 yılında pandeminin etkisini göstermesi ile görülen düşüş, 2022 yılının 3. Çeyreği itibarıyla yükselişe geçmiştir. Covid-19 öncesi son dönemdeki en yüksek turizm geliri olan 2019 yılı, 2022 yılının ilk üç çeyreğinde elde edilen gelirlere oranla daha düşük seviyelerde olmuştur. 2019-2022 verileri karşılaştırıldığında 2022 yılının pandemi etkilerinin hafif geçtiği bir yıl olması, yasakların ve pandemi uygulamalarının kalkması sebebiyle artış gösterdiği düşünülmektedir. Ayrıca 2019 sonrası ve 2022 yılına kadar olan süreç içerisinde pandeminin ve pandemi uygulamalarının ciddi seviyelerde olmasının turizm sektöründeki gelirleri oldukça etkilediği söylemi doğru olmaktadır.

Tüketicilerin turistik faaliyetler çerçevesinde yapmış olduğu harcamalar, ülkelerin ödeme dengesine olumlu etkiler sağlamaktadır. Turizmden elde edilen döviz kazancının, döviz kaybından fazla olması halinde de ülkeye turizmin olumlu bir katkı yaptığı sonucuna ulaşılmaktadır (Denk, 2018: 14). Bu dengenin sağlanmadığı ülkelere bakıldığında ise, turizm teşviki adı altında politikalar yürüterek bu dengenin sağlanması için çalışıldığı görülmektedir (Unur, 2000: 192-221). Tablo 3.2'de turizm gelirlerinin dış ticaret açığını kapatma payı gösterilmektedir.

Tablo 3.2. 1996-2022* Yılları Turizm Gelirlerinin Dış Ticaret Açığını Kapatmadaki Payı

Yıl	Dış Ticaret Açığı (DTA) \$	Turizm Geliri	Turizm Gelirinin DTA Kapama payı (%)
			1000 \$
1996	20.402.178	7.970.722	39,07
1997	22.297.649	9.233.503	41,41
1998	18.947.440	8.878.840	46,86
1999	14.084.047	7.069.293	50,19
2000	26.727.914	9.990.841	37,38
2001	10.064.867	13.450.127	133,63
2002	15.494.708	15.214.514	98,19
2003	22.086.856	16.302.053	73,81
2004	34.372.613	20.262.640	58,95
2005	43.297.743	24.124.501	55,72
2006	54.041.498	23.148.669	42,83
2007	62.790.965	27.214.988	43,34
2008	69.936.378	30.979.979	44,3
2009	38.785.809	32.006.149	82,52
2010	71.661.113	33.027.943	46,09
2011	105.934.807	36.151.328	34,13
2012	84.066.659	36.776.645	43,75
2013	99.858.613	32.308.991	32,35
2014	84.508.918	34.305.903	40,59
2015	63.268.398	31.464.777	49,73
2016	55.995.686	22.107.440	39,48
2017	76.736.291	26.283.656	34,25
2018	55.079.000	29 512,9	53,58
2019	31.174.000	34 520,3	110,73
2020	49.886.000	12 059,0	24,11
2021	46.133.000	24 482,3	53,06
2022*	73.435.000	35 028,5	47,69

* 2022 yılı ilk üç çeyreği

Kaynak: (TÜRSAB, 2022).

Tablo 3.2’de gösterilen TÜRSAB verilerine göre, 1996 yılında turizm gelirleri dış ticaretteki açığın % 39,07 oranında karşılamıştır. 2018 yılında ise bu rakam % 110,73’çikmiştir. Bu da pandemi öncesi Turizm sektörünün dış ticaret açığını tamamen kapattığını göstermektedir. Covid-19 sonrası döneme bakıldığında ise 2019 yılı itibarıyla sırayla % 24,11, 53,06 ve 47,69 olmuştur. Covid-19 öncesi ile kıyas yapılmaması halinde

2019 yılında Türkiye’de 29,5 milyar dolarlık dış ticaret açığı 30,1 milyar dolarlık net turizm geliri ile kapatılmıştır. 2020 yılında ise 50 milyar dolara ulaşan dış ticaret açığı, 19,2 milyar dolarlık net turizm geliri ile kapatılmıştır (Eğilmez, 2021).

Covid-19 pandemisinden itibaren ülkelerin dış ticaretlerinde büyük bir daralmanın olduğu gözlemlenmektedir. Pandemi öncesi mevcut olan ticari ilişkilerin pandemiyle birlikte değişim gösterdiği, tedarik zincirinde ise bozulmaların meydana geldiği görülmektedir. Salgın sonucu ortaya çıkan arz-talep dengesindeki bozukluk, dış ticaret hacminde daralmaya sebep olmaktadır (Tekoğlu, 2020: 32-53). Tablo 3.3’te turistlerin tesis kullanım istatistikleri gösterilmektedir.

Tablo 3.3. Turistlerin Tesis Kullanım İstatistikleri

YIL	TESİS SAYISI	GELİŞ	GECELEME	ORT. KALIŞ SÜRESİ (Gün)	DOLULUK ORANI (%)
2000	14 041 768		39 110 248	2,79	38,02
2001	16 073 052		48 847 812	3,04	44,05
2002	17 680 698		58 217 743	3,29	48,40
2003	17 368 526		56 974 519	3,28	46,79
2004	20 662 549		67 956 116	3,29	50,11
2005	23 294 348		74 639 458	3,20	51,71
2006	23 413 355		67 939 058	2,90	47,11
2008	24 923 009		77 720 083	3,12	52,13
2009	26 526 486		82 915 574	3,13	49,68
2010	29 753 966		98 158 007	3,30	49,91
2011	33 614 187		106 505 481	3,17	52,24
2012	36 183 162		121 154 085	3,35	55,28
2013	38 281 260		122 682 482	3,20	53,40
2014	40 901 438		130 029 917	3,18	52,62
2015	43 359 970		133 881 306	3,09	51,95
2016	36 945 637		112 545 478	3,05	42,22
2017	43 047 581		116 227 696	2,70	50,99
2018	50 344 818		144 415 267	2,87	56,43
2019	56 114 377		159 148 984	2,84	58,90
2020	27 166 430		64 804 422	2,39	22,83
2021	47 281 139		123 654 711	2,62	42,31

Kaynak: (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı,2021)

Tablo 3.3’te T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının 2021’de yayınlamış olduğu turizm işletme belgeli konaklama tesislerinde tesislere geliş sayısı, geceleme, ortalama kalış süresi ve doluluk oranlarının yıllara göre dağılımı gösterilmektedir. Bu çizelgeye göre 2000 yılında ortalama kalış süreleri 2,79 olarak ifade edilirken, 2021 yılında ise bu oranın 2,62 olduğu

görülmektedir. Ayrıca 2020 yılında tesis doluluk oranlarının % 22,83 olduğu görülmekteyken, Covid-19 kapsamındaki kısıtlamaların esnekleştirilmesiyle beraber bu oranın % 42,31'e çıktığı görülmektedir. Ayrıca 2000 yılında 39 milyon civarı bir geceleme söz konusu iken, bu oran 2021 yılında 123 milyonun üzerine çıkmıştır. Çizelgeye göre Pandemi dolayısıyla Türkiye'de turistlerin tesis kullanımları ciddi oranda düşmüştür. Bu düşüşün pandemi öncesine oranla yaklaşık üç kat olduğu görülmektedir. Fakat pandeminin etkilerinin azalmasıyla birlikte turistlerin tesis kullanım yüzdeleri yaklaşık iki katlık bir artış göstermiştir. Tablo 3.4'te Türkiye'ye gelen ziyaretçilerin aylık istatistikleri gösterilmektedir.

Tablo 3.4. Aylara Göre Türkiye'ye Gelen Ziyaretçi İstatistikleri

AYLAR	2019	2020	2021	ARTIŞ MİKTARI 2019-2020	ARTIŞ MİKTARI 2020-2021
OCAK	1 999 642	2 287 010	727 301	287 368	-1 559 709
ŞUBAT	2 113 909	2 196 453	764 314	82 544	-1 432 139
MART	2 746 159	968 537	1 198 371	-1 777 622	229 834
NİSAN	3 809 819	24 239	1 072 496	-3 785 580	1 048 257
MAYIS	4 512 020	30 392	1 254 673	-4 481 628	1 224 281
HAZİRAN	5 969 981	216 408	2 540 872	-5 753 573	2 324 464
TEMMUZ	7 413 887	1 381 804	5 319 992	-6 032 083	3 938 188
AĞUSTOS	7 016 330	2 192 251	4 630 334	-4 824 079	2 438 083
EYLÜL	5 982 789	2 534 376	3 999 305	-3 448 413	1 464 929
EKİM	4 818 001	2 044 001	3 967 363	-2 774 000	1 923 362
KASIM	2 693 151	1 104 834	2 081 243	-1 588 317	976 409
ARALIK	2 671 511	990 896	2 482 697	-1 680 615	1 491 801
TOPLAM	51 747 199	15 971 201	30 038 961	-35 775 998	14 067 760

Kaynak: (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı,2021)

Tablo 3.4'de görülen çizelgede Türkiye'ye gelen ziyaretçilerin aylara göre değişimi gösterilmektedir. Toplam ziyaretçi sayıları baz alındığında 2019 yılında 51,7 milyonluk ziyaretçi sayısı 2020 yılında 35,7 milyonluk bir düşüş yaşamıştır. Ayrıca 2020 yılı ve 2021 yılı karşılaştırıldığında da 14 milyonluk bir artış bulunmaktadır. Bu çizelgeden yola çıkarak Covid-19 2020 yılında ziyaretçi sayılarını ciddi bir şekilde düşürmüştür. 2021 yılında yürütülen politikalar neticesinde de ziyaretçi sayılarında iki kat artış meydana geldiği de görülmektedir.

Türkiye ekonomisi incelendiğinde ise seyahat kısıtlamaları ile beraber yolcu hareketliliği bitmiş, uzaktan eğitim programı uygulamaya konmuş, spor ve sanatsal faaliyetler ertelenmiş, konaklama sektörü büyük müşteri problemiyle karşı kalmıştır (Soylu, 2020: 169-

185). Pandemi kapsamında alınan önlemler birçok sektörde faaliyetleri kısıtlamış, bu da Türkiye’yi ekonomik olarak ciddi bir şekilde olumsuz etkilemiştir (Demir vd., 2020).

Türkiye’de Sosyal mesafe hakkında getirilen kurallar kapsamında bilhassa hizmet sektörü içerisinde kuralları karşılamayan işyerlerinin kapanması, otel, lokanta ve seyahat sektörlerine kısıtlamalar getirilmesi beraberinde de genel olarak talep düşüşünü meydana getirmektedir (Özatay ve Sak, 2020: 1-7). Ayrıca sağlık sektörünün Covid-19 sürecinde en az yara alan sektör olduğu düşünülmektedir. Ayrıca tıbbi malzeme ve ilaç üretim faaliyetlerinde bulunan sektörlerde büyük bir talep artışı olacağı, diğer sektörlerin ise pandemiden olumsuz şekilde etkileneceği de önceden tahmin edilmektedir (Ulun, 2020: 89-102).

3.2. Covid-19’un Türkiye Turizmine Etkisi

Türkiye genel olarak incelendiğinde tarihsel, kültürel ve doğal zenginliklerinin yanında tarihi değerleri, ören yerleri ve geçmişin biriktirdiği kültürel alanlarla beraber çeşitli bir turizm imkanları bulunmaktadır. Bu da Dünya turizminde önemli bir üstünlük sağlamaktadır. Hemen hemen her turizm faaliyeti Türkiye’de icra edilebilmektedir (Çuhadar vd., 2020 :1113-1131). Covid-19 sonrası ülkede turizm faaliyetleri her alanda değişim göstermektedir.

Turizm faaliyetleri yürütülen coğrafyalardaki herhangi bir tehdit unsuru oluşumu, turistlerin taleplerini doğrudan olumsuz etkilemesine, faaliyetlerin ise anında ertelenmesine/vazgeçilmesine neden olmaktadır. Covid-19 sebebiyle bu erteleme/vazgeçme eylemi dünyadaki turizm sektörlerinde görülmektedir. Bu durum turizm ülkesi konumunda olan her ülke gibi Türkiye ekonomisini de ciddi derecede etkilemiştir (Yenişehiroğlu ve Salha, 2019: 355-368). Türkiye’de turizm faaliyetlerinin kısıtlanması sonucu ülke ekonomisinin zarar görmesiyle kalmayıp ayrıca sektörel istihdamın etkilenmesiyle birçok insanın işten çıkarılmasıyla da sonuçlanmıştır (Alaeddinoğlu ve Rol, 2020: 93- 115).

Turist sayısı bakımından Türkiye, Avrupa’da 4. sırada, Dünyada ise 6. sırada bulunmaktadır. Ayrıca turizm gelirleri baz alındığında ise Avrupa’da 6,Dünyada 15. sırada bulunmaktadır (T.C. K.T.B.; Aydın ve Doğan, 2020: 93- 115). Türkiye’nin COVID-19 salgını öncesi verilerine bakıldığında “son iyi yıl” olarak nitelendirilen 2019 yılında turizm tesislerinde 56,1 milyon misafir ağırlanmış, 34,5 milyar dolar da turizmden gelir sağlanmıştır. Covid-19 öncesi ve sonrası yurt dışında ikamet edip ülkeye ziyarete gelen Türk vatandaşlarının çizelgesi tablo 3.5’da gösterilmiştir.

Tablo 3.5. Yurtdışı İkametli Türk Vatandaşlarının Ülkeye Girişi

GİRİŞ YAPAN VATANDAŞLAR (YURT İÇİ İKAMETLİ)						
YIL	ÇEYREK	TURİZM GELİRİ (BİN \$)	DEĞİŞİM ORANI (%)	KİŞİ SAYISI	DEĞİŞİM ORANI (%)	KİŞİ BAŞI ORTALAMA HARCAMA (\$)
	YILLIK	4 403 670	-10,1	9 659 512	15İ1	456
2019	1	1 066 706	-1,1	2 017 916	-2,5	529
	2	1 082 543	-34,4	2 444 668	11,4	443
	3	1 230 964	1,8	2 949 118	30,2	417
	4	1 023 457	6,9	2 238 810	20,8	457
2020	9 AYLIK	3 380 213	-14,2	7 411 702	13,5	456
	9 AYLIK	919 571	-72,8	1 946 883	-74%	472
2021	1	793 491	-25,6	1 743 660	-13,6	455
	2	-	-	-	-	-
	3	126 079	-89,8	203 223	-93,1	620

Kaynak: (TÜİK, 2020).

Tablo 3.5’de incelenen verilere göre Türk vatandaşlarının yurt dışında ikamet ettiği süre içerisindeki ülke ziyaretleri 2019’un dokuz aylık süresinde 7,4 milyon kişi olurken, Covid-19 sonrası 2020’deki ilk dokuz aylık süre içerisinde 1,9 milyona düşmüştür. Bu da salgının yurtdışında yaşayan Türk vatandaşlarının Türkiye’ye ziyaretinde problemler yaşandığını, ülke turizmi ve ekonomisinde kayıp yaşanmasına yol açtığını göstermektedir. Tablo 3.6’de ise Türkiye’ye gelen yabancıların ülkeleri ve yıllık olarak sayıları gösterilmektedir.

Tablo 3.6. Yıllara Göre Türkiye'ye Gelen Yabancıların Ülkeleri

ÜLKELER	2017	2018	2019	2020	2021
Rusya Fed.	4 715 438	5 964 613	7 017 657	2 128 758	4 694 422
Almanya	3 584 653	4 512 360	5 027 472	1 118 932	3 085 215
Ukrayna	1 284 735	1 386 934	1 547 996	997 652	2 060 008
Bulgaristan	1 852 867	2 386 885	2 713 464	1 242 961	1 402 795
İran	2 501 948	2 001 744	2 102 890	385 762	1 153 092
Irak	896 876	1 172 896	1 374 896	387 587	836 624
Hollanda	799 006	1 013 642	1 117 290	271 526	645 601
Fransa	578 524	731 379	875 957	311 708	621 493
Polonya	296 120	646 365	880 839	145 908	585 076
Romanya	423 868	641 484	763 320	269 076	496 178
Genel Toplam	32 410 034	39 488 401	45 058 286	12 734 213	24 712 266

Kaynak: (TÜRSAB, 2021).

Tablo 3.6'da yıllara göre diğer ülkelerden Türkiye'ye gelen turistlerin hangi milletten olduğu gösterilmektedir. Tabloda en çok gelen 10 millet ve genel toplamlar bulunmaktadır. Tüm milletlerin Covid-19 pandemisinden etkilendiği gösterilmektedirken, en az etkilenen milletin Ukrayna olduğu da görülmektedir. 2021 yılında Türkiye'yi en çok ziyaret eden üç ülke Rusya, Almanya ve Ukrayna olarak görülmektedir. Tablo 3.7'de Türkiye ve diğer milletlerin salgın karşısında geldikleri durum gösterilmektedir.

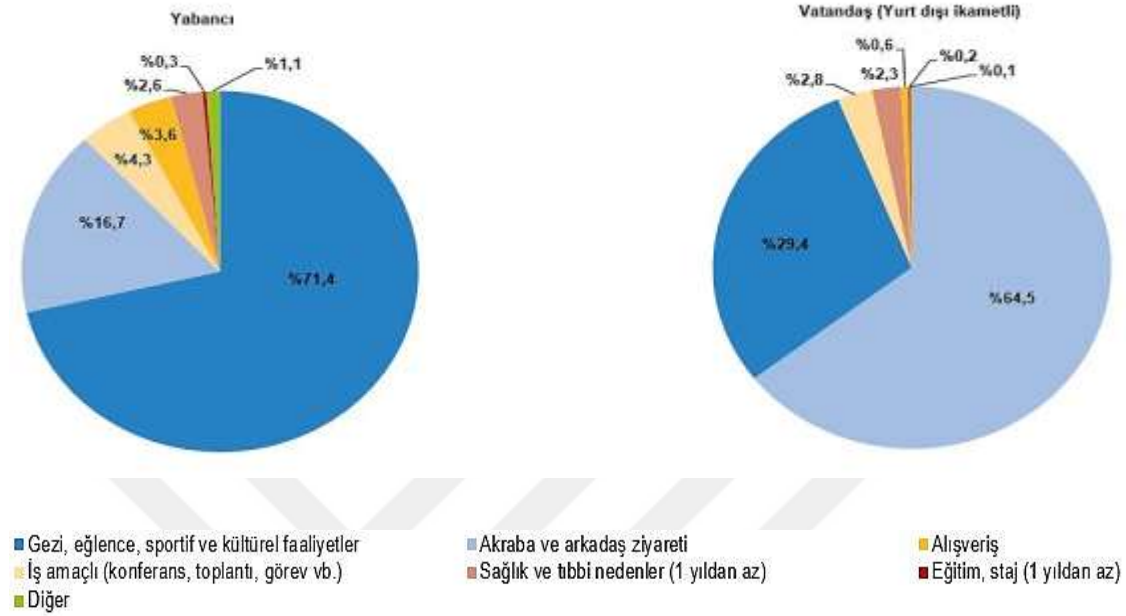
Tablo3.7. Türkiye'nin ve Diğer Milletlerin Salgın Karşısında Geldiği Durum

Türkiye'nin ve Diğer Milletlerin Salgın Karşısında Geldiği Durum (%)						
Ülkeler	A alışveriş ve Eğlence Alanları Kullanımı	Toplu Taşıma Kullanımı	Park Alanları Kullanımı	İş Yerlerindeki Hareketlilik	Market ve Eczanelerin Kullanımı	Evinde Kalma
Türkiye	-74	-71	-58	-45	-39	17
İngiltere	-85	-75	-52	-55	-46	15
Hollanda	-65	-68	-30	-35	-29	11
Almanya	-77	-68	-49	-39	-51	11
ABD	-47	-51	-19	-38	-22	12
İspanya	-94	-88	-89	-64	-76	22
Fransa	-88	-87	-82	-56	-72	18
İtalya	-94	-87	-90	-63	-85	24

Kaynak: Covid-19 Topluluk Hareketliliği Raporu, 2020

Tablo3.7'de gösterilen Türkiye'nin başta olmak üzere diğer ülkelerin salgın karşısındaki istatistikleri, salgının ciddi anlamda problemlerini gözler önüne geçmektedir. Tabloya göre Türkiye'de ve diğer ülkelerde alışveriş ve eğlence alanları kullanımı, toplu

taşıma kullanımı, park alanları kullanımı, iş yerindeki hareketlilik ve market-eczane kullanımında ciddi düşüşler görülmektedir. Tabloda yükselmekte olan tek faaliyet evde kalma olmaktadır.

Şekil 3.1. 2021 Yılında Geliş Amacına Göre Ziyaretçiler

Kaynak: (TÜİK, 2022, Turizm İstatistik)

Yukarıda verilen şekil 3.1’de 2021 yılında geliş amacına göre ziyaretçi oranları gösterilmektedir (TÜİK, 2022, Turizm İstatistik). TÜİK’in 2021 yılsonu istatistikleri incelendiğinde, yabancı ziyaretçilerin Türkiye’ye geliş amaçlarının büyük bir bölümü %71,4 oranında "gezi, eğlence, sportif ve kültürel faaliyetler" yer alırken yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşların ise Türkiye’ye geliş amacının %64,5 oranıyla en fazla "akraba ve arkadaş ziyareti" olduğu görülmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti açısından turizm sektörü, ülkedeki en büyük dördüncü sektör olarak hizmet etmektedir. 2004 yılının ülke verileri incelendiğinde, ülkeye yıl içerisinde 17 milyon yabancı turist giriş yapmış, 12 milyar dolar getiri sağlanmıştır (T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, 2011). Turizm gelirlerinin çizelgesi Tablo 3.8’de gösterilmektedir.

Tablo 3.8. Turizm Gelirleri Çizelgesi

ÇIKIŞ YAPAN ZİYARETÇİLER							
Yıl	Çeyrek	Turizm Geliri (Bin \$)	Değişim Oranı (%)	Kişi Sayısı	Değişim Oranı (%)	Kişi Başı Ortalama Harcama (\$)	Gecelik Ortalama Harcama (\$)
	YILLIK	12 059 320	-63,1	15 826 266	-69,5	762	61
2020	1	4 101 206	-11,4	5 639 413	-15,1	727	70
	2	-	-	-	-	-	-
	3	4 044 356	-71,2	5 604 155	-74,1	722	61
	4	3 913 758	-50,4	4 582 698	-57,7	854	54
	YILLIK	24 482 332	103	29 357 463	8550%	834	66
2021	1	2 452 213	-40,2	2 600 468	-53,9	943	56
	2	3 003 628	-	4 066 210	-	739	57
	3	11 395 117	181,8	13 640 672	143,4	835	74
	4	7 631 374	95	9 050 112	97,5	843	63

Kaynak: (TÜİK, 2022, Turizm İstatistik)

Tablo 3.8 incelendiğinde Turizm gelirinin 2021 yılında, 2020 yılına oranla % 103'lük bir artışla 24 milyar 482 milyon 332 bin dolar olduğu görülmektedir. 2021 yılı gelirinin 19 milyar 679 milyon 915 bin dolarının kişisel harcamalar ile oluştuğu, dört milyar 802 milyon 417 bin doların ise paket tur harcamaları tarafından oluştuğu gözlemlenmektedir. Bu artışın COVID-19 salgını için yapılan kısıtlama uygulamalarının esnetilmesinden kaynaklandığı kanaatine de varılabilmektedir.

Diğer turizm ülkelerinde olduğu gibi, Türkiye'nin de ciddi bir döviz kaynağını oluşturan, yeni istihdam imkanları sağlayan ve bu istihdamla beraber işsizlik oranlarında bir azalma meydana getiren, "Ödemeler Dengesi problemi" konusunda çözüm yolları üreten bu sektör, ülke içerisinde büyük bir önem teşkil etmektedir. Ayrıca turizm sektörünün Türkiye'nin "Ekonomik Büyüme Stratejisi" bağlamında kilit bir rolünün olduğu da söylenebilmektedir (Akın vd., 2012: 63-81).

Türkiye’de ise Covid-19 ile beraber 2020 Ocak-Haziran ayları incelendiğinde yurt içi seyahat harcamalarının bir yıl öncesine göre % 57,1 azaldığı ve 7,6 milyar TL’ye düştüğü görülmektedir. Türkiye Otelciler Birliği (TÜROB) tarafından 2020 yılında yayınlanan verilerde ise Türkiye içerisindeki otellerin yarısı, “kıyı” olarak adlandırılan bölgedeki otellerin ise çoğunun kapalı olduğu, bu durumlar neticesinde 2020 yılının ocak-eylül ayları arasındaki dönemde otellerin doluluk oranlarının bir yıl öncesine kıyasla % 47,8 azaldığı, dokuz aylık süre içerisinde toplam doluluk oranının % 35,4 olduğu bildirilmektedir (TÜRSAB, 2020). Bu veriler göz önünde bulundurulduğunda tüm dünyada Covid-19 salgınının meydana getirdiği ziyaretçi sayıları, tesis doluluk oranları ve turistlerin kalma süreleri gibi önemli unsurlarda büyük bir düşüş yaşandığı görülmektedir.

3.3. Türkiye Özelinde Ortaya Çıkardığı Fırsatlar

Tüm dünyada Covid-19 salgınının etkilerini fırsata çevirmek adına çalışmalar yapılmaktadır. Sermaye darlığı oluşması sebebiyle bazı firmalarla stratejik ortaklıklar yapılmak istenmektedir. Bu nedenle Türkiye, üretim ve ticaret alanlarında milletlerarası iş birliklerinin geliştirilmesi ve artırılmasına önem vermektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Bunun yanında 2020 yılı itibarıyla Çin’de fason üretim faaliyetleri yürüten bazı firmalar Covid-19 salgınındaki sağlamış olduğu başarı ile beraber Türkiye’de “üretim üssü” kurulabileceğini düşünmektedir. Çin’de bozulan denge, kazan-kazan politikası doğrultusunda hareket etmeyip, ülke ekonomisini ve ülke çıkarlarını ön planda tutmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’nin sermaye ihtiyacı olmasına karşın, esnek ve güçlü üretim, mevcut işgücü bulunması Çin’in Türkiye ile güçlü bir ortaklık kurmasına zemin hazırlayabileceği düşünülmektedir. Tekstil ve hazır giyim alanlarını hakimiyeti altına almış olan Çin’de Covid-19 sebebiyle bir “ithalat yavaşlaması” görülmektedir. Bu bağlamda AB pazarının yakınlığı sebebiyle Türkiye ihracatının bu durumdan olumu yönde etkileneceği öngörülmektedir. Ayrıca Türkiye’nin Covid-19 süreci içerisinde yürütmüş olduğu “etkili sağlık faaliyetleri” neticesinde ve ayrıca yürütmüş olduğu sağlık politikalarıyla beraber oluşturulan “modern” tesisler, medikal turizm açısından “yüksek tercih sebebi” oluşturabilecek yapısı bulunmakta, bu bağlamda büyük önem taşımaktadır (İHKİB, 2022). Ayrıca Türkiye’de bulunan tıbbi malzeme üretim tesisleri, tüm Dünyada “ihtiyaç” halini almış tıbbi malzeme ve ekipman problemleri doğrultusunda kendine bir fırsat yaratarak önemli projelere imza atmakta, Avrupa, Orta Doğu ve Afrika’ya olan yakınlığı doğrultusunda önemli girişimlerde bulunmaktadır.

Türkiye'nin yürütmüş olduğu politikalar neticesinde 2021 yılından itibaren misafirlere sağladığı vize kolaylığının diğer ülkelerde yaygın bir şekilde bu kolaylığın yürürlüğe girmediği göz önünde bulundurulduğunda da turizm kollarında bir talep artışı oluşturacağı düşünülmektedir (TIM, 2022).

Özellikle Covid-19 sonrası gelişim hızı artan bir alan yani “medikal turizm” şeklinde ifade edilmektedir. Türkiye medikal turizmde önemli bir ülke konumunda bulunmaktadır. Salgın süreci boyunca Türkiye’de bulunan sağlık kuruluşlarındaki kapasite ve nitelikler göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye’nin gelişmekte olan ülkelere kıyasla iyi durumda olduğu, bu durumun dünyada olumlu bir imaj yarattığı da düşünülmektedir (Çınar ve Özkaya, 2020: 35-50).

Turizm gelirleri baz alındığında Dünyada 15. sırada olan Türkiye 2020 Ağustos Covid-19 vaka sayıları bakımından 84. sırada, ölüm oranlarında ise 66. sıradadır. Bu durum sağlık alanında bir “başarı” niteliği taşımakta, Dünya kamuoyuna bu başarıyı gösterme fırsatı sunmaktadır. 2020 yılında Bağcı ve diğerlerinin yapmış olduğu tespite göre Türkiye, sağlık alanında sağlamış olduğu başarıyı turizm sektörüne de yansıtıldığında dünyada sağlık turizminde 15. sırada iken çok daha iyi yerlere gelebileceği öngörülmektedir (Bağcı vd., 2020: 331-348).

2021 yılında sağlık turizmi ile 642.444 kişi sağlık hizmeti almış ve 1.048.549.000 ABD doları gelir elde edilmiştir. 2022 yılının ilk çeyreğinde ise 284.577 kişi ve 2022 yılının ikinci çeyreğinde 302.177 kişi sağlık hizmeti almak için Türkiye’ye gelmiş, 768.424.000 ABD doları gelir elde edilmiştir (Sağlık ve Müttelik Bilimler Üniversitesi (UHAS), 2022).

Türkiye, Uluslararası Ortak Komisyon (JCI) onaylı 51 hastane ile dünyada 2. Sırada bulunmaktadır. Ayrıca JCI onaylı hastanelerin %10’luk bir bölümü Türkiye’de hizmet vermektedir (Bağcı vd., 2020). İnsanların gelirlerinin artmasının sonucunda daha kaliteli bir hizmet almak istediği görülmektedir. Bu da medikal turizmin gelişmesine katkı sunmaktadır. Ayrıca 2011 itibariyle yürürlüğe giren kanun çerçevesinde tüm devlet ve eğitim hastaneleri “Türk Kamu Hastaneleri Kurumuna” bağlanmıştır. Ayrıca bu kurum bünyesindeki 42 hastane “öncelikli sağlık turizmi hastanesi” olarak hizmet vermektedir (Bayram ve Akkühah, 2020). Türkiye’de sağlık turizminin ekonomiye katkıları 2010-2020 yılları arasında 60 milyar dolar olmaktadır (Sönel vd., 2020: 781-799). Dünya geneline bakıldığında ise sağlık turizminden

yıllık 100 milyar dolar gelir elde edildiği görülmektedir. Özellikle Turizm sektörü içerisinde sağlık turizminin katkıları çok büyük olmaktadır (Şak, 2021: 781-799).

3.4. İlgili Araştırmalar

Bahar ve İlal (2020: 125-139) yapmış olduğu çalışmada turizm sektörü üzerindeki ekonomik etkilerin belirlenmesini amaçlamıştır. Bu bağlamda ortaya çıkan Covid-19 salgınının turizm sektörünü diğer sektörlerle nazaran daha fazla etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca turizm sektörünün politik problemler, salgın hastalıklar ve ekonomik krizler gibi sorunlardan daha fazla etkilendiği gözlemlenmiştir. Ayrıca Bahar ve İlal'in yapmış olduğu çalışma neticesinde dünyada geçim kaynağının büyük bir bölümünü turizmin oluşturduğu ülkeler, şehirler ve bölgelerin olduğu, yapılan kısıtlamalar dolayısıyla kısıtlamalarla beraber bu bölgelerde oluşacak talebin azaldığı ve bölgelerde büyük ekonomik zararlar oluştuğu görülmektedir.

Ünlüönen ve Çeti (2019) yapmış olduğu çalışmada Covid-19 öncesi salgın hastalıkların sebeplerini ve bu sebeplerden oluşan “küresel krizlerin” turizm sektörüne olan etkisini konu alan bir değerlendirme yapmıştır. Bu değerlendirme neticesinde salgın gibi öngörülemeyen tüm olayların ve krizlerin turizm sektörüne doğrudan etki ettiği kanaatine varmıştır. Ayrıca bu çalışmada salgın hastalığın meydana geldiği ülkelere seyahat etmek isteyen kişilerde güven probleminin oluştuğu gözlemlenmiştir. Turist sayılarının salgına etkisinin gözlemlendiği çalışmada, salgının turist sayılarında ciddi bir düşüşe neden olduğu saptanmıştır. Bu çalışmada Türkiye’de turizm faaliyetlerinin kısıtlanması sonucunda ülkedeki ekonominin zarar görmesiyle kalmayıp ayrıca sektörel istihdamın etkilenmesi sonucu birçok insanın işten çıkarıldığı tespit edilmiştir.

Alaeddinoğlu ve Rol (2020) yapmış olduğu çalışmada Covid-19 pandemisinin turizm üzerindeki etkilerini konu edinmiştir. Bu bağlamda elde ettiği bilgilerle, Pandeminin birçok insanın yaşamlarını yitirmesinin yanında milyarlarca insanın da ruh sağlığının bozulduğu tespit edilmiştir. Ayrıca geçmiş salgınların da incelenmesi sonucu günümüzdeki pandemi ile kıyaslama yapılmış, COVID-19’un Dünyaya etkisinin daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır.

Düzgün (2021) yapmış olduğu çalışmada pandemi sonrası değişen turist tercihlerini konu edinmiş, bu bağlamda turist beklentileri ve istekleri hakkında çalışma yapmıştır. Ayrıca turist beklentileri ve isteklerinin dışında da faaliyet tercihi yapılabildiği tespit edilmiştir. Terör olayları, salgın hastalıklar ve diplomatik ilişkileri, turist taleplerini olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Turistlerin “glamping turizmi” tercihinin salgın sonrası kalabalık ortamlardan ziyade daha bireysel hareket edebilecekleri bir ortam isteğinden kaynaklı olduğu görülmüştür. Hypnos Sapanca Glamping&Spa işletmesi çalışmada örnek olarak gösterilmiş, turistlerin bu turizmdeki tercihlerinin bireysel hareket etmek adına olduğu saptanmıştır.

Gün ve Tutcu (2021) yapmış olduğu çalışmada turizm sektörünün Covid-19 kapsamında Türkiye içerisinde bir değerlendirmesi yapılmıştır. Bu değerlendirme çerçevesinde Türkiye'nin de içinde bulunduğu turizm sektörlerinde dış faktörlerin ve krizlerin kolayca etkileyebildiği bir yapının bulunduğu kanaatine varılmıştır. Veriler incelendiğinde ise COVID-19'un Türkiye de turizm sektörünü olumsuz bir biçimde etkilemiştir. Ayrıca bu çalışmada 2019 ve 2020 verileri kıyaslanmış, oldukça fazla düşen turist sayısından ziyade turistlerin ülkeye bıraktığı döviz azlığı neticesinde de ekonominin turizm sektörüne bağlı bir yara aldığı vurgulanmıştır.

Zeydan ve Gürbüz (2020) yapmış olduğu çalışmada virüs çeşitlerinin meydana gelmesini “insanların doğaya müdahalesi” ile ilişkilendirmiş, geçmişte ve günümüzde olan salgın hastalıkları inceleyip çıkarımlar yapmıştır. Çalışmada turizm sektörünün bulunduğu dönemler içerisinde olan tüm pandemilerin bu sektöre zarar verdiğini ifade etmiş, fakat Covid-19 pandemisinin modern turizm çağında olduğumuz için etkisinin çok daha büyük olduğunu vurgulamıştır. Bu çalışmada virüslerin “insan yaşamının zorluğunu artıran etken” olduğu ifade edilmiş, bu bağlamda ortaya çıkan COVID-19'un birçok ülkeyi son 30 yıl içerisinde yaşamadıkları kadar büyük bir krizle başa çıkmak zorunda bıraktığı söylenmiştir. Çalışmaların çoğunda belirtildiği üzere ülkelerde ortaya çıkan kriz durumlarından en fazla etkilenen sektörün ise turizm sektörü olduğu görülmektedir.

Yaşar (2020) yapmış olduğu çalışmada yeni tip Koronavirüs (COVID-19) sonrası bireylerin tatile çıkma eğilimleri konusunu işlemiştir. Bu bağlamda pandeminin küresel ve yerel turizme çok büyük etkilerinin olduğu, turizm talebi oluşturacak bireylerde pandeminin bıraktığı ekonomik, sosyal ve ruhsal etkilerin büyüklüğü nedeniyle ilerleyen yıllarda da etkilerinin devam etmesinin muhtemel olduğu ifade edilmiştir. Bu çalışmada birçok yeni turizm çeşidinin ortaya çıkması, turizmin ve seyahat şekillerinin geçirmiş olduğu

değişimlerde doğrudan pandeminin etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca insanların toplu seyahatlerden çok, bağımsız ya da eskiye nazaran daha sade bir seyahat tercihinin olduğu, eko-turizm ve sağlıklı yaşam turizminin ön planda olduğu bir planlama yapıldığı ifade edilmiştir. Küresel turizmde ise değişimler ve daralmalar vurgulanmıştır.

Han vd., (2022) pandemi sürecinde Türkiye ekonomisinin ne denli etkilendiğini konu edinen bir çalışma yapmıştır. Bu bağlamda “t testi” ve “Mann-Whitney U testi” incelenmiş, pandeminin Türkiye’nin ekonomik göstergeleri üzerinde büyük bir etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Dünyadaki bu salgının ekonomik etkilerinin günümüzde tamamen ortadan kalkmadığı, ilerleyen zamanlarda da etkilerinin devam edeceği öngörülmektedir. Pandemide oluşan ekonomik problemlerin tespiti adına pandemi öncesi dönem de incelenmiş, bu bağlamda iki dönem karşılaştırılıp pandeminin etkisi altında ekonomik bir krizin olduğu saptanmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

COVID-19'UN TURİZME ETKİLERİNİN İNCELENMESİ VE SONUÇLARI

Araştırmanın bu kısmında çalışma kapsamında ele alınan yöntem ve araştırma bulgularına yer verilmiştir.

4.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Covid-19 pandemisinin turizm üzerine etkileri için literatüre bakıldığında veri sayısının az olması sebebiyle Covid-19'un turizme etkileri konusunda çok fazla çalışma yapılmadığı görülmüştür. Covid-19 pandemisinin Türkiye'de turizme etkileri incelenirken, bu çalışmada tıpkı Han vd., (2022) çalışmasında olduğu gibi kullanılan seriler normal dağılıma sahip olmadığı için Mann-Whitney U testi tercih edilmiştir. Wilcoxon sıra toplamı testi olarak da bilinen Mann-Whitney U testi, belirli bir dağılımı olmayan tek bir sıralı değişken üzerinde iki grup arasındaki farklılıkları test eder (McKnight ve Najab, 2010). Ampirik çalışmalarda kullanılan iki tür veri bulunmaktadır: birincil veri ve ikincil veri. Bu çalışma kapsamında kullanılan ikincil veri yapılan araştırmadan bağımsız olarak daha önce derlenmiş veriler olarak tanımlanır (Altan, 2018). Çalışma kapsamında kullanılan ikincil veriler 2018 yılının ocak ayından 2022 yılının mart ayına kadarki süreç için Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden elde edilmiştir. Bu çalışmada turist sayısı, turizm gelirleri ve turistlerin ortalama kişi başı harcamaları için 2018 yılının ocak ayından 2022 yılının mart ayına kadarki süreç için Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden elde edilen veriler aracılığıyla Covid-19 pandemisinin Türkiye'de turizme etkisinin araştırılması amaçlanmıştır. 2018 Ocak-2022 Mart ayları arasındaki verilerin kullanılma sebebi, pandeminin çok yakın tarihte gerçekleşmiş olmasıdır. Veriler pandemi öncesindeki 2 yılı ve pandeminin ilk 2 yılını kapsamaktadır.

4.2. Bulgular

Covid-19 sürecinin 2019 yılının Aralık ayından itibaren başlaması ve yalnızca bu dönemden sonrası için vaka sayılarının elde edilebilmesi çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. Bu kısıt sebebiyle, Covid-19 süreci için 2019 yılının aralık ayından öncesi için 0, sonrası için

1 değerini alan ikili değişken oluşturulmuştur. Değişken tanımları Tablo 4.1’de yer almaktadır.

Tablo 4.1. Değişken Tanımları

Değişken	Tanım
Ziyaretçi	Toplam Ziyaretçi Sayısı
Seyahat geliri	Toplam Seyahat Geliri (Milyon ABD Doları)
Ort._harcama_kişi_başı	Kişi Başı Harcama (ABD Doları)
Covid	2019 Aralık öncesi sıfır, 2019 Aralık ve sonrası için 1 değerini alan ikili değişken

Tablo 4.1’de belirtilen değişkenler için özet istatistikler Tablo 4.2’de verilmiştir.

Tablo 4.2. Özet İstatistikler

Değişken	Ort.	Std. Sapma.	Min	Maks
Ziyaretci	2460553	1728086.9	50630	7018257
Seyahat_geliri	1800.549	1093.59	91	4560
Ort_harcama_kisi_basi	531.418	107.771	388	754

Tablo 4.2.’ye bakıldığında 2018-2022 yılları arasında Türkiye’ye ortalama 2460553 ziyaretçi geldiği bu ziyaretçilerin yaklaşık olarak bu dönemde ortalama 1800 milyon dolar turizm geliri sağladığı ve bu dönemde ortalama her bir turist için yaklaşık 531 dolar harcadığı görülmektedir. En az ziyaretin olduğu dönemde ülkeye yaklaşık 50630 turist geldiği, en fazla ziyaretin olduğu dönemde ise 7018257 turist ülkeye geldiği görülmektedir. Seyahatlerden elde edilen gelirin minimum olduğu dönemde 91 milyon dolar turizm geliri elde edildiği, seyahatin maksimum olduğu dönemde ise 4560 milyon dolar turizm geliri elde edildiği görülmektedir. Turistlerin ortalama harcamasının minimum olduğu dönemde kişi başı harcamanın 388 dolar, maksimum olduğu dönemde ise kişi başı 754 dolar olduğu görülmektedir.

Covid-19 pandemisinin Türkiye’de turizme etkisine genel bir bakış sağlayabilmek için Covid-19 öncesi ve sonrası dönem için ayrı ayrı özet istatistikler elde edilmiş ve Tablo 4.3.’de verilmiştir.

Tablo 4.3. Covid-19 Öncesi ve Sonrası Dönemi İstatistikleri

Covid-19 Öncesi				
	Ort.	Std. Sapma.	Min	Maks
Ziyaretci	3553460.1	1699610.5	1444008	7018257
Seyahat_geliri	2331.696	1066.4	1077	4560
Ort_harcama_kisi_basi	490.87	94.734	388	722
Covid-19 Sonrası				
Ziyaretci	1562807.8	1150275.1	50630	4578265
Seyahat_geliri	1364.25	922.148	91	3886
Ort_harcama_kisi_basi	564.726	107.911	400	754

Covid-19 öncesi dönemde ortalama ziyaretçi sayısı 3553460 iken, Covid-19 sonrası dönemde bu sayı 1562807'ye düşmüştür. Ayrıca Covid-19 öncesi süreçte ziyaretçi sayısının en az olduğu dönemde bile Türkiye'ye 1444008 turist gelmiş iken, Covid-19 sonrası dönemde ziyaretçi sayısının maksimum olduğu dönemde sadece 4578265 turist gelmiştir. Seyahat gelirleri, Covid-19 öncesi dönemde ortalama 2331 milyon dolar iken, Covid-19 sonrası dönemde bu rakam 1364 milyon dolara düşmüştür. Gariptir ki, turistlerin ortalama kişi başı harcaması Covid-19 sonrası dönemde, Covid-19 öncesi döneme göre yükselmiştir.

Serilerin normal dağılıp dağılmadığı kontrol edilerek, seriler normal dağılıyorsa bağımsız örneklem t testi; seriler normal dağılmıyorsa bağımsız örneklem t testinin nonparametrik versiyonu olan Mann Whitney U Testi ile Türkiye'de turist sayılarının, seyahat gelirlerinin ve turistlerin ortalama kişi başı harcamalarının Covid-19 sonrası dönemde, Covid-19 öncesi döneme göre nasıl değiştiği incelenecektir.

Serilerin normalliğini sınamak amacıyla Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk sınamaları için sonuçlar Tablo 4.4'de verilmiştir.

Tablo 4.4. Normallik Testi

Normallik Testi	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	Test İst.	S.D	Ols.	Test İst.	S.D	Ols.
Ziyaretci	0.180	51	0.000	0.923	51	0.003
Sseyahat_geliri	0.179	51	0.000	0.921	51	0.002
Ort_harcama_kisi_basi	0.164	51	0.001	0.899	51	0.000

Hem Kolmogorov-Smirnov, hem de Shapiro-Wilk testi için tüm değişkenler için yapılan normallik sınamaları sonucunda test istatistiklerinin olasılık değeri yaklaşık 0.000 bulunmuştur, bu sebeple serilerin normal dağıldığını temsil eden sıfır hipotezi her bir testte her bir değişken için geleneksel önem düzeylerinin tamamında reddedilebilmiştir.

Mann Whitney U Testi sonuçları Tablo 4.5’de görülmektedir.

Tablo 4.5. Mann Whitney U Testi sonuçları

COVID-19’a Göre farklılık Mann Whitney Testi				Test istatistiğine ilişkin p değeri	Karar
Değişkenler	Grup	N	Ortalama Rank		
Ziyaretci	Covid Öncesi	23	35,70	0.000 < 0.01	H ₀ hipotezi reddedilebilir
	Covid Sonrası	28	18,04		
Seyahat_geliri	Covid Öncesi	23	33,26	0.001 < 0.01	H ₀ hipotezi reddedilebilir
	Covid Sonrası	28	20,04		
Ort_harcama_kisi_basi	Covid Öncesi	23	19,11	0.999 > 0.01	H ₀ hipotezi reddedilemeyebilir
	Covid Sonrası	28	31,66		

Ziyaretçi sayısının Covid-19 öncesi dönemle Covid-19 sonrası dönemde birbirine eşit olduğunu ima eden sıfır hipotezi geleneksel önem düzeylerinin tamamında reddedilebilmiş ve elbette bu durumda Covid-19 sonrası dönemde Covid-19 öncesi döneme göre ziyaretçi sayısının daha az olduğu alternatif hipotezi kabul edilmiştir. Dolayısıyla Covid-19 sürecinin Türkiye’ye gelen turist sayısını azalttığı söylenebilir.

Seyahat gelirlerinin Covid-19 öncesi dönemle Covid-19 sonrası dönemde birbirine eşit olduğunu ima eden sıfır hipotezi geleneksel önem düzeylerinin tamamında reddedilebilmiş ve Covid-19 sonrası dönemde Covid-19 öncesi döneme göre seyahat gelirlerinin daha az olduğu alternatif hipotezi kabul edilmiştir. Dolayısıyla Covid-19 sürecinin Türkiye’nin turizm gelirlerini azalttığı söylenebilir.

Turistlerin kişi başi ortalama harcamasının Covid-19 6ncesi d6nemle Covid-19 sonrası d6nemde birbirine eşit olduğunu ima eden sıfır hipotezi geleneksel 6nem d6zeylerinin hiğbirinde reddedilememiş dolayısıyla turistlerin kişi başi ortalama harcamalarının Covid-19 s6recinden etkilenmediği s6ylenabilir.

Sonuç olarak, T6rkiye'ye gelen turist sayılarının ve buna bağlı olarak T6rkiye'nin turizm gelirlerinin Covid-19 pandemisi sebebiyle azaldığı s6ylenabilir.

SONUÇ

Salgın hastalıklar, ülkelerin birçok alanda kısıtlamalar ve yasaklamalar yapmasına sebebiyet vermektedir. Salgın hastalık durumlarında yapılan kısıtlama uygulamaları çerçevesinde en etkilenen sektörlerden biri de turizm sektörüdür. Turizm kapsamında değerlendirilen faaliyetlere bakıldığında küresel bir etkileşimin söz konusu olması, turizm faaliyetlerinin öncelikli olarak kısıtlanması ya da kontrol altında yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu da sektörel bir daralmayı beraberinde getirmektedir. Çalışmanın amacı, pandemi döneminde Türkiye’deki turizm sektörünün nasıl etkilendiğinin saptanması, salgının etkilerinin incelenmesi olmaktadır.

Çalışmada yapılan incelemelerde turizm sektörüne etki eden birçok etken görülmektedir. Bu etkenler dolayısıyla turizm sektörünün kırılgan bir yapıda olduğu ifade edilebilmektedir. Ayrıca geçmiş salgın hastalıkların turizme etkileri incelenmiş, Covid-19’un turizm sektörüne “hazırlıksız” bir problem yaşattığı tespit edilmiştir. Bunun da diğer salgın hastalıklardan ayrı olarak Covid-19’un turizm sektöründe büyük bir etki oluşturmaya sebep olduğu görülmüştür.

Pandeminin etkileri incelendiğinde birçok ekonomik etkinin bulunmasının yanına, psikolojik etkilerinin de olduğu saptanmış, bu etkilerin de turistler üzerindeki talep azlığının ana sebebinin oluşturduğu tespit edilmiştir. 2022 yılında her ne kadar ülke ekonomileri toparlanma çabası içinde olsa da turistlerin turizm taleplerinde salgından kaynaklı psikolojik etkilerin ön planda olacağı düşünülmektedir.

Türk vatandaşlarının yurt dışında ikamet ettiği süre içerisindeki ülke ziyaretleri 2019’un 9 aylık süresinde 7,4 milyon kişi olmaktadır. Covid-19 sonrası 2020’deki 9 aylık süre içerisinde 1,9 milyona düştüğü saptanmıştır. Bu durumlar neticesinde sayı azlığından kaynaklı ekonomik problemler yaşanacağı düşünülmüş, ekonomik veriler incelendiğinde ekonomik düşüşe yurt dışı vatandaş ziyaretindeki azlığın da etki ettiği kanaatine varılmıştır.

Ayrıca Covid-19 kapsamı dışında politik nedenlerin de 2022 yılında turizme etki etmesi düşünülmektedir. Bu bağlamda günümüzde de devam eden Rusya-Ukrayna savaşı, Türkiye’ye en fazla turizm geliri sağlayan milletlerin birbirleri arasındaki savaşı sonucunda ekonomik ve psikolojik olarak etkilendiği göz önünde bulundurularak, Türkiye’de bu milletlerdeki turist sayısında bir düşüklük olacağı düşünülmektedir.

2020 yılında Bosna Hersek'te yabancı Turist sayısı %79, Bulgaristan'da %43, Hong Kong'da %98, Kosta Rika'da %51, Kıbrıs'ta %67 ve Japonya'da %94 düşüş yaşamıştır. Ayrıca ABD'deki turizm eyaleti Hawaii (%99) pandemiden büyük ölçüde etkilenmiştir. Türkiye'deki ziyaretçi sayısı geçen yıla oranla 2020 yılında 51,7 milyondan 15,9 milyon ziyaretçiye düşmüştür. Bu da pandemi sebebiyle Türkiye'nin ziyaretçi sayısının yaklaşık %69 düştüğünü göstermektedir. Bu düşüş Hong Kong, Bosna Hersek, Japonya ve ABD'den daha düşük olsa da Kıbrıs, Kosta Rika ve Bulgaristan'dan daha yüksek olmaktadır.

Yapmış olduğumuz veri analizleri neticesinde Türkiye'nin 2019 yılından 2020 yılına gelindiğinde turizm sektörü içerisinde üç katın üzerinde bir daralmaya gidildiği, ayrıca 2021 yılsonu raporları incelendiğinde ise 2021 yılının 2020 yılına oranla 2 kat daha fazla turist misafir ettiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda 2022 yılında Pandeminin etkisinin günden güne azaldığı görülmekte, turizm sektöründe 2021 yılına oranla 2022 yılında bir artış olacağı kanaatine varılmaktadır.

Covid-19 sonrası dönemde Covid-19 öncesi döneme göre ziyaretçi sayısının daha az olduğu alternatif hipotezi kabul edilmiş olup çalışmada elde edilen bulgular, Covid-19 sürecinin Türkiye'ye gelen turist sayısını azalttığını göstermektedir. Diğer çalışmalar da bu sonucu destekler niteliktedir (Acar, 2020: 7-21; Bahar ve İlal, 2020: 125-139; Demir vd., 2020; Kıvılcım, 2020: 17-27; Özçoban, 2020: 853-866). Ayrıca bu çalışmalardaki veriler, yapılan çalışmanın verileri genel olarak destekler niteliktedir. Covid-19 sürecinin Türkiye'nin turizm gelirlerini azalttığı tespit edilmiştir. Eroğlu (2020)'nin yapmış olduğu çalışmada elde edilen turizm gelirlerinin azalması sonucu ile çalışmada elde edilen sonuç benzerlik göstermektedir.

Yapılan çalışma sonucunda 2022 yılının ilk çeyreğinde 284.577 kişi ve 2022 yılının ikinci çeyreğinde 302.177 kişi sağlık hizmeti almak için Türkiye'ye gelmiş, 768.424.000 ABD doları gelir elde edilmiştir.

KAYNAKLAR

- Acar, Y. (2020). Yeni Koronavirüs (COVID-19) Salgını ve Turizm Faaliyetlerine Etkisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7-21.
- Adan, Ö. (2015). Destinasyon Marka İmajı ve Bir Pazar Bölümü Olarak İş Amaçlı Gelen Turistlere Yönelik Uygulanması. *Journal of Yasar University*, 10(39).
- Akgöz, E., ve Gürsoy, Y. (2014). Turizm Eğitiminde Yabancı Dil Öğrenme, İstek ve Kararlılıkları: Selçuk Üniversitesi Beyşehir Örneği. *Journal Of Tourism and Gastronomy Studies* , 2 (1), 18-19.
- Akın, A., Şimşek, M. Y., ve Akın, A. (2012). Turizm Sektörünün Ekonomideki Yeri ve Önemi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 64.
- Aktaş, G. (2007). *Turistik Çekicilikler, Turizmde Temel Kavramlar ve ilkeler*. Ankara: Turhan Kitabevi
- Alaeddinoğlu, F., ve Rol, S. (2020). Covid-19 Pandemisi ve Turizm Üzerindeki Etkileri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 233-258.
- Alp, Ş., ve Ünal, S. (2020). Yeni Koronavirüs (SARS-CoV-2) Kaynaklı Pandemi: Gelişmeler ve Güncel Durum. *Flora*, 1-10
- Alpago, H., ve Alpago, D. O. (2020). Koronavirüs Salgınının Sosyoekonomik Sonuçları. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 99-114.
- Al-Tawfiq, J. A., Zumla, A., ve Memish, Z. A. (2014). Travel Implications of Emerging Coronaviruses: SARS and MERS-CoV. *Travel Medicine and Infectious Disease*, 12(5), 422-428.
- Aslan, R. (2020). Tarihten Günümüze Epidemiler Pandemiler ve Covid19. (A. K. Dalı, Dü.) *Göller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi*, s. 35- 41.
- Ayar, M., ve Sarıyıldız, G. (2007,1996). *Osmanlı Devleti'nde Kolera, Hicaz Karantina Teşkilatı*. Osmanlı Devleti'nde Kolera, Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914), 145, s. 5,1-2.

- Aydın, B., ve Doğan, M. (2020). Yeni Koronavirüs (COVID-19) Pandemisinin Turistik Tüketici Davranışları ve Türkiye Turizmi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 6(1), 93- 115.
- Ayittey, F. K., Ayittey, M. K., Chiwero, N. B., Kamasah, J. S., & Dzuvor, C. (2020). Economic impacts of Wuhan 2019-nCoV on China and the world. *Journal of medical virology*, 92(5), 473.
- Babacan Çengel, B. (2013). Kapadokya bölgesindeki butik otellerde konaklama nedenlerine yönelik bir araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi.
- Badur, S. (2010, Kasım 25). Pandemik influenza A (H1N1) 2009 Epidemiyolojisi. *Journal of Istanbul Faculty of Medicine*, 73, s. 25-30.
- Bağcı, E., Uzun, C., ve Bostan, A. (2020, Mayıs). Covid-19 ve Sağlık Turizmi. *Journal of Awareness*, 5(3), 331-348.
- Bahar, O. (2006). Turizm Sektörünün Türkiye'nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi*, 137-150.
- Bahar, O., ve İlal, N. Ç. (2020). Coronavirüsün (Covid-19) Turizm Sektörü Üzerindeki Ekonomik Etkileri. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 125-139.
- Bahar, O., ve Kozak, M. (2013). *Turizm Ekonomisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi WebOfset.
- Başdemir, H. Y. (2006). *Kuş Gribi, İtlaf ve Hayvan Hakları*. II. Uygulamalı Etik Kongresi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, s. 1-2.
- Bayram, H. S., ve Akkühah, A. U. (2020). *Kayseri Sağlık Turizminin Geliştirilmesi Mevcut Durum Analizi Ve 2021–2030 Eylem Planı*.
- Bekaroğlu, E., ve Yılmaz, T. (2020). Covid-19 ve psikolojik etkileri: Klinik psikoloji perspektifinden bir derleme. *Nesne*, 8(18), 573-584.

- Boynukara, B., İlhan, Z., Aksakal, A., Ekin, İ. H., Gülhan, T., ve Solmaz, H. (2009). Avian İnfluenza Tip A Virüsleri: Etiyoloji, Teşhis ve Korunma. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 20(1), 73-79.
- Ceyhan, M. (2016). Domuz gribi salgını (H1N1): En çok merak edilenler. *İndigo Dergisi*, 8(3), s. 1-6.
- Civelek, G. (2020). *Küreselleşmenin Turizm Ekonomisi Üzerine Etkisi: Türkiye Analizi*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Çınar, F., ve Özkaya, B. (2020). Koronavirüs (COVID-19) pandemisinin medikal turizm faaliyetlerine etkisi. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 35-50.
- Çırakoğlu, O. C. (2011). Domuz Gribi (H1N1) Salgınıyla İlişkili Alguların, Kaygı ve Kaçınma Düzeyi Değişkenleri Bağlamında İncelenmesi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 26(67).
- Çiçek, R., ve Avderen, S. (2013). Sağlık Turizmi Açısından İç Anadolu Bölgesindeki Kaplıca ve Termal Tesislerin Mevcut Yapısının ve Potansiyelinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *KMÜ sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15 (25), 25-35.
- Çuhadar, M., Kervankıran, İ., ve Ongun, U. (2020). Türkiye’de İç Turizm Hareketlerinin Tahmin Modellemesi: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Journal Of Tourism And Gastronomy Studies*, 8(2), 1113-1131.
- Davies, N. (2006). *Avrupa Tarihi Doğu'dan Batı'ya Buz Çağı'ndan Saoğuk Savaş'a Urallar'dan Cebelitarık'a Avrupan'nın Panaroması*. (E. T. Çev.Burcu Çığman, Dü.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Davras, G. M. (2017). *Ekonomik Boyutu İle Turizm*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Demir, C., ve Demir, N. (2006). Bireylerin Boş Zaman Faaliyetlerine Katılmalarını Etkileyen Faktörler ile Cinsiyet Arasındaki İlişki: Lisans Öğrencilerine Yönelik Bir Uygulama. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 6 (1), 36-48.
- Demir, İ., Khan, M. M., Yorulmaz, R., ve Kaptan, S. (2020). *Kovid-19 (Koronavirüs) Salgınının Ekonomik Etkileri*. ULİSA, 1-30.

- Demirdöğen, O., ve Yorulmaz, R. (2020, Mayıs). Covid-19 Salgınının Dünya Ekonomilerine Etkileri. *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM)*(242), 3- 24.
- Denk, E. (2018). Genel Turizm. Erzurum Meslek Yüksek Okulu. file:///C:/Users/mali/Downloads/GENEL%20TUR%C4%B0ZM-2022.pdf
- Dikmen, A. U., Kına, H. M., Özkan, S., ve İlhan, M. N. (2020). Covid-19 Epidemiyolojisi: Pandemiden Ne Öğrendik. *Dergipark*, 29-36.
- Dragouni, M., Filis, G., Gavriilidis, K., & Santamaria, D. (2016). Santiment, Mood and Outbound Tourism Demand. *Annals of Tourism Research* (60), 80-96.
- Duran, C. (2012). Türkiye de Dağlık Alanların Kırsal Turizm Açısından Önemi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 45-52.
- Düzgün, E. (2021). Pandemi sonrası yeni turist tercihi: glamping turizmi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 145-158.
- Düzgün, E. ve Kurt, A. (2020). Covid-19 (Koronavirüs) Salgınının Turist Rehberleri Üzerindeki Etkileri: Ankara Turist Rehberleri Odası Örneği, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 301-321.
- Emekli, G. (2006). Coğrafya, kültür ve turizm: kültürel turizm. *Ege Coğrafya Dergisi*, 15(1-2), 51-59.
- Eraksoy, H. (2011). Besinci Kolera Pandemisi (1881-1896): Geriye Ne Kaldı? /Fifth Pandemic of Cholera (1881-1896): What Is Left Behind? *Klimik Dergisi*, 24(2), s. 75.
- Eroğlu, H., Dinç, G., ve Şimşek, F. (2014, Mayıs 11). *Osmanlı İmparatorluğunda Telkih-i Cüderi*. Miili Folklor, s. 101.
- Eryılmaz, E., ve Keşli, R. (2020). Sars Koronaviürs-2 (SARS-CoV-2) Virolojik Özellikleri ve Diğer. *Selçuk Sağlık Dergisi*, 1-9.
- Eryüzlü, H. (2020). Covid-19 Ekonomik Etkileri ve Tedbirler; Türkiye'de "Helikopter Para" Uygulaması. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 10-19.

- Göçen, S., Yirik, Ş., ve Yılmaz, Y. (2011). Türkiye'de Krizler ve Krizlerin Turizm Sektörüne Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 493-509
- Gros, D., & Ounnas, A. (2021). *Labour market responses to the Covid-19 crisis in the United States and Europe*. CEPS working document, No: 2021/01, April.
- Group, S. C. (2020). Comprehensive treatment and management of corona virus disease 2019: expert consensus statement from Shanghai. *Chinese Medical Journals Network*, 38(00).
- Gün, S., ve Tutcu, A. (2021). Covid-19 Sürecinde Turizm Sektörü ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme. *Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(6), 530–543.
- Güzel, F. (2010). Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Kapsamında Yeni Bir Dinamik: İnanç Turizmi. *Vizyoner Dergisi*, 2(2), 87-100.
- Heffetz, O., & Reeves, D. (2021). Measuring unemployment in crisis: effects of Covid19 on potential biases in the CPS (No. w28310). *National Bureau of Economic Research*.
- Huh, J. (2002). *Tourist satisfaction with cultural/heritage sites: The Virginia Historic Triangle* (Doctoral dissertation, Virginia Tech).
- İçöz, O., ve Kozak, M. (2005). *Turizm Ekonomisi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- İşsever, H., İşsever, T., ve Öztan, G. (2020). Covid-19 Epidemiyolojisi. *İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sağlık Bilimlerinde İleri Araştırmalar Dergisi*, 1-13.
- Kahraman, N., ve Türkay, O. (2004). *Turizm ve Çevre*, Ankara: Detay Yayıncılık. Kavacık, M., Zafer, S. ve İnal, ME (2012). Turizmde Destinasyon Markalaması: Alanya Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39, 169-192.
- Kahya, E., ve Erdemir, A. (2000). *Bilim Işığında Osmanlı'dan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.

- Kaya, M. F. (2019). *İş Amaçlı Seyahat Edenlerin Otel Tercihlerini Etkileyen Faktörler: Mardin Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı. Batman
- Kılıç, O. (2020). *Tarihte Küresel Salgın Hastalıklar ve Toplum Hayatına Etkileri*. Şeker, M., Özer, A. ve Korkut, C. (Ed.), *Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği* (s. 13-53) içinde. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Kılıç, S., ve Demir, S. (2017). Turizm Pazarlamasında Yerli Turistlerin Turizm Talebini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Sinop İli Örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 10 (1), 75-77.
- Kıvılcım, B. (2020). Covid-19 (Yeni Koronavirüs) Salgınının Turizm Sektörüne Muhtemel Etkileri. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(1), 17-27.
- Koçbay, O. (2020). *20. Yüzyılın En Büyük Salgını İspanyol Gribi*. Yeni Gün, s. 3.
- Kongoley, P. S. (2015). The Impact of Ebola on the Tourism and Hospitality Industry in Sierra Leone. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 5(12), 542-550.
- Koyunoğlu, S. (2003). *Turist sağlığı: turizm sigortası ve tüketicinin korunması: genel yaklaşım*. Detay Yayıncılık.
- Koyunsağan, N. (2008). Türkiye'de terörizmin turist davranışlarına etkisi üzerine bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi Kadir Has University.
- Kunt, S. (2021). Covid-19 Pandemisinin turizme etkisi konusunda yapılan çalışmaların Carrot² analizi ile değerlendirilmesi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 30-47.
- Kuo, H. I., Chen, C. C., Tseng, W. C., Ju, L. F., ve Huang, B. W. (2008). Assessing Impacts of SARS and Avian Flu on International Tourism Demand to Asia, *Tourism Management*, 29(5), 917-928.
- Lee, C.C., ve Chen, C.J. (2011). The Reaction of Elderly Asian Tourists to Avian Influenza and SARS, *Tourism Management*, 32(6), 1421–1422.

- Maviş, F., Ahıpaşaoğlu, H. S., ve Kozak, N. (2002). *Genel turizm bilgisi. Anadolu Üniversitesi, Açık Öğretim Fakültesi, AÜ Yayın, (1360).*
- Onul, B. (1974). *İnfeksiyon Hastalıkları*. Ankara: Ankara üniversitesi Tıp Fakültesi yayınları.
- Oruç, O. (2004). *Bir Alternatif Turizm Türü Olan Doğa-Atlı Spor Turizminin Kastamonu Örneği Üzerinde İrdelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Öner, A. (2020). Hz. Ömer Döneminde Yaşanan Amvâs Vebası. *İSTEM*, (35), s. 42.
- Özatay, F., ve Sak, G. (2020, Mart). *COVID-19'un Ekonomik Sonuçlarını Yönetebilmek İçin Ne Yapılabilir? COVID-19'un Ekonomik Sonuçlarını Yönetebilmek İçin Ne Yapılabilir?* Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı.
- Özçoban, E. (2020). Koronavirüs' ün (Covid-19) Turizm Sektörü Üzerindeki Etkileri ve Türkiye'nin Kırsal Turizm Potansiyeli Üzerine Bir Analiz. *Electronic Turkish Studies*, 15(4).
- Özdemir, H. (2010). *Salgın Hastalıklardan Ölümler* (2. b., Cilt 22). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özler, A., ve Şubesi, D. C. (2021). Napoleon ve Sarı Humma. *CAL Tarih Dergisi* (3), s. 45-47
- Öztaş, K. ve Karabulut T., 2006. *Turizm Ekonomisi Genel Turizm Bilgileri*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Öztürk, M., ve Bayat, M. (2011). Uluslararası turizm hareketlerinde sağlık turizminin rolü ve kalite çalışmalarının önemi bir literatür çalışması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 135-156.
- Öztürk, Y., ve Yazıcıoğlu, İ. (2002). Gelişmekte olan ülkeler için alternatif turizm faaliyetleri üzerine teorik bir çalışma. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(10), 183-195.
- Panzac, D. (2011). *Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700-1850)*. (Ç. Yılmaz, Dü.) Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700-1850), s. 42.

- Parıldar, H. (2020). Tarihte bulaşıcı hastalık salgınları. *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*, s.19-26.
- Richards, G. (Ed.). (2001). *Cultural attractions and European tourism*. Cabi.
- Santos, A., & Cincera, M. (2018). Tourism Demand, Low Cost Carriers And European Institutions: The Case Of Brussels. *Journal of Transport Geography* (73), 163-171.
- Sarkım, M., (2008). *Değişen Seyahat Eğilimleri Kapsamında Sürdürülebilir Turizm Anlayışının Turizm Politikaları Üzerine Etkileri*. İzmir: 2. Ulusal İktisat Kongresi.
- Saydam, N. (2020). Covid-19 Enfeksiyonunda Epidemiyoloji ve Korunma. *Yüksek İhtisas Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1-7.
- Serra, J., Correia, A., & Rodrigues, M. M. (2014). A Comparative Analysis of Tourism Destination Demand In Portugal. *Journal of Destination Marketing & Management*, 5 (4), 221-227.
- Sezgin, O. M., ve Acar, Y. (1991). *Turizm Tanıtım-Pazarlama-Ekonomi*. Ankara: Baştem Yayınları.
- Soylu, Ö. B. (2020). Türkiye Ekonomisinde COVıD-19'un Serktörel Etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 169-185.
- Sönal, T., Yılmaz, S., ve Sarıaydın, İ. (2020). İngiltere Özelinde Türkiye'nin Sağlık Turizmi Fırsatları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 74-85.
- Sürme, M. (2020). *Turizm ve Kovid-19*. İksad Yayınevi.
- Şahsuvaroğlu, B. N. (1954). *Tarihi Kolera Salgınları ve Osmanlı Türkleri*. Tarihi Kolera Salgınları ve Osmanlı Türkleri, s. 282-283.
- Şak, Ü. N. (2021). Sağlık Turizmi ve Ekonomik Büyümede Asimetrik Etkiler: Türkiye Uygulaması. *International Journal of Management Economics & Business/Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(3).
- Şanlı, K. (2010). Influenza Virüsü ve Domuz Gribi. *JOPP Dergisi*, 2(1), s. 6.

- Şanlıoğlu, Ö. (2017). *Uluslararası Turizmin İktisadi Yönü: Akdeniz Havzasında Bulunan seçilmiş Bazı Destinasyonların Karşılaştırılmalı Analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı (2011). *Konaklama ve Seyahat Hizmetleri*. Turizm Hareketleri. Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı
- Tayar, T., Gümüştekin, E., Dayan, K., & Mandi, E. (2020). Covid-19 Krizinin Türkiye'deki Sektörler Üzerinde Etkileri; Borsa İstanbul Sektör Endeksleri Araştırması. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 293- 320.
- Tekin, A. (2021). Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Ekonomik Sonuçları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 330-355.
- Tekoğlu, A. S. (2020). Covid-19 Salgını ve Dış Ticarete Kriz Yönetimi: Türkiye Örneği. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 32-53.
- Temel, M., ve Ertin, H. (2020, Ocak). 1918 Grip Pandemisi Kıssasından COVID-19. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25(1), s. 65.
- Tengilimoğlu, D. (2016). *Sağlık Hizmetleri Pazarlaması-Tüketici Davranışları*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Til, A. (2020, Nisan). Yeni Koronavirüs Covid-19 Hakkında Bilinmesi Gerekenler. *Göller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 8(85), 53.
- Tokaç, M. (2020). Salgın Hastalıkların Tarihi, *SD (Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü) Dergisi*, (56), 6-9.
- Toprak, L., ve Abedtalas, M. (2018). *Turizm Ekonomisi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Toramanlı, A. (2014). *Spor Turizminde Olimpiyat Oyunları ve Spor Turizminin Gelişimine Katkıları*. Yüksek Lisans Tezi. Maltepe Üniversitesi.
- Tosun, C. (2001). Challenges of Sustainable Tourism Development in the Developing. *Tourism Management*, 289-303.
- Tutar, E., ve Tutar, F. (2004). *Turizm sektörünün Ekonomiye Katkıları Açısından Türkiye'nin OECD Ülkeleri Arasındaki Yeri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Tümer, A., ve Ünal, S. (2011). Hıv/Aıds Epidemiyolojisi Ve Korunma. *Sosyal Politikalar Araştırma Dergisi*, 4(4), 1-8.
- Türk, A., Bingül, B. A., ve Ak, R. (2020). Tarihsel Süreçte Yaşanan Pandemilerin Ekonomik ve Sosyal Etkileri. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 612-632.
- Türker, G. Ö. (2020, Haziran 30). Covid-19 salgını turizm sektörünü nasıl etkiler? Turizm akademisyenleri perspektifinden bir değerlendirme. *International Journal of Social Sciences and Education Research (IJSSER)*, 6(2), 207- 224.
- Uğuz, S. Ç. (2014). Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Turizmin Önemi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18-22.
- Uludağ, O. Ş. (1938). *Son Kapitülasyonlardan Biri Karantina*. Son Kapitülasyonlardan Biri Karantina, 2, s. 7-8.
- Ulun, A. B. (2020). COVID-19 Salgınının Küresel Düzeyde İncelenmesi; Ekonomik Etkiler ve Vergisel Önlemler. *Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 89-102.
- Unur, K. (2000). Turizmin Türkiye'nin Ödemeler Dengesi Üzerine Etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 192-221.
- Ünlüöner, K., ve Çeti, B. (2019). Salgın hastalıklar sebebiyle oluşan krizlerin turizm sektörü üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 22(2), 109-128.
- Verikios, G., Sullivan, M., Stojanovski, P., Giesecke, J. ve Woo, G. (2011). The Global Economic Effects of Pandemic Influenza, Paper prepared for the 14th Annual Conference on Global Economic Analysis, June 16-18 June 2011, Venice: Italy.
- Viboud, C. ve Simonsen, L. (2012). Global Mortality of 2009 Pandemic Influenza A H1N1. *The Lancet Infectious Diseases*, 12(9), 651–653.
- Wachyuni, S. S., & Kusumaningrum, D. A. (2020). The effect of Covid-19 pandemic: How are the future tourist behavior. *Journal of Education, Society and Behavioural Science*, 33(4), 67-76.

- Wang, L., Fang, B., & Law, R. (2018). Effect of air quality in the place of origin on outbound tourism demand: Disposable income as a moderator. *Tourism Management* (68), 152- 161.
- WHO, W. H., & UNICEF, U. N. (2010). Sarıhumma Girişimi: ömür boyu sürecek bir fırsat sunuyor. Tek enjeksiyon, tam koruma, s. 1-14.
- Wright, R. K. (2007). Planning for the great unknown: the challenge of promoting spectator-driven sports event tourism. *International Journal of Tourism Research*, 9(5), 345-359.
- Yamak, N., Tanrıöver, B., ve Güneysu, F. (2012). Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektör Bazında İnceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 205-220.
- Yapıcı, O. Ö. (2018). *Turizm Talebi Turizm Ekonomisi*, İstanbul: Değişim Yayınları.
- Yarcan, Ş. (1998). *Turizm Endüstrisinin Yapısı*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Matbaası
- Yaşar, İ. (2020). Pandemi (Covid 19 salgını) sürecinin bireylerin tatile çıkma eğilimlerine etkisi. *Turizm Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 1-14.
- Yenişehiroğlu, E., & Salha, H. (2019). Covid 19 Pandemisinin Türkiye İç Turizmine Yansımaları: Değişen Talep Üzerine Bir Araştırma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı, 19(37), 355-368
- Yılmaz, B. S., ve Yılmaz, O. D. (2005). Terörizm ve terörizmin hedefi olarak turizm endüstrisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(13), 39-58.
- Yolun, M. (2012). *İspanyol Gribinin Dünya ve Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri*, yüksek Lisans Tezi, Adıyaman Üniversitesi, s. 71.
- Zengin, B. (2010). Turizm sektörünün Türkiye ekonomisine reel ve moneter etkileri. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5(1), 102-126.
- Zeydan, İ., ve Gürbüz, A. (2020). 21. Yüzyıldaki Pandemiler ve Turizm Sektörüne Etkileri. In Econdor 2020 3rd. International Economics, Business and Social Sciences Congress, s. 126-130.

Zortuk, M., ve Bayrak, S. (2013). Seçilmiş Ülkelere Göre Türkiye'nin Turizm Talebi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi* (19), 39-53.

İnternet Kaynakları

Bakanlığı, T. S. (2020). Covid-19 Genel Bilgiler Epidemiyoloji ve Tanı. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Kaynak: <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66337/genel-bilgiler-epidemiyoloji-ve-tani.html> (Erişim Tarihi: 22.05.2022).

Bakırcı, Ç. M. (2012). İnsan Bağışıklık Yetmezliği Virüsü (HIV) ve Sebep Olduğu Hastalık (AIDS) Hakkında Bilmeniz Gerekenler!.<https://evrimagaci.org/insan-bagisiklik-yetmezligi-virusu-hiv-ve-sebep-oldugu-hastalik-aids-hakkinda-bilmeniz-gerekenler-343> (24.05.2022).

CDC, 2019. Kaynak: <https://www.cdc.gov/flu/pandemic-resources/2009-h1n1-pandemic.html> (Erişim Tarihi: 21.05.2022).

Covid-19 Topluluk Hareketliliği Raporu, 2020. Kaynak: <https://www.turizmgunlugu.com/2020/04/09/infografik-google-covid-19-topluluk-hareketliliği/> (Erişim Tarihi: 29.05.2022).

Eğilmez, (2021). Dış Ticaret ve Turizmde Durum. <https://www.mahfiegilmez.com/2021/02/ds-ticaret-ve-turizmde-durum.html> (10.06.2022).

Gönültaş, B. ve Zengin D. (2021). "Dünya Ekonomisi Salgının Birinci Yılında Yaralarını Sarmaya çalışıyor". Kaynak: <https://www.aa.com.tr/tr/kategori-sayfasi-manset/dunya-ekonomisi-salgininbirinci-yilinda-yaralarini-sarmaya-calisiyor/2172443> (26.05.2022).

İHKİB (2022). <https://www.ihkib.org.tr/fp-icerik/ia/d/2022/08/01/hedef345-202208011616540327-87D68.pdf> (12.06.2022).

John Hopkins University, Statistics. Kaynak: <https://systems.jhu.edu/research/public-health/ncov/> (30.05.2022)

Kabakçı, AA (2020). Kaynak: <https://www.aa.com.tr/tr/saglik/dunya-genelinde-hiv-aids-vaka-ve-can-kaybi-sayilari-azalma-egiliminde/2061836> (Erişim Tarihi: 21.05.2022)

- Kalkınma Bakanlığı, (2013).
<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/bitstream/handle/1/114/ekutuphane3.4.1.6.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (11.06.2022).
- Musmar, Frank. (2020). “The Effect of Coronavirus on the Global Economy”, BESA Center Perspectives Paper No. 1,495, Kaynak: <https://besacenter.org/perspectivespapers/coronavirus-global-economy> (29.05.2022)
- OECD, 2021. Kaynak: <https://data.oecd.org/gdp/quarterly-gdp.htm> (28.05.2022).
- Sağlık Bakanlığı Bilgilendirme Platformu. Kaynak: <https://covid19.saglik.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 20.05.2022).
- Sayın, 2021 Kaynak: <https://www.trthaber.com/haber/saglik/pandemiyle-sarsilan-saglik-turizmi-yaralarini-sariyor-619948.html> (Erişim Tarihi 29.05.2022).
- Scheifele, M. (2020). “ Germany Establishes Economic Market Stabilization Fund to Strengthen the Sconomy in the Covid-19 Crisis – tax implications of recapitalisation measures”, <https://www.europeantax.blog/post/102g2va/germany-establishes-economic-marketstabilization-fund-to-strengthen-the-economy> (01.06.2022)
- Seyahat Sağlığı (2020). <https://www.seyahatsagligi.gov.tr/Site/HaberDetayi/2326> (05.06.2022)
- Sivilsayfalar, Salgın. Kaynak: <https://www.sivilsayfalar.org/2020/03/28/covid-19-ve-salgin-hastaliklarin-ozet-tarihi/> (20.05.2022)
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı,2021 Kaynak: <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-249709/yillik-bultenler.html> (Erişim Tarihi: 28.05.2022).
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı,2021 Kaynak: <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201126/yillik-bultenler.html> (Erişim Tarihi 29.05.2022).
- TCMB, (2022) İstatistikleri”ne İlişkin Yöntemsel Açıklama. Kaynak: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/0ab87526-c290-4bdd-94d4-b8e99e70eba9/BOPMetaveri.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-0ab87526-c290-4bdd-94d4-b8e99e70eba9-nLtZad3> (01.07.2022).

TDK Sözlük Kaynak: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 20.05.2022).

TIM, (2022).

https://tim.org.tr/files/downloads/Strateji_Raporlari/TIM_Ihracat_2021_Raporu.pdf
(13.06.2022).

TURSAB, 2022. <https://www.tursab.org.tr/istatistikler-icerik/yatak-kapasitesi> (Erişim Tarihi: 29.05.2022)

TÜİK, 2020 Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tourism-Statistics-Quarter-III:-July-September,-2020-33674> (Erişim Tarihi: 28.05.2022).

TÜİK, Turizm İstatistik (2022). Kaynak: [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2021-45785#:~:text=Geli%C5%9F%20ama%C3%A7ler%C4%B1na%20g%C3%B6re%20ziyaret%C3%A7iler\(1\)%2C%20IV.&text=Y%C4%B1ll%C4%B1k%20olarak%20de%C4%9Ferlendirildi%C4%9Finde%20yabanc%C4%B1%20ziyaret%C3%A7ilerin,ve%20arkada%C5%9F%20ziyareti%22%20amac%C4%B1yla%20geldi.](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2021-45785#:~:text=Geli%C5%9F%20ama%C3%A7ler%C4%B1na%20g%C3%B6re%20ziyaret%C3%A7iler(1)%2C%20IV.&text=Y%C4%B1ll%C4%B1k%20olarak%20de%C4%9Ferlendirildi%C4%9Finde%20yabanc%C4%B1%20ziyaret%C3%A7ilerin,ve%20arkada%C5%9F%20ziyareti%22%20amac%C4%B1yla%20geldi.)
(Erişim Tarihi: 21.05.2022).

TÜRSAB, 2021. Kaynak: <https://www.tursab.org.tr/istatistikler/turizmin-ekonomideki-yeri>
(Erişim Tarihi: 28.05.2022).

TÜRSAB, 2022. Kaynak <https://www.tursab.org.tr/istatistikler-icerik/dis-ticaret-aciklarinin-kapatmada-payi> (Erişim Tarihi: 28.05.2022).

UHAS, 2022. Kaynak: <https://www.ushas.com.tr/saglik-turizmi-verileri/#:~:text=Sa%C4%9F%C4%B1k%20turizmi%20ve%20t%C4%B1bbi%20nedenlerle,549.000%20ABD%20dolar%C4%B1%20tutar%C4%B1nda%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fmi%C5%9Ftir.> (01.07.2022).

Verikaynağı, Salgınlar Kaynak: <https://www.verikaynagi.com/duyuru/covid-19-ve-dunden-bugune-salginlar/> (20.05.2022)

Who Ebola Raporu, 2021 Kaynak: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ebola-virus-disease> (Erişim Tarihi: 21.05.2022).

- WHO, 2004. Kaynak: <https://www.who.int/publications/m/item/summary-of-probable-sars-cases-with-onset-of-illness-from-1-november-2002-to-31-july-2003> (Erişim Tarihi: 21.05.2022).
- WHO, W. H. (2020), Coronavirus. World Health Organization. Kaynak: https://www.who.int/health-topics/coronavirus#tab=tab_1 (Erişim Tarihi: 20.05.2022).
- World Bank. (2020a). Air Transport, Passengers Carried. Kaynak: <https://data.worldbank.org/indicator/is.air.psg> (Erişim Tarihi 21.05.2022).
- World Bank. (2020b). International Tourism, Number of Arrivals. Kaynak: <https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.ARVL> (Erişim Tarihi: 22.05.2022).
- WTTC, 2020. Kaynak: <https://wtcc.org/Research/Economic-Impact> (23.05.2022)
- Yeyati, Eduardo Levy Ve Federico, Filippini, (2021), “Social and Economic Impact of Covid-19” Brookings Global Working Paper # 158, June, Global Economy and Development Program at Brookings, Kaynak: <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2021/06/Social-andeconomic-impact-COVID.pdf> (02.06.2022).